

2023

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359
eISSN 2683-5703

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

3

2023

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНИ ЧАСОПИС

БРОЈ 3/2023 ГОДИНА LXXV јул – септембар *Излази тромесечно*

UDK 355/359 ■ ISSN 0042-8426 ■ eISSN 2683-5703

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

бригадни генерал проф. др *Бобан Ђоровић*, дипл. инж.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

- бригадни генерал проф. др *Бобан Ђоровић*, дипл. инж., Ректорат, Универзитет одбране у Београду, председник;
- пуковник ван. проф. др *Срђан Благојевић*, Војна академија, Универзитет одбране у Београду, заменик председника;
- пуковник доц. др *Иван Вулић*, дипл. инж., Ректорат, Универзитет одбране у Београду, члан;
- ван. проф. др *Јованка Шарановић*, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране у Београду, члан;
- пуковник *Мићо Сувајац*, Школа националне одбране, Универзитет одбране у Београду, члан;
- проф. др сц. мед. *Соња Марјановић*, Медицински факултет ВМА, Универзитет одбране у Београду, члан;
- потпуковник *Слађан Ђорђевић*, дипл. прав, Ректорат, Универзитет одбране у Београду, члан

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

ДИРЕКТОРКА

ван. проф. др *Јованка Шарановић*

ГЛАВНИ УРЕДНИК

ван. проф. др *Станислав Стојановић*
Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране у Београду
e-mail: stanislav.stojanovic@mod.gov.rs

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

потпуковник асист. мр *Владимир Ристић*
Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране у Београду
e-mail: vladimir.ristic@mod.gov.rs
tel: 011/3603-484

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

- ванр. проф. др *Бранко* Крга, Факултет за дипломатију и безбедност, Универзитет Унион „Никола Тесла”, председник;
- проф. др *Митар* Ковач, Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица, заменик председника;
- проф. др *Владимир* Цветковић, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, члан;
- проф. др *Виолета* Рашковић Таловић, Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет Унион „Никола Тесла”, Београд, члан;
- проф. др *Зоран* Павловић, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, члан;
- пуковник др *Дејан* Вулетић, научни сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране у Београду, члан;
- пуковник доц. др *Саша* Деветак, Војна академија, Универзитет одбране у Београду, члан;
- проф. др *Душко* Вејновић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, инострани члан;
- проф. др *Синиша* Таталовић, Факултет политичких знаности, Универзитет у Загребу, Република Хрватска, инострани члан;
- проф. др *Марјан* Гјуровски, Факултет за безбедност – Скопље, Универзитет „Свети Климент Охридски” – Битољ, Република Северна Македонија, инострани члан;
- проф. др *Изток* Подбрегар, Факултет за организационе науке, Универзитет у Марибору, Република Словенија, инострани члан;
- пуковник проф. др *Alexandre* Herciu, Командни и штабни колеџ, Национални Универзитет одбране „Карољ Први”, Букурешт, Румунија, инострани члан;
- пуковник ванр. проф. др *Zoltan* Jobbagy, Факултет за војне науке и обуку официра, Лудовика – Универзитет за јавне службе, Будимпешта, Мађарска, инострани члан;
- потпуковник асист. мр *Владимир* Ристић, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране у Београду – секретар

Адреса: Институт за стратегијска истраживања, (часопис *Војно дело*)
Вељка Лукића Курјака 1, 11000 Београд
Република Србија
e-mail: vojno.delo@mod.gov.rs
www.vojnodelo.mod.gov.rs

Рукописи се не враћају
Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б
e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

САДРЖАЈ

<i>Срђан Старчевић</i> <i>Мирјана Миленковић</i> Инстант рат у теорији умреженог друштва	I/1–12
<i>Милан Михајловић</i> <i>Јелена Пековић</i> <i>Иван Вељковић</i> Компаративна анализа трошкова система одбране Републике Србије и земаља чланица Нато-а	I/13–29
<i>Ненад М. Милорадовић</i> Савремени изазови безбедности и њихов утицај на раст војне потрошње и буџета за развој и набавку наоружања и војне опреме	I/30–47
<i>Винко Жнидаршич</i> <i>Дарко Лукић</i> <i>Никола Крунић</i> Анализа доследности употребе појмова „урбани простор” и „насељено место” у стратегијско-доктринарним документима Војске Србије од 2010. године	I/48–66
<i>Милован Суботић</i> <i>Милош Миленковић</i> Друштвени аспекти насиља и улога медија – између осуде и аполигије	I/67–80

CONTENTS

<i>Srđan Starčević</i> <i>Mirjana Milenković</i> Instant War in the Theory of Network Society	II/1–12
<i>Milan Mihajlović</i> <i>Jelena Peković</i> <i>Ivan Veljković</i> The Comparative Analysis of the Defence System Costs of the Republic of Serbia and the NATO Member States	II/13–29
<i>Nenad M. Miloradović</i> Contemporary Security Challenges and Their Impact on the Increase of the Military Spending and the Budget for the Development and Procurement of Weapons and Military Equipment	II/30–47

<i>Vinko Žnidaršič</i> <i>Darko Lukić</i> <i>Nikola Krunić</i> The Analysis of the Consistency of the Use of the Terms "Urban Area" and "Populated Place" in the Strategic and Doctrinal Documents of the Serbian Armed Forces Since 2010	II/48–66
<i>Milovan Subotić</i> <i>Miloš Milenković</i> The Social Aspects of Violence and the Media Role – between Condemnation and Apology	II/67–80

ИНСТАНТ РАТ У ТЕОРИЈИ УМРЕЖЕНОГ ДРУШТВА

Срђан Старчевић*
Мирјана Миленковић**

Достављен: 23. 01. 2023.

Кориговано: 07. 03, 11. 06, и 07. 10. 2023.

Прихваћен: 24. 10. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Оригинални научни рад

DOI број: 10.5937/vojdela2303001S

Информационо-технолошка револуција произвела је велике друштвене промене на крају 20. и почетку 21. века. Разумевање и објашњење друштвених појава у савременом, промењеном друштву, као и разумевање и објашњење самог тог друштва, захтевало је нове друштвене теорије. Једну од најутицајнијих савремених друштвених теорија понудио је Мануел Кастелс, чије умрежено друштво даје извршне аналитичке увиде у многе друштвене појаве међу којима је и рат.

У раду се објашњава Кастелсов теоријски поглед на подвајање рата у савременом свету на инстант рат и продужени рат. Инстант рат је омогућен пробојима у технологији који су остварени у последњим деценијама, али потреба за њим настала је у одговарајућем друштвеном контексту и на основу одређених политичких одлука. У савременим развијеним државама закључује се да је рат прихватљив за њихове грађане под три услова: ако у рату нису ангажовани обични грађани, него професионална војска; ако је рат кратак и не захтева велико трошење људских и економских ресурса, и ако је виђен као чист, са прецизним уништењем оправданих циљева. Објашњење друштвеног контекста у коме се одиграла трансформација рата истовремено је и предмет овог рада. Основна хипотеза која се доказује јесте да теоријски концепт инстант рата омогућава разумевање перцепције прихватљивог рата, из перспективе савременог, потрошачког друштва. У раду се критички разматрају могућности вођења инстант рата, а хипотетички-дедуктивно изводе опасности које трансформација рата и војске доноси савременим демократијама.

Кључне речи: *информационо-технолошка револуција, умрежено друштво, инстант рат, успорени рат, војна обавеза, професионална војска, Мануел Кастелс*

* Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, srdjan.starcevic@vs.rs, <http://orcid.org/0000-0002-5046-6058>

** Центар за мировне операције Оперативне управе ГШ ВС, Београд, Република Србија, <http://orcid.org/0009-0002-3864-9641>

Увод

Броди (*Bernard Brodie*) тврди да „добра стратегија претпоставља добру антропологију и социологију” (Благојевић, 2021: 418). Да је ова констатација тачна показују и многи теоријски радови официра српске војске о стратегији и на стратегијске теме. Тако, на пример, *Стратегија* Живојина Мишића почиње општим разматрањима о рату, о његовом пореклу, његовој константној суштини и повременим трансформацијама садржаја ове форме друштвеног сукоба. Таква Мишићева разматрања сасвим су у духу социјалдарвинизма, који је у то време био савремена и врло утицајна социолошка теорија. Мишићев поглед на рат, говорећи још прецизније, прати Гумпловицеву (*Ludvig Gumplowitz*) теорију, али је он обрће у закључку о исходу борбе између старих културних народа и младих народа (Мишић, 1993: 1–6). Петар Мишић полази од филозофско-антрополошких претпоставки о људској природи у коју је усађена могућност рата (Мишић, 2021: 45–49). Водилца Тодора Павловића је Диркемова (*Emile Durkheim*) теорија, коју овај официр и аутор примењује на питања војне дисциплине, дубине борбеног распореда, односа у броју жртава победника и пораженог у биткама и друга питања (Кајтез, Старчевић, 2021: 908–929).

Социолошка теорија је „скуп међусобно повезаних идеја које омогућавају систематизацију знања о друштву, објашњење тог друштва и предвиђање његове будућности” (Rieger, 2012: 36). Из ове дефиниције лако је закључити да је добра социолошка теорија, дакле она која објашњава наше савремено друштво, неопходна, поред осталог и због тога да бисмо разумели шта је и какав је савремени рат, зашто ратови избијају у савременом свету и зашто и под којим условима и који појединци или друштвене групе прихватају односно не прихватају циљеве рата и слично. Она је потребна ради разумевања утицаја типа друштва у коме живимо на тип војне организације који преферирамо, или који по нужди имамо, као и ради предвиђања стварних могућности сопственог друштва за вођење рата, пружање оружаног или неоружаног отпора и друго.

Из претпоставке о постојању друштвеног детерминизма следи да промене друштва изазивају промене у друштвеним појавама. У домаћој социологији војске коришћен је адекватан израз за друштвену детерминисаност војске: карактер друштва као детерминанта армије (Старчевић, 2022а: 230–232). Суштина је једноставна – промена типа или карактера друштва изазива и промену доминантног типа војске. Истовремено, када се промени карактер или тип друштва, стара друштвена теорија више није сазнајно плодна, па је замењује нова теорија.

Информационо-технолошка револуција променила је друштво, а нову друштвену теорију понудио је Мануел Кастелс (*Manuel Castells*) крајем 20. века и наставио да је уобличава у последње две деценије. Кастелс запажа да је нови тип друштва, умрежено или информационо друштво, настало спајањем информациононих технологија и нове организационе логике, мреже, која замењује стару хијерархијску организацију. Његова теорија нуди одличну аналитичку апаратуру, кроз коју се главне функције и процеси посматрају као мреже (нпр.

финансијска, политичка, геополитичка, мултимедијална комуникацијска, војна и безбедносна мрежа, итд.). Она, такође, даје могућност за разумевање промена које су наступиле у важним сферама друштва, пре свега у економији, култури и политици, али и у савременом ратовању (Старчевић, 2022а: 79–90 и 219–220).

Корени рата, по Кастелсу, сежу у дубине људске природе. Ипак, друштва у најразвијенијим земљама света почела су „да одбацују рат и да показују снажан отпор властима које грађане позивају на ту крајњу жртву” (Kastels, 2018b: 626). Рат је, међутим, остао најефикаснији, а можда и једини начин да се властита економска, технолошка и демографска моћ преточи у (политичку) доминацију над другим државама. Стога су западне државе и њихови стратеги, до тада оријентисани према употреби националних стајаћих војски, настојали да пронађу начине да се рат и даље води, али без друштва. Тај, у кратким обрисима представљен друштвени контекст, битно је одредио трансформацију рата и војске на крају 20. и почетку 21. века.

Савремено друштво и трансформација рата

Описујући смањивање „способности држава да своја друштва обавезу на уништавање из разлога који нису у потпуности убедљиви”, Кастелс се слаже са ауторима који су уочили исту појаву: да савремена (западна) друштва више нису спремна да ратују нити да непосредно учествују у војном ресурсу своје државе у форми националне стајаће војске, због чега се формирају професионалне војске и приватне војне компаније (Kreveld, 2012: 626; Hobsbaum, 2008: 93; Bauman, 2009b: 60).

Проблем смањене привлачности војног позива, услед промене друштвеног идеала, заједнички је свим друштвима истог типа, тако да и најбогатије државе имају проблеме у вези са попуном својих војски (Starčević, Stanar, 2022: 160). Мада је за објашњење овог сложеног процеса погоднија Бауманова (*Zygmunt Bauman*) теорија флуидне модерности, Кастелсова теоријска оптика нам омогућава да боље сагледамо трансформацију рата (Старчевић, Благојевић, 2022: 209–227; Старчевић, 2022b: 69–81).

Према Кастелсовом мишљењу, два процеса су трансформисала рат. Први је притисак цивилног друштва на владе у развијеним технолошки напредним земљама, уз пружање јасног и снажног отпора учешћу у рату. Иако Кастелс наводи Северну Америку, Западну Европу, Јапан и Океанију као простор унутар којег се догодила ова промена, из његових разматрања је јасно да је реч о ширем процесу, који обухвата и Русију (Kastels, 2022b: 625–626). Временски, ова промена је наступила у другој половини 20. века, често као последица дуготрајног и неуспешног ратовања (Алжирски рат, Вијетнамски рат, Авганско-совјетски рат). Резултат деловања овог процеса јесте осмишљавање стратегије која би омогућила да рат остане средство државне политике, али без учешћа народа. Изведен је закључак да је рат прихватљив за друштво под три услова: ако у рату нису ангажовани обични грађани, него професионална војска; ако је рат кратак и не захтева велико трошење људских и економских ресурса и ако је виђен

као чист, са прецизним уништењем оправданих циљева (Kastels, 2022b: 627). Покретање ових ратова је питање избора а не опстанка, што снижава толеранцију на губитке. Примера ради, у Сомалији, у ватреном сукобу у Могадишу октобра 1993. године, убијено је 18 америчких војника, због чега су се Вашингтон и његови савезници повукли из ове земље.

Други процес оличен је у развоју војне технологије. Према Кастелсовом објашњењу, технолошки пробоји у електроници омогућили су ратовање у којем нова технологија даје знатну предност над непријатељем, па добро опремљена професионална војска замењује шире учешће грађана у ратним напорима, а контрола над медијима омогућава селекцију информација и манипулацију јавним мњењем. Доступност и ефикасна употреба информационих инструмената спољне политике ограничени су неспорном глобалном доминацијом мултинационалних компанија са Запада.

Укратко, политички притисак цивилног друштва (иза којег стоје дубље промене друштва) био је узрок трансформације рата и војске. Друштвени контекст и политичке одлуке, изведене из трајних структура политичке моћи у међународним односима, с једне стране, и налаза експерата за стратегију, с друге стране, водиле су ка прихватању технолошког нагласка у ратовању. Нове технологије омогућиле су разбијање клаузевицевског тројства рата, конкретно – да се ратује без народа, без друштва. Ове промене, међутим, захватиле су само оне државе којима су нове технологије доступне. У другим, неразвијеним државама, лоцираним на другом крају неуравнотежене глобализације, ратовање је задржало своју временитост и дуготрајност. Тако је конвергенција технологије и притиска цивилног друштва довела до трансформације рата и његове нове темпоралности – појаве инстант рата.

Инстант рат као теоријски концепт за разумевање савременог рата

Живот у савременом друштву доноси и промену друштвеног значења простора и времена, тј. промену људског искуства у вези са простором и временом. Имајући у виду учинке неуравнотежене глобализације, може се рећи да долази до подвајања и простора и времена као материјалних димензија људског живота.

Када је реч о простору, савремена технологија, начин организовања радних процеса и глобална економија стварају нову просторну логику у којој је доминантан утисак да је простор као величина превреднован бољом, бржом, па и тренутном повезаношћу, а да се као његов нови квалитет стварају технолошке подлоге и ексклузивни забрани који показују доминацију нове, глобализоване елите (Kastels, 2022b: 577). Разумевање нове логике простора Кастелс нуди у концепту простора токова. С друге стране, још увек постоје значајни простори који су изузети из економског благостања и мрежа исплетених глобализацијом, које Кастелс назива просторима места (Kastels, 2022b: 590–596).

Када је реч о времену, у савременом друштву долази до разградње природне (биолошке) и друштвене организације времена, те наступа сажимање времена, укидање временских распореда и убрзање времена, што Кастелс обједињује у свом теоријском концепту безвременског времена (Kastels, 2022b: 601–625). Али, и време је подвојено, јер поред безвременског времена, резервисаног за функционисање простора токова, постоји и даље линеарно време са старим биолошким и друштвеним циклусима.

Ове промене у нашем разумевању простора и времена и искуству са њима, воде и ка подвајању рата на временској оси. Тако, по Кастелсовом мишљењу, у савременом свету постоји инстант рат (напредни рат информационог доба) и добро познати продужени или успорени рат.

Инстант рат треба схватити као теоријски концепт, својеврсни идеални тип рата високотехнологизованих потрошачких друштава, који задовољава претходно објашњена три услова под којима им је рат прихватљив и који је омогућен технолошком предношћу. Такав рат подразумева ангажовање само оног дела друштва које је, из било којих разлога, вољно да учествује у војним операцијама и ризикује сопствену смрт, који у погледу трајања тежи тренутности и који јесте или се може медијском манипулацијом приказати као хируршки прецизна употреба пропорционалног насиља, дакле као чист.

Инстант ратови су „привилегија технолошки доминантних народа” (Kastels, 2022b: 631). Кастелс наводи да је Заливски рат био први такав рат, указујући на трансформативну моћ нових технологија и њихов утицај на трајање рата. „Што је најважније, технологија комуникације и електронског оружја омогућава разорно дејствовање против непријатеља у изузетно кратким временским интервалима. Заливски рат је, наравно био генерална проба за нову врсту рата, а његов расплет, у трајању од сто сати, у сукобу велике и добро опремљене ирачке војске, представљао је демонстрацију одлучности нових војних сила када је у питању улог који им је битан (снабдевање Запада нафтом, у овом случају)” (Kastels, 2022b: 628). Увиђајући проблеме у пракси инстант ратова, он уводи и термин „квазиинстант рат” којим је означио ратове који теже да буду или да се прикажу као инстант ратови, али то заиста нису. Као такав, он помиње НАТО агресију на СР Југославију, напомињући да је НАТО очекивао дводневни рат, што се није обистинило, али и да НАТО није имао људске губитке у борби, што је чланицама овог савеза омогућило „медијску победу у њиховим земљама” (Kastels, 2022b: 628).

Инстант и квазиинстант ратови које Кастелс наводи били су ратови између велике силе или војног савеза и релативно малих држава, са пресудном технолошком предношћу прве стране. Управо огромна неједнакост у погледу моћи, богатства и расположивих технологија између различитих земаља омогућава подвојеност рата на временској оси. Трошкови за осавремењивање војски се не смањују; државе све више издвајају за војне буџете, а трговина оружјем је већ дуго један од најunosнијих послова на светском нивоу. Вођење инстант ратова резервисано је за моћне, богате и развијене, док су продужени, успорени ратови, још увек бројнији и воде се широм света у неразвијеним државама (Ка-

stels, 2022b: 631). Чини се да је Кастелс у праву када истиче да укључивање великих сила у сукоб може да промени временитост рата, ако је то у њиховом интересу. Тако примећује да „нека земља може направити скок са успорених на инстант ратове, све у зависности од њеног односа према глобалном систему и интересима доминантних сила” (Kastels, 2022b: 632).

Разматрајући хипотетички сукоб две технолошки напредне земље, Кастелс предвиђа да би исход инстант рата зависио „од брзих размена које исказују реално стање технолошке неравнотеже између зараћених страна”, а као прихватљиву стратегију види масовно уништење у веома кратком времену или брзу демонстрацију његове могућности (Kastels, 2022b: 629).

Критички приступ концепту инстант рата могућ је и пожељан. Реч је првенствено о материјалистичком концепту у коме се тачно увиђају могућности које пружа технолошка предност, али се превиђа Клаузевицева (*Karl von Clausewitz*) мудрост о рату као чину насиља у коме се показује снага воље (Клаузевиц, 1951: 41–44; Старчевић, Благојевић, 2017: 119). Чини се да је инстант рат могућ само између држава чија друштва живе потрошачким животом. На пример, брза демонстрација могућности масовног уништења у хипотетичком сукобу две технолошки напредне земље заиста би могла да буде прихватљива стратегија, али само под условом да је воља за борбом и отпором веома слаба. Тачније, то би могло да се догоди у друштвима чији су идеални становници људи без друштвених спона, да позајмимо Бауманове изразе – себични економски чинилац гладан монетарне добити и егоистични купац у потрази за најбољом ценом као леком за усамљеност (Bauman, 2009a: 87). Тамо где је живот бар за друштво једне зараћене стране другачији, инстант рат би био само увертира у продужени сукоб, квазиинстант рат, са могућим нечасним крајем за технолошки супериорну страну, или у отварање нових ратних поглавља, како то одлично приказује и сам Кастелс (Kastels, 2022: 30–32). Илустративна је историја ратова великих сила у Авганистану, у коме су (хронолошким редом) Велика Британија, СССР и коалиција земаља НАТО-а предвођена САД доживеле поразе, због чега је Авганистан прозван „гробницом империја”.

Пракса инстант рата као проблем развијених друштава

Промена ратовања изменила је људско искуство, на коме се граде идентитети и култура. Кастелс запажа да се у технолошки напредним друштвима рат повлачи у други план и да у њима стасавају прве генерације мушкараца које нису учествовале у рату. Он сматра да та чињеница доводи до промена у култури и понашању људи, а пре свега до нестанка патријархалности (Kastels, 2018b: 630–631). Постоје и другачије промене проузроковане трансформацијом рата, које могу бити опасност за демократска друштва.

Прва група проблема проистиче из ефеката инстант рата, који на надмоћну страну, чије је политичко уређење по правилу демократско, делују повратно. Горко искуство из Авганистана у земљама чланицама НАТО-а проузроко-

вало је појаву нових погледа на војне интервенције, који говоре да је понекад боље извести војну акцију у некој земљи с циљем да се убију непријатељи и затим се повући, без намере да се у земљи над којом се војно интервенише изгради нови (демократски) поредак, ако не постоје снаге на које би се НАТО могао ослонити у процесу изградње демократије. Прелазећи поново у оквиру Кастелсове теорије, може се закључити да ће се на тај начин војна интервенција свести на инстант рат, без опасности да се, оптерећујућим политичким ангажманом са неизвесним исходом, претвори у квазиинстант рат или продужени рат. С тим у вези, искрсава етичка дилема: да ли све што може да буде урађено уједно и треба да буде урађено? Савремена технологија омогућава војну интервенцију са веома уским, ограниченим циљем физичке ликвидације персонализованог непријатеља, док очигледно не омогућава пресађивање функционалног модела политичког уређења, а поготово не преношење политичке културе из једне друштвене и политичке традиције у другу. Одговор би могао да буде различит од једног до другог случаја, слично оправдању хуманитарних војних интервенција и преемптивног рата (Станар, 2021б: 307–318). Имајући у виду досадашње неуспехе у изградњи стабилних држава и функционалних демократских политичких система након војних интервенција, извесно је да би инстант ратови произвели горе учинке. Могуће је замислити озбиљне политичке, социјалне, демографске и безбедносне проблеме који би били створени таквим деловањем. Прво, то је проблем неуспелих држава у којима је немогуће живети; тај проблем рађа политичку и економску нестабилност, сиромаштво и, у коначном, миграције „сувишних људи” (Ваупан, 2018: 11). Не треба заборавити да је мигрантска криза у Европи, која је достигла врхунац 2015. године, показала слабости савремених европских демократија: пораст ксенофобије и нетолеранције, узлет популизма и радикалне деснице, крах мултикултурализма и међусобну несолидарност држава чланица ЕУ (Blagojević, Starčević, 2019: 204). Други проблем јесте идентитетски: „сувишни” и неприхваћени људи у друштвима Запада, као и многи у чијој је перцепцији властита земља у стању колонијалне понизности, склони су осветничком и екстремистичком пријањају уз локалне идентитете. То доводи до пораста нетрпељивости, избијања локалних конфликта и бујања тероризма који, опет, погађа демократска друштва (Старчевић, 2022а: 181–183).

Друга група проблема проистиче из избора типа војске која води инстант рат: професионалне војске и приватне војне компаније у чијим редовима су „корпоративни агенти” (Corporate agents) чија је легалност још увек дискутабилна.

На овом месту није на одмет подсетити се војничких корена атинске демократије. Војне обавезе у старој Атини биле су, после Солонове реформе, подељене по друштвеним стратумима: најбогатији слој грађана опремао је и издржавао морнарицу, следећи слој имао је војну обавезу према полису да опреми коњицу и у њој служи, трећи и најбројнији слој грађана обезбеђивао је фаланге тешке пешадије, а најсиромашнији су добијали оружје од полиса и попуњавали редове лаке пешадије. Пошто је оновремени рат подразумевао велике копнене

битке, а у њима је најтежи терет подносила тешка пешадија, трећи слој грађана, до тада без нарочитих политичких права, захтевао је после повратка из рата да се њихов допринос слободи и победи полиса призна у јавној сфери и исплати у монети тих истих политичких права (Starčević, Stanar, 2022: 164–165). „Њихов политички ангажман произвео је демократију, али и могућност разликовања грађанина (polites) од идиота (idiotes)” (Starčević, Stanar, 2022: 165). Од тада, демократија подразумева грађанске дужности и политичку ангажованост, активност грађанина у јавној сфери, насупрот уживања у правима „размаженог детета” или пасивности и послушности поданика.

Однос грађанина у униформи и државе би, у идеалном случају, био заветни, што подразумева и бригу државе о грађанима који су ризиковали животе у име државе – нације. Искуства у том погледу су различита, а она која се односе на бригу Републике Србије о ратним ветеранима из ратова за југословенско наслеђе у последњој деценији 20. века показу да ветерани нису добили „реалне компензације за жртву” (Марковић–Савић, 2018: 191). Уместо тога, „постоји недостатак системске бриге о грађанима који су уз помоћ државних органа учествовали у ратовима” (Марковић–Савић, 2012: 342). Пошто се однос друштва и државе према ветеранима одражава на будућа ангажовања грађана у војним пословима својих држава, очекиван је и различит одзив грађана на позиве за мобилизацију у различитим друштвима (упореди: Čevtajeва 2023; Palikot, 2023; Prelić, 2023).

Професионална војска је логичан избор типа војске у савременом друштву и пракси инстант рата (Старчевић, Благојевић, 2022: 211–214). Ипак, чињеница да грађани нису ангажовани у ратним подухватима својих држава, као и да су изложени медијској манипулацији или чак потпуно незаинтересовани за те подухвате, може да доведе у опасност слободу и демократију. Не треба занемарити ни чињеницу да припадници оружаних снага „омогућавају ’нормалност’ живота и функционисање свих других важних друштвених институција” (Станар, 2021а: 45). На пример, учешће једне државе у рату или војној интервенцији у удаљеној земљи може да постане искључива одлука политичке елите, која ту одлуку доноси на основу партикуларних интереса, без консултовања воље „седираног” народа или уз интензивну медијску манипулацију и пристанак, али без реалног општег интереса за учешће у рату. Могла би се, такође, замислити побуна приватне војне компаније, слична побуни „Вагнера” у Русији, у некој другој мањој држави која би се ослонила на такву врсту помоћне војске у кризној ситуацији.

Прва чињеница којом би се поткрепила ова тврдња јесте да професионална војска није довољна за задовољавање друштвене потребе за заштитом, посебно у државама које претендују на неутралност и преферирају стратегију одвраћања (Стојановић, 2022: 192–195).

Други аргумент односи се на контролу војног ресурса и моћ која из тога проистиче. Сви досадашњи типови војске могу се разврстати или у војске милицијског или у војске најамничког типа. То су војске у којима су чланови друштва сносили

терет војне обавезе или војске формиране од оних људи на које су чланови друштва преносили тај тешки терет, уз новчану надокнаду. Следи да су најамничке војске имала само она друштва која су била довољно богата да унајмљују ратнике. До истог закључка, на свој начин, долази и Јован Бабић, који тврди да су професионалне војске примерене империјама и да њихов квалитет „зависи од једног фактора који је делимично независан од чињенице успостављености суверенитета као израза колективног живота: од богатства” (Бабић, 2021: 7).

Богатство у савременим друштвима, међутим, није равномерно распоређено; екстремне неједнакости постоје и у најразвијенијим државама. Расподела најважнијих вредности у друштву битно утиче на политичку утакмицу актера унутар друштва и суштински је повезана са моћи. Уколико та расподела омогућава релативну једнакост актера, онда расте могућност за полиархичан систем (демократију). Ако расподела обезбеђује монопол једној друштвеној групи, тада се „развија и одржава хегемонистички политички систем”, на основу којег доминантна друштвена група намеће доминацију над социјалним поретком и потенцијално продубљује друштвене неједнакости (Dal, 1997: 65; упореди: Bočić, 2013: 153–164, 169–173 и Miladinović, 2011). Једна од кључних вредности јесте војни ресурс, који Дал (*Robert Dahl*) назива „војничком храброшћу” и „војном технологијом” (Dal, 1997: 94, 65). Дал је доказао да је војни ресурс у прошлости понекад јачао неједнакости, а понекад једнакост у друштву. У временима када је релативно мала друштвена група успостављала монопол над војним ресурсом расле су друштвене неједнакости. Дисперзија војног ресурса, на супрот томе, ојачавала је једнакост (Старчевић, 2010: 199). Незаинтересованост чланова друштва и друштвених група за војни ресурс води ка успостављању монопола над овим ресурсом, монопола који успоставља политичка каста, (екстратериторијална) економска елита или преторијанска алтернатива цивилној власти. Све три опције погубне су за грађанско друштво.

Начини за ангажовање грађана могу се пронаћи разрадом Кастелсовог концепта индивидуације – усмерености на сопствене пројекте који су у вези са општим добром (Kastels, 2018a: 220–221). И то може да буде довољно да се обезбеди довољан број грађана спремних да добровољно служе војни рок и омогуће попуну војске (Старчевић, Благојевић, 2023: 41–45).

Закључак

Током развоја људских друштава мењали су се начини ратовања и перцепција прихватљивог рата, али је рат остајао присутан у међународним односима као универзална константа. Концепт инстант рата, како га је у својој теорији умреженог друштва приказао Мануел Кастелс, омогућава разумевање перцепције прихватљивог рата, из перспективе савременог, потрошачког друштва. Реч је о рату који траје кратко, у коме се ангажује професионална војска или приватне војне компаније а не грађани као војни обвезници и који је опашан у домаћем јавном мњењу као „чист”. Кастелс и сам уочава да се многи ратови за

које се претпостављало да ће бити кратки, инстант ратови, продужавају мимо хтења државе која их је покренула, па их је означио као квазиинстант ратове. Будући да је могућност вођења инстант рата заснована на технолошкој супериорности, ради се о материјалистичком концепту у коме се губи из вида вољни фактор рата. С аспекта друштвене детерминисаности рата као облика друштвеног сукоба, може се закључити да је инстант рат могућ само између потрошачких друштава, када брза демонстрација супериорности једне стране окончава вољу за борбом друге стране или када једна страна не располаже начинима да се супротстави другој страни. У свим другим случајевима, оно што започиње као инстант рат нужно се продужава и претвара у неки од раније познатих облика рата.

Концепт Мануела Каstellса може да буде од користи и војним наукама у Србији, не само ради праћења савремене друштвене мисли о рату, него и ради разумевања захтева које савремено друштво поставља пред своју државу и оружане снаге у погледу вођења рата, његове дужине и ангажовања грађана, као и ради осмишљавања начина за супротстављање војним изазовима, ризицима и претњама, у условима флуидне модерности.

Литература

- [1] Bauman, Z. (2009a). Fluidna ljubav, o krhkosti ljudskih veza. Mediterran publishing.
- [2] Bauman, Z. (2009b). Fluidni život. Mediterran publishing.
- [3] Bauman, Z. (2018). Stranci pred našim vratima. Mediterran publishing.
- [4] Blagojević, S., Starčević, S. (2019). Bitni činioci modela složenog procesa integracije kao jednog od mogućih načina u rešavanju migrantske krize. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, XXXVIII (2), 203–215.
- [5] Bolčić, S. (2013). Razaranje i rekonstrukcija društva: Srbija na prelazu u XXI vek. *Službeni glasnik*.
- [6] Čevtajeva, I. (2023). Novi ruski emigrant: Odlaze, vraćaju se, opet odlaze. Preuzeto 20. oktobra, 2023, sa <https://www.dw.com/sr/novi-ruski-emigranti-odlaze-vra%C4%87aju-se-opet-odlaze/a-67041075>
- [7] Dal, R. (1997). Poliarhija. Filip Višnjić.
- [8] Hobsbaum, E. (2008). Globalizacija, demokratija i terorizam. Arhipelag.
- [9] Kastels, M. (2018a). Mreže revolta i nade. *Službeni glasnik*.
- [10] Kastels, M. (2018b). Uspon umreženog društva. *Službeni glasnik*.
- [11] Kastels, M. (2022). Sunovrat, kriza liberalne demokratije. *Clio*.
- [12] Kreveld, M. v. (2012). Uspon i propadanje države. Albatros plus, Fakultet bezbednosti.
- [13] Marković–Savić, O. (2012). Društveni položaj ratnih veterana u Srbiji – studija slučaja. Doktorski rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. <https://doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20130404MARKOVICSAVIC.pdf>
- [14] Miladinović, S. (2011). Društvo dominantnih porodica. Preuzeto 20. oktobra, 2023, sa <https://www.politika.rs/sr/clanak/194817/Drustvo-dominantnih-porodica>

[15] Palikot, A. (2023). Amid Corruption Scandals And Mounting Problems, Ukraine Vows To Shake Up The Military Enlistment System. It's A Tough Task. Preuzeto 20. oktobra, 2023, sa <https://www.rferl.org/a/ukraine-scandals-problems-military-enlistment-reforms/32554383.html>

[16] Prelić, M. (2023). Izraelci očajnički pokušavaju da se iz sveta vrate kući: Nema bežanja od rata dok najmiliji ginu. Preuzeto 20. oktobra 2023, sa <https://www.telegraf.rs/vesti/svet/3764244-izraelci-ocajnicki-pokusavaju-da-se-iz-sveta-vrate-kuci>

[17] Ricer, Dž. (2012). Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni. Službeni glasnik.

[18] Starčević, S., Stanar, D. (2022). Society of Right Claiming and Transformation of War and Military at the End of the 20th and Beginning of the 21th Century. *Yearbook Human Rights Protection*, Number 5, Provincial Protector of Citizens – Ombudsman, Institute of Criminological and Sociological Research, 153–167.

[19] Бабић, Ј. (2021). Војска, закон и суверенитет: неколико опаски о Војсци и њеној функцији у очувању закона и државе. *Војно дело*, 3/2021, 2–8.

[20] Благојевић, В. (2021). Моћ и сила – Србија и војни фактор у међународној политици. МЦ „Одбрана“.

[21] Кајтез, И., Старчевић, С. (2021). Друштвене идеје Тодора Павловића. *Социолошки преглед*, LV (3), 908–929. DOI: 10.5937/socpreg55-33267

[22] Клаузевиц, К. ф. (1951). *О рату*. Војно дело.

[23] Марковић–Савић О. (2018). Ратни ветерани: перцепција институционалне подршке. *Српска политичка мисао*, 60 (2), 177–193.

[24] Мишић, Ж. (1993). Стратегија. Војноиздавачки и новински центар.

[25] Мишић, П. (2021). Стратегија и географија. Матична библиотека „Светозар Марковић“.

[26] Станар, Д. (2021а). Мир као сврха војске. *Војно дело*, (3), 36–47. Doi: 10.5937/vojdela2103036S

[27] Станар, Д. (2021б). Етика међународне политике. Добротољубље.

[28] Старчевић, С., Благојевић, С. (2017). Кревелдов спор са Клаузевицем – да ли је смисао рата политички? *Српска политичка мисао*, 56 (2), 117–134.

[29] Старчевић, С., Благојевић, С. (2022). Професионална војска у неутралним државама и друштвена потреба за заштитом. У: Благојевић, В. (прир.), *Неутралност и стратешко одвраћање*. МЦ „Одбрана“, ШНО „Војвода Радомир Путник“, 209–227.

[30] Старчевић, С., Благојевић, С. (2023). Служење војног рока као део друштвеног идеала у Србији. *Српска политичка мисао*, 80 (2), 33–51.

[31] Старчевић, С. (2010). Преторијански проблем у савременој политикологији. *Војно дело*, зима/2010, 193–209.

[32] Старчевић, С. (2022а). Социологија. Војна академија Универзитета одбране у Београду, МЦ „Одбрана“.

[33] Старчевић, С. (2022б). Утицај различитих културних стратегија на пожељност војног позива. *Политикологија*, 2 (2), 69–81.

[34] Стојановић, С. (2022). Српска стратешка култура и стратегија одвраћања. У: Благојевић, В. (прир.). *Неутралност и стратешко одвраћање*. МЦ „Одбрана“, ШНО „Војвода Радомир Путник“, 191–207.

Резиме

Информационо-технолошка револуција произвела је велике друштвене промене на крају 20. и почетку 21. века. Разумевање и објашњење друштвених појава у савременом, промењеном друштву, захтевало је нове друштвене теорије. Једну од најутицајнијих савремених друштвених теорија понудио је Мануел Кастелс. Кастелсово умрежено друштво даје изврсне аналитичке увиде у многе друштвене појаве, међу којима је и рат.

Кастелсова теорија објашњава поделу рата у савременом свету на инстант рат и продужени рат. Инстант рат је омогућен пробојима у технологији који су остварени у последњим деценијама, али потреба за њим настала је у одговарајућем друштвеном контексту и на основу одређених политичких одлука. У савременим развијеним државама закључује се да је рат прихватљив за њихове грађане под три услова: ако у рату нису ангажовани обични грађани, него професионална војска; ако је рат кратак и не захтева велико трошење људских и економских ресурса, и ако је виђен као чист, са прецизним уништењем оправданих циљева.

Инстант рат треба схватити као теоријски концепт, неку врсту идеалног типа рата високотехнолошких друштава. Задовољава претходно објашњена три услова под којима је рат прихватљив за ова друштва и што је омогућено технолошком предношћу. То је пре свега материјалистички концепт у коме су могућности које нуди технолошка предност тачно сагледане, али се занемарује Клаузевицова мудрост о рату као насилном чину у коме се показује снага воље. Чини нам се да је инстант рат могућ само између земаља чија друштва живе потрошачким животом. У супротном, инстант рат би био само увод у продужени сукоб, квази-инстант рат.

Пракса инстант рата може створити проблеме који су опасни за демократска друштва. Прва група проблема произилази из ефеката инстант рата, који имају реверзибилан ефекат на доминантну страну, чији је политички систем обично демократски: то су последице стварања пропалих држава и идентитетских избора одбачених и понижених људи. Друга група проблема произилази из избора врсте војске која води инстант рат: професионалне војске. Чињеница да грађани нису ангажовани у ратним напорима својих земаља, као и да су изложени медијској манипулацији или чак потпуно незаинтересовани за те напоре, угрожава слободу и демократију.

Кључне речи: информационо-технолошка револуција, умрежено друштво, инстант рат, успорени рат, војна обавеза, професионална војска, Мануел Кастелс

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ТРОШКОВА СИСТЕМА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ЗЕМАЉА ЧЛАНИЦА НАТО-А

Милан Михајловић*

Јелена Пековић**

Иван Вељковић***

Достављен: 13. 03. 2023.

Кориговано: 14. 06 и 18. 08. 2023.

Прихваћен: 31. 08. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Прегледни рад

DOI број: 10.5937/vojdelo2303013M

Анализом тренутног стања буџетских средстава која се издвајају за потребе финансирања система одбране Републике Србије, у раду су, с једне стране, приказана теоријска сазнања о буџетској процедури, а, с друге стране, извршена је компаративна анализа трошкова система одбране наше земље и трошкова одбране суседних држава и појединих земаља чланица НАТО-а. Због специфичности финансирања одбране кроз буџетска издвајања, а тиме и строго финансијску дисциплину и контролу, циљ рада јесте да сагледа могућност ефикаснијег коришћења средстава јавних расхода, како кроз призму планирања, тако и кроз реализацију и извршења средстава у систему одбране. Такође, указано је на проблеме у извршењу буџета, неопходност доброг планирања и адекватне расподеле буџетских средстава, као и на важност постојања повољне структуре одбрамбених расхода, ради побољшања постојећег стања у Министарству одбране и Војсци Србије. Закључци спроведеног истраживања иницирају да се дугорочан успех у реализацији циљева у погледу вођења расхода и ефикасног решавања отворених ставки може остварити само помоћу дефинисања и имплементације одговарајуће финансијске стратегије.

Кључне речи: *буџет, буџетски систем, финансирање, расходи, трошкови*

* Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, milan.mih83@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-4975-9742>

** Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0002-7528-8286>

*** Министарство одбране Републике Србије, Сектор за људске ресурсе, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0009-0005-6556-9091>

Увод

Систем финансирања трошкова одбране проучава се кроз историју људског друштва и обухвата истраживање одбрамбених проблема различитих привредних области. Генерално, одбрана се третира као јавно добро националне економије, али се, такође, мора имати у виду да одбрамбена економија анализира и међузависност између одбране и националне привреде у различитим аспектима.

После хладног рата, смањење издатака за одбрану сматрано је такозваном „мировном дивидендом“, а издвајање средстава за финансирање трошкова одбране сматрало се теретом за привреду. Међутим, у данашње време свет се све чешће суочава са неконвенционалним сукобима, као што су терористички напади, који изискују разматрање система одбране са нове тачке гледишта и промену мера безбедности. Након ере мировног бонуса, глобални војни расходи су нагло ескалирали упркос одређеном паду војног особља широм света.

Потреба за достизањем највишег нивоа спремности и способности система одбране за његову употребу условљена је одлукама државног врха изражених кроз националне интересе. Реализација овако постављеног циља условљена је ограничењима финансијске природе. Финансирање система одбране Републике Србије, као директног корисника буџетских средстава, превасходно је регулисано Законом о буџетском систему Републике Србије, јер се утврђује Законом о буџету Републике Србије за дату годину.

Овај рад има двоструки циљ. Основни циљ истраживања јесте да се компаративном анализом трошкова система одбране Републике Србије, њених суседних држава и појединих земаља чланица НАТО-а сагледају могућности за ефикасније и ефективније коришћење јавних расхода који се издвајају за потребе система одбране док је посебан циљ да се утврди проблем расподеле буџетских средстава и укаже на структурирање повољнијег распореда одбрамбених расхода ради унапређивања постојећег стања у Министарству одбране и Војсци Србије.

У првом делу рада детаљно су описана буџетска процедура и њене фазе, у другом делу тежиште је на изворима финансирања система одбране и класификацији расхода одбране према врстама издатака, док је у трећем делу извршена компаративна анализа трошкова система одбране Републике Србије са трошковима одбране суседних држава и појединих земаља чланица НАТО-а у 2021. години. У закључку рада сагледан је актуелни тренд у структури расхода одбране и дате су препоруке за његово унапређивање.

Буџетска процедура у фази расподеле финансијских средстава систему одбране

Буџетски систем у Републици Србији уређен је Законом о буџетском систему, а детаљније је разрађен низом подзаконских аката, којима се уређује класификација прихода, примања, расхода и издатака, буџетско рачуноводство и

друго. На тај начин обезбеђује се интегритет буџетског система Републике Србије путем заједничког правног основа (Stanojević & Milunović, 2020). Буџет је финансијски израз свеобухватних планова у којем су изражени приходи и расходи планирани за једну годину, а који се користе за постевалуацију перформанси организације (Gates & Germain, 2015). Буџетска процедура је законски одређена делатност овлашћених органа за поступак састављања, утврђивања, доношења и извршења буџета. Чини је неколико фаза (Pešić & Miljković, 2020):

1. припрема и израда буџета (буџетска иницијатива, планирање расхода и прихода буџета, израда нацрта и предлога буџета),
2. доношење буџета,
3. извршавање буџета,
4. контрола извршавања буџета.

Припрема и израда буџета

Рад на нацрту буџета је важна фаза због тога што свака влада кроз овај процес прецизира начела и дефинише природу буџетске политике и утврђује сврху и интензитет интервенција у јавни и привредни сектор (Arsić et al., 2009).

За послове прибављања информација, њихову обраду и припрему плана расхода и расхода одређена је надлежна државна служба (Rouanet, 2023). У Републици Србији, као и у већини земаља, за то је задужено министарство надлежно за послове финансија, односно министарство финансија. На нивоу општина и градова то је посао секретаријата или службе за финансије. Уобичајено је да полазна основа, ипак, буде завршни рачун за претходну годину, бар што се тиче буџетских позиција. Међутим, „ваљани буџет” полази од основних принципа фискалне политике једне земље (Dash & Ansari, 2022; Ivanova & Ristić, 2020). Он је најчешће сродан са осталим економским и финансијским законима донетим у претходном периоду, а на основу пројектоване економске политике. У принципу, за планирање буџета користе се три методе (Roseen & Gauer, 2011: 51):

- метода аутоматског планирања, која се састоји у директном преношењу ставки из претходног буџета у нови (пошто није валидна одбачена је у пракси),
- метода директног процењивања, где је полазна тачка претходни буџет и то онај остварени део прихода и расхода, уз корективне факторе (раст индустријске производње, трговински биланс, бруто доходак, инфлациони индекси),
- индиректна метода, која на основу претходног буџета узима у обзир и податке прибављене од корисника буџетских расхода, за шта се користи предрачун. Корисници средстава су дужни да доставе податке као што су обим и структура запослених, обим и врста материјалних трошкова, ниво средстава намењених текућем и инвестиционом одржавању, као и ниво средстава потребних за нове инвестиције.

У новије време, постоји тенденција повезивања фазе припреме буџета са општом економском политиком планираном за дужи рок (пар или неколико година), како би се створила кохерентна основа и за буџетско планирање и за економску политику (Golubović & Janković, 2023). Министарство финансија изра-

ђује нацрт буџета и доставља га Влади на разматрање. Она овај нацрт разматра и доноси одлуку о буџету. Нацрт буџета садржи предрачун прихода, предрачун расхода, биланс, посебан и нормативни део. Поступак припреме буџета започиње израдом меморандума о економској и фискалној политици за одређену буџетску годину, а завршава се законом о буџету који доноси Народна скупштина Републике Србије (Marjanović & Radojević, 2011).

Одобрење и доношење буџета

Влада доставља предлог буџета Народној скупштини, а затим га посланицима образлаже представник Министарства финансија. У пракси Републике Србије, овде је реч о предлогу закона који може претрпети измене амандманима. Тада се гласа за буџет и, по његовом изгласавању, објављује се у Службеном гласнику. Неопходно је да буџет буде донет пре почетка буџетске године (Morgan, 2022), јер ће се, у супротном, примењивати, реципрочно, постојећи буџет, о чему Влада доноси одлуку. У пракси овај период траје најдуже три месеца.

У процесу извршења буџета може се констатовати неправилност донетог буџета. У том случају Влада припрема предлог измена – ребаланс буџета и доставља га Народној скупштини на усвајање. Постоје бројни контролисани и неконтролисани фактори који утичу на одлуку о доношењу буџета и сваки од њих мора бити оцењен и узет у разматрање у процесу (Isaac et al., 2015).

Фискална година у Републици Србији поклапа се са календарском годином и траје од 1. јануара до 31. децембра. Ипак, буџетски процес је дуготрајан и припрема Закона о буџету Републике за наредну годину почиње већ 15. фебруара текуће године, када министар надлежан за послове финансија даје инструкције буџетским корисницима како да дају предлоге приоритетних области за финансирање у наредној години. Поступак припреме и доношења буџета и финансијских планова извршава се према буџетском календару, а треба да се заврши до 15. децембра, како би буџетска година отпочела на време, од 1. јануара (Vladisavljević & Pešić, 2018).

Извршење буџета

Извршење буџета представља остваривање прихода, с једне стране, и финансирања потреба корисника буџетских средстава, с друге, како је буџетом предвиђено (Baas et al., 2018). Буџет се може примењивати тек након његовог усвајања (Pešić & Miljković, 2020: 25). Уколико је буџет добро припремљен може да се реализује, али уколико је лоше припремљени он се, готово без изузетка, лоше реализује (Anđelković, 2010). Уколико је донет пре почетка буџетске године примењиваће се на почетку године. Буџет донет у току године може се примењивати тек након његовог доношења и објављивања у Службеном гласнику.

Процес извршења буџета започиње првом уплатом у корист јавних прихода. Обезбеђивањем средстава стварају се услови за извршење расходне стране, о че-

му се старају надлежни органи, односно органи државне управе који воде рачуна о буџетском извршавању и имају право да располажу прикупљеним средствима (Khudaykulova et al., 2022). Они ће, на основу плана извршења, преносити средства корисницима буџета који могу бити директни и индиректни. Индиректни корисници обично корисници добијају ова средства посредством надлежног министарства, фондова или заједничких организација. Ове организације акумулирају средства и преносе их индиректним корисницима на основу посебног одобрења. На тај начин постиже се непосреднија контрола трошења буџетских средстава.

Зависно од функције коју обављају у процесу извршења буџета, органи државне управе могу имати улогу наредбодавца или рачунополагача. Наредбодавци имају овлашћења да располажу средствима у буџету. Они доносе наредбе за исплату средстава, то јест распоређивање уплаћених јавних прихода. Рачунополагачи су органи државне управе који прикупљају средства, извршавају расходе по налогу наредбодавца или рукују буџетским средствима (Kostić, 2020). Ова овлашћења су подељена између неколико органа државне управе, а њихов највећи део припада органима Министарства финансија, и то Управи за трезор и Пореској управи. Они могу управљати средствима само на основу налога наредбодавца.

Распоређивање средстава одвија се на основу периодичних планова. Најпре се израђују тромесечни планови, а, по потреби, месечни планови. Надлежни органи воде рачуна и о динамици уплате јавних прихода. У периоду слабе наплате одређених облика јавних прихода, односно тренутног буџетског дефицита, Влада мора интервенисати задуживањем код Народне банке или предлогом за повећање одређених акциза или других буџетских прихода. Овај предлог се подноси Народној скупштини у облику закона о изменама и допунама закона.

Контрола извршавања буџета

Огромна буџетска средства која захватају око половине националног дохотка представљају, у основи, његову прераспodelу и потрошњу. Благовремено прикупљање тих средстава и оптимално задовољавање друштвених потреба, као и њихова рационална употреба, штедња и планирање, захтевају специфичну контролу над свим органима којима је поверено прикупљање, руковање и трошење јавних средстава (Kurniawan & Soediantono, 2022). У извршењу буџета постоји могућност појаве прекорачења, нерационалне употребе средстава, промене намене у коришћењу, расипање друштвених средстава и сл., па је неопходна специфична контрола приликом њиховог формирања и коришћења. У Републици Србији буџетску контролу врши буџетска инспекција, а ревизију надлежна ревизорска институција (Stoilkov & Ivanova, 2017).

С обзиром на све фазе кроз које пролази буџет, од иницијативе до извршења, те бројне и разноврсне новчане токове, његова контрола се није могла препустити једном органу, јер *„да би била ефикасна – она мора бити вишеструка“* (Lovčević, 1975). С друге стране, она мора да се врши у свим фазама буџетског циклуса, да би се могли обухватити сви органи ангажовани у извршењу буџета и све фазе

кроз које пролазе финансијска средства. Влади и другом представничком органу дата су пуна овлашћења да одобрава и извршава буџет. Међутим, у свим државама законодавац задржава право контроле, како би се уверио у правилно коришћење средстава буџета. Право контроле обично припада оном органу који га је и донео. Како је то обично парламент, обично се организује одређено тело које ће припремити материјале за контролу и извршити је у име парламента.

Основни облици контроле извршења буџета, према времену и начину деловања, јесу превентива – претходна и накнадна контрола (Grbić & Jovanović, 2020). Послови контроле употребе средстава за финансирање јавних расхода обављају се у оквиру Министарства финансија, односно надлежног органа управе за послове финансија (буџетска инспекција), коју врши буџетски инспектор. Ради обезбеђења законитог и правилног извршења буџета, буџетска инспекција обавља непосредну контролу утрошка средстава за поједине намене, као и контролу финансијског и материјалног пословања корисника средстава буџета. Под непосредном контролом утрошка средстава за поједине намене подразумева се контрола обрачунавања, исплаћивања, преноса и наменског коришћења средстава (Röhl et al., 2023). Уколико се непосредном контролом утврде одређени недостаци, буџетска инспекција ће предложити кориснику средстава мере и рокове за њихово отклањање. Ако у предвиђеном року корисник не поступи по предложеним мерама, спровешће их орган надлежан за ревизију јавних расхода. О извршеној контроли надлежни контролни орган подноси извештај уз завршни рачун.

По истеку године у којој је буџет примењиван приступиће се изради завршног рачуна буџета, који представља контролу буџетске године (период од 1. јануара до 31. децембра). Нацрт завршног рачуна саставља Министарство финансија у форми закона. Нацрт закона се доставља Влади до краја фебруара наредне године за претходну годину, а влада доставља предлог закона Скупштини на разматрање и усвајање. На тај начин завршни рачун представља и инструмент контроле извршења буџета од стране Народне скупштине.

Извори финансирања система одбране

Императив политике финансирања сваког друштва јесте финансирање система одбране из домаћих извора. Међутим, у ситуацијама када је угроженост земље таквог интензитета да се не могу обезбедити потребна средства из домаћих фондова, дозвољено је и ангажовање иностраних извора (Kostić et al., 2018). Финансирање расхода одбране представља новчано изражавање материјалног подмиривања потреба одбране (Miletić, 2009). Извори финансирања издатака система одбране могу се поделити на мирнодопске и ратне, с једне стране, односно на основне и остале изворе финансирања расхода, с друге стране. Основни вид финансирања расхода јесу приходи из буџета (Emad Fadoul et al., 2023), док остали извори финансирања обухватају сопствене приходе, донације, помоћи, зајмове и остале изворе.

Уколико се у разматрање узме чињеница да систем одбране представља део друштвеног система, основни извори његовог финансирања морају бити исти као и за финансирање укупне јавне потрошње, односно извор његовог финансирања је друштвени бруто производ остварен у текућем периоду. Кентор и Кик су у свом истраживању из 2008. године доказали да повећање војних издатака по војнику повећава друштвени бруто производ по глави становника (Kentor & Kick, 2008). У својој веома опсежној студији Андо је навео податке 109 економија, од којих је тридесет земаља било чланица Организације за економску кооперацију и развој и утврдио да економије расту са повећањем издатака за одбрану (Ando, 2009).

Расходи система одбране и њихова класификација према врстама издатака

Основно опредељење у пројектовању финансирања система одбране јесте да се обезбеди изградња потребних способности елемената система одбране уз што повољнију структуру расхода (Fischer et al., 2023). Расходи одбране у већини земаља разврставају се кроз три дела: они који се односе на персонал, на оперативне трошкове и на инвестициона издвајања. Оптималном структуром расхода подразумева се однос 40% : 30% : 30% (персонални/оперативни/инвестициони), док се повољним сматра и однос 50% : 30% : 20% (Kostić et al., 2018). Све што је изнад 50% за персоналне издатке сматра се преобимним, као и што је све испод 20% за инвестиције – недовољно.

Буџет система одбране извршава се као део буџета Републике Србије и на основу Правилника о планирању, програмирању, буџетирању и извршењу. Он се прати кроз три групе:

- персоналне расходе (плате, додаци, накнаде и поједина социјална давања запосленима);
- оперативне расходе (живот и рад јединица и установа);
- издатке за инвестиције (*издаци за инфраструктуру*: куповина, изградња и капитално одржавање зграда и објеката, *издаци за опремање* наоружањем и војном опремом, модификација средстава НВО, генерални ремонт и робне резерве).

Структура трошкова којој се тежи треба да омогући већи удео у укупним трошковима дела који се односи на инвестиције и оперативне трошкове, уз истовремено смањење учешћа персоналних трошкова. Систем планирања, програмирања, буџетирања и извршења (ППБИ) јесте процес управљања ресурсима одбране који на савремен, систематичан и ефикасан начин повезује циљеве и резултате. Најзначајнији део процеса ППБИ-а јесте фаза буџетирања којом се исказују потребна финансијска средства за реализацију планираних активности, пројеката и програма у оквиру главних програма (Knežević, 2008).

Компаративна анализа трошкова система одбране Републике Србије и земаља чланица НАТО-а у 2021. години

Компаративна анализа трошкова извршена је ради сагледавања и поређења одбрамбених параметара Републике Србије са одбрамбеним параметрима суседних држава и земаља чланица НАТО-а које имају приближно исти број становника или површину територије као Република Србија (Белгија, Грчка, Летонија, Литванија, Португал и Чешка). На тај начин стиче се слика о бројној величини и издацима Републике Србије у поређењу са оружаним снагама НАТО земаља и државама из окружења чије су поједине карактеристике приближне вредностима Србије. Оваква компаративна анализа финансирања расхода за одбрану има за циљ да покаже где се налази систем одбране Републике Србија у односу на посматране земље, али и да се сагледају искуства страних земаља. Страна искуства увек су један од фактора утицаја приликом пројектовања војне организације, из најмање два разлога. Прво, због тога што се неке од страних оружаних снага могу сматрати потенцијалним противником и, друго, као искуство које може бити примењено у сопственој пракси.

Последњих година присутан је тренд смањења трошкова одбране у многим државама. Разлози за то су економска криза, COVID-19, али и измењен карактер изазова и претњи безбедности. Ради потпуног сагледавања трошкова одбране појединих држава неопходно је узети у обзир више различитих показатеља, као што су: удео трошкова одбране у бруто домаћем производу, укупни трошкови одбране, трошкови одбране у односу на број становника, трошкови одбране по војнику и структура трошкова система одбране.

За спровођење компаративне анализе одбрамбених параметара подаци су прикупљени методом анализе садржаја из Решења о финансирању МО РС за 2021. годину и доступних извора (GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023), а приказани су у табели 1.

Табела 1 – Издаци за финансирање система одбране Републике Србије, суседних држава и земаља чланица НАТО-а у 2021. години (* – у милионима УСД)

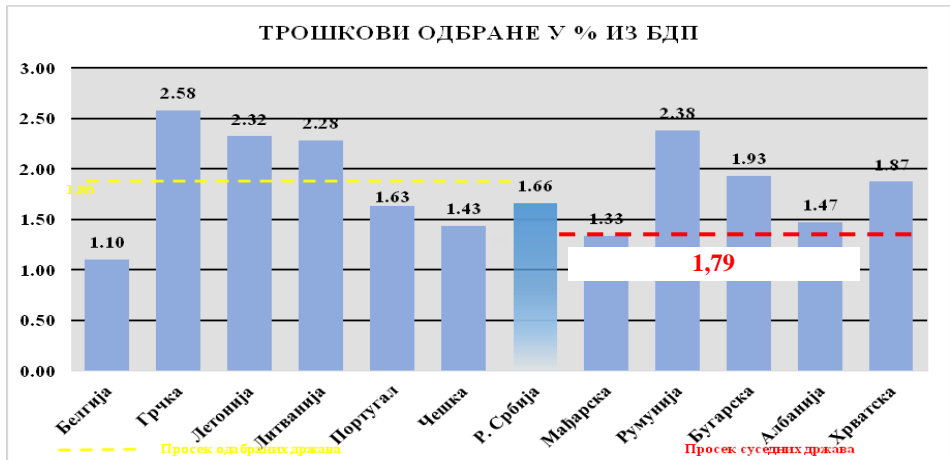
Држава	Површина km ²	Број становника	Активни састав ОС	Трошкови одбране*	% БДП	Издаци по војнику	Издаци по становнику
Белгија	30.528	11.320.515	25.200	5.173	1,10	205.278	457
Грчка	131.940	10.944.407	107.600	4.785	2,58	44.470	437
Летонија	64.589	1.966.176	7.000	722	2,32	103.143	367
Литванија	65.200	2.870.087	16.300	1.118	2,28	68.589	390

Држава	Површина km ²	Број становника	Активни састав ОС	Трошкови одбране*	% БДП	Издаци по војнику	Издаци по становнику
Португал	92.391	10.336.503	28.700	3.472	1,63	120.976	336
Чешка	78.866	10.512.400	26.800	3.038	1,43	113.358	289
СРБИЈА	88.499	8.737.371	24.984	1.009	1,66	40.386	115
Мађарска	93.030	9.845.142	22.700	1.829	1,33	80.573	186
Румунија	238.391	19.511.000	64.500	5.498	2,38	85.240	282
Бугарска	110.994	7.134.564	25.600	1.195	1,93	46.680	167
Албанија	28.748	2.876.591	6.700	210	1,47	31.343	73
Хрватска	56.594	4.284.889	15.200	986	1,87	64.868	230

(Извор: Припреми аутор према GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

Удео трошкова одбране у бруто домаћем производу

На графичком приказу 1 наведени су подаци о процентима друштвеног бруто производа који се издвајају за финансирање трошкова система одбране.

Графички приказ 1 – Удео трошкова система одбране у БДП-у наведених држава у 2021. години

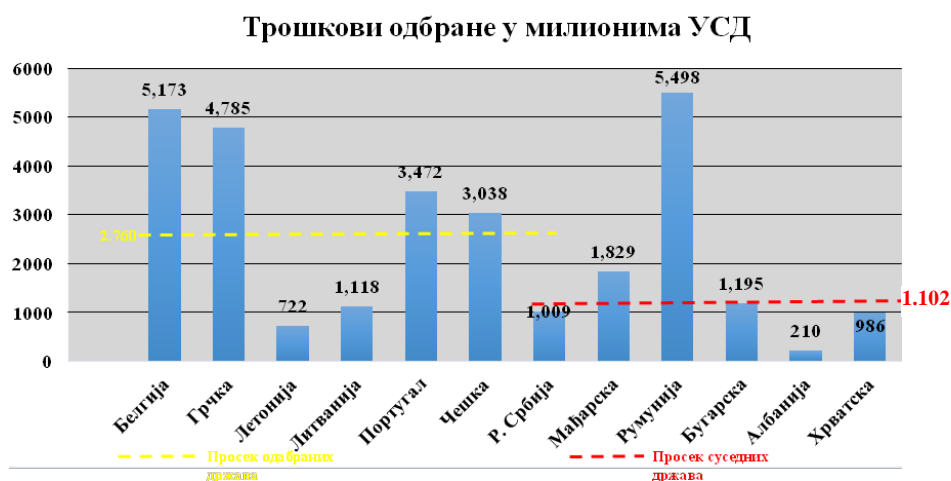
(Извор: Припремио аутор према GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

Од држава које су анализиране за потребе овог истраживања, највећа издвајања за одбрану у БДП-у има Грчка, у висини од 2,58%, а најмања Белгија – 1,10% и Чешка у износу од 1,43% БДП-а. У 2021. години Република Србија је забележила испод просечна издвајања за финансирање трошкова система одбране у односу на суседне земље. Просечан удео трошкова одбране суседних држава износи 1,79% БДП-а. Однос трошкова одбране и БДП-а највећи је у Румунији – 2,38% и Бугарској, где износи 1,93% БДП-а, а најмањи у Мађарској – 1,33% БДП-а. Вредности посматраног параметра који се односи на суседне државе су уједначене; једино израженије одступање забележено је код Мађарске и Албаније, код којих је вредност овог параметра нижа од просека у суседству.

Укупни трошкови одбране

На графичком приказу 2 наведени су трошкови одбране земаља чланица НАТО-а и суседних држава у 2021. години. Највеће трошкове одбране, на примеру анализираних држава, има Белгија, у износу од 5.173 милиона УСД, а следе је Грчка – 4.785 милиона УСД и Португал са 3.472 милиона УСД. Најмање трошкове за одбрану издвајају Летонија – 722 милиона УСД и Литванија – 1.118 милиона УСД.

Трошкови одбране Републике Србије нижи су од износа трошкова одбране већине анализираних држава, изузимајући Летонију. Узимајући у обзир критеријум за одређивање сличности (површина, број становника), очекивано је да ће се и трошкови одбране кретати у истом распону. Међутим, то није случај ни са једном посматраном државом изузев Летоније, док Белгија, Грчка, Португал и Чешка имају изражено позитивно одступање трошкова одбране у односу на Републику Србију.

Графички приказ 2 – Укупни трошкови одбране наведених држава
(Извор: Припремио аутор према GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

Трошкови одбране суседних држава варирају од земље до земље. Најмања издвајања за одбрану има Албанија, у висини од 210 милиона УСД, а највеће Румунија – 5.498 милиона УСД. Трошкови одбране Републике Србије у 2021. години износили су 1.009 милиона УСД.

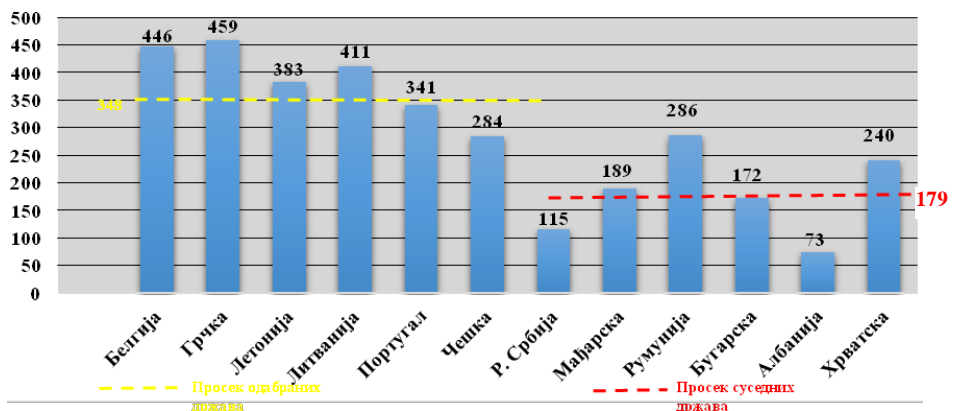
У односу на суседе, Србија има мање трошкове одбране од Румуније, Мађарске и Бугарске, а веће од Хрватске и Албаније. У односу на просечну вредност посматраног параметра за суседне државе које су чланице НАТО-а, а која износи 1.102 УСД, приметна је уједначеност издвајања за одбрану код свих држава, изузев код Румуније код које постоји знатно позитивно одступање од просека и негативно одступање код Албаније. Због великог одступања у трошкови-ма одбране суседних земаља аритметичка средина не показује реалну средњу вредност, па је за просечне трошкове израчуната медијана.

Трошкови одбране по глави становника

На графичком приказу 3 примећују се разлике у просечним трошковима одбране наведених држава по глави становника. Највеће трошкове по глави становника имају Грчка – 459 УСД и Белгија у износу од 446 УСД, а најмање има Чешка и они износе 284 УСД. Република Србија има убедљиво најмање трошкове одбране по глави становника, чак три до четири пута ниже од просека посматраних држава.

Анализирајући суседне државе по параметру трошкови одбране по глави становника, просечна вредност износи око 179 УСД. Највеће трошкове одбране по глави становника има Румунија – 286 УСД, а следи је Хрватска са 240 УСД. Најмање трошкове има Албанија – 73 УСД, док је Србија прилично испод просека са 115 УСД.

Издаци одбране по становнику у УСД

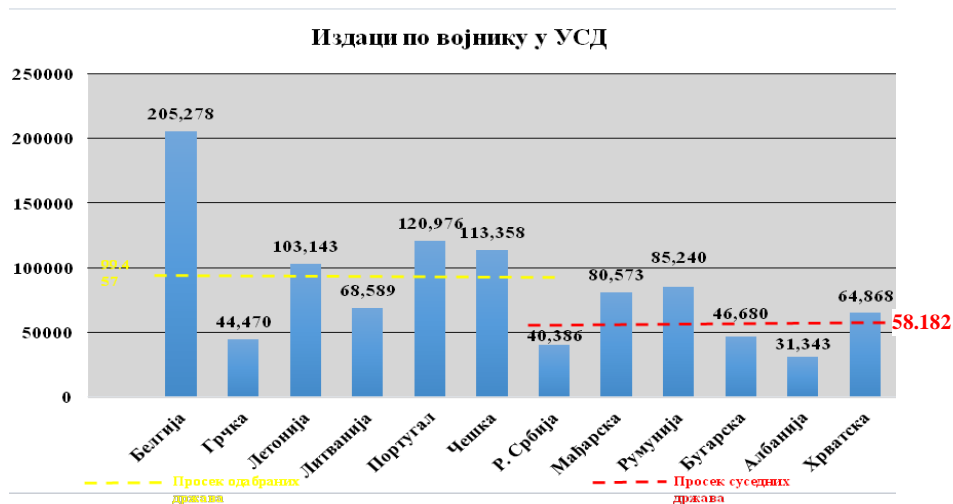
Графички приказ 3 – Просечни трошкови одбране по становнику наведених држава

(Извор: Припремио аутор према GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

Трошкови одбране по војнику

На *графичком приказу 4* наведени су просечни трошкови одбране по војнику на одабраном узорку земаља. Највеће трошкове одбране по војнику има Белгија – 205.278 УСД, а најмање Грчка – 44.470 УСД. Португал, Чешка и Летонија су на уједначеном нивоу трошкова, док Литванија има испод просечне вредности трошкова.

На примеру суседних држава, приближно исте трошкове у односу на Републику Србију има једино Грчка, док остале државе имају изразито веће трошкове одбране по војнику. У вредности трошкова одбране по војнику за суседне државе предњаче Румунија са 85.240 УСД, одмах затим је следи и Мађарска са 80.573 УСД, док просечан износ трошкова износи 58.182 УСД. Веће трошкове одбране по војнику у односу на Србију имају све суседне државе изузев Албаније.

Графички приказ 4 – Просечни трошкови одбране по војнику у наведеним државама
(Извор: Припремио аутор према GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

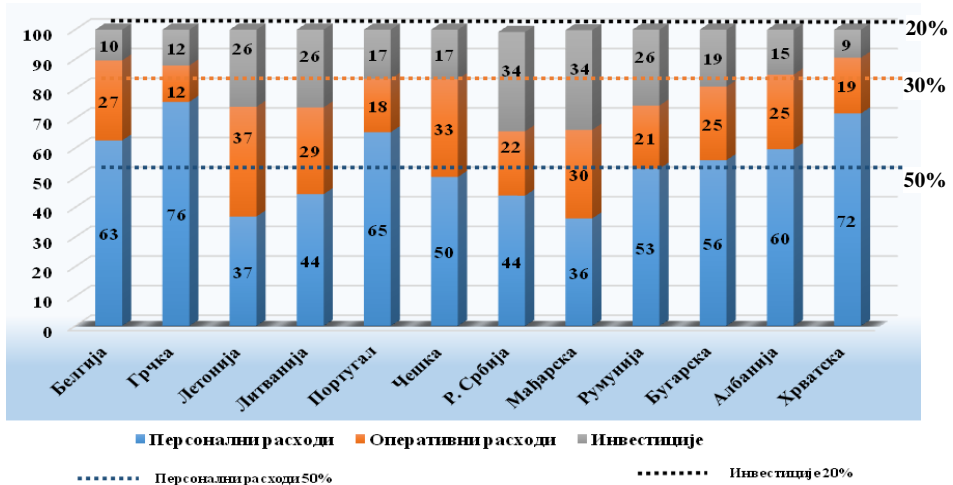
Структура расхода система одбране

Као што је већ истакнуто, трошкови одбране у већини земаља посматрају се кроз три призме (издаци за персонал, оперативни трошкови и инвестиције), где је одређен њихов међусобни однос кроз оптималну, повољну, односно неповољну структуру у укупној структури расхода. Компаративном анализом расхода одбране посматраних држава, уочено је да повољнију структуру расхода одбране у односу на издатке за одбрану Републике Србије имају једино Литванија и Чешка (персонални трошкови – 44%; оперативни трошкови – 22% и инвестиције – 34%).

Као што се на *графичком приказу 5* може уочити, најповољнију структуру трошкова одбране међу суседним државама има Бугарска (персонални трошкови – 56%; оперативни трошкови – 25% и инвестиције – 19%), а најнеповољнију Хрватска (персонални трошкови – 72%; оперативни трошкови – 19% и инвестиције – 9%).

На висину издвајања средстава за финансирање одбране утичу *екстерни фактори*, попут геополитичког амбијента окружења, степен „угрожености” саме државе, а такође и савремена схватања и тренд финансирања одбране у државама окружења. Међутим, финансирање система одбране у највећој мери зависи од *интерних фактора* друштва, односно могућности државе да издвоји средства из бруто домаћег производа у одређеном износу за потребе одбране. Ако се при томе узме у обзир да су „конкурентске алтернативе” одбрани и средствима за њено финансирање делатности јавног сектора, као што је образовање, здравство или социјална заштита, са високо вреднованим циљевима и захтевима, намеће се потреба да је неминовно увећање политичког притиска за заштиту таквих тежњи.

Структура трошкова одбране у %

Графички приказ 5 – Структура трошкова одбране наведених држава
(Извор: Припремио аутор према GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

Расположење политичких чинилаца у држави, као интерних фактора друштва, огледа се и у чињеници да се Закон о буџету усваја и доноси у скупштинској процедури, што указује на то да од тренутног односа политичких снага, као и од њиховог „третмана и расположења” према одбрани, као функцији државе, зависи и то колики ће бити њен буџет. Дакле, финансирање расхода одбране зависи од достигнутог нивоа привредног развоја земље и висине оствареног бруто домаћег произво-

да, али и од споменутих интерних и екстерних фактора. На основу добијених резултата извршене компаративне анализе закључено је да је проценат издвајања из БДП-а за потребе одбране константно испод 2%, али да се бележи тренд позитивног раста, који је у претходним годинама све ближи циљној вредности.

У поређењу са другим земљама, трошкови одбране Републике Србије, процентуално исказани у БДП-у, приближно су на нивоу просека како одабраних, тако и суседних земаља чланица НАТО-а. Међутим, просечни трошкови одбране Републике Србије по становнику и по броју војника знатно су нижи у односу на државе релевантне за поређење, као и већине земаља у окружењу. Када је реч о самој структури, карактеристичне државе имају врло различиту структуру трошкова одбране. Она је код већег броја држава неповољна и не обезбеђује адекватан развој система. Република Србија се налази приближно на нивоу просека суседних држава, са забележеним трендом побољшања односа у самој структури трошкова, као и укупном издвајању за потребе одбране, што је релативно повољно и даје могућност за оптималан развој система одбране, а тиме и војске.

Закључак

Пројектовани систем одбране треба да буде рационалан, ефикасан и оспособљен да елиминира оружану угрожавање безбедности, да активно допринесе изградњи и јачању повољног безбедносног окружења и унапреди партнерске односе на мултилатералној (НАТО, ОЕБС, УН и др.) и билатералној основи. Да би систем могао да одговори на ове захтеве, војска мора да буде модерно опремљена и организована, економски одржива, примерена потребама друштва које штити и времена у којем делује и способна да успешно реализује додељене мисије и задатке. Како би пројектовани систем одбране био и остварив, неопходно је извршити рационализацију трошкова путем оперативне ефикасности, ефективности и економичности доносиоца одлука система одбране, охрабрен политичком подршком, али и испраћен одговарајућом стратегијом.

Оперативна ефикасност, ефективност и економичност само тренутно решавају проблем. Оне услед неизвесности и неодређености (неминовни пратиоци дугорочних планова и стратегија) помажу да се превазиђу проблеми и ризици који настају на путу реализације дугорочних планова и стратегија. Дугорочно посматрано, успех у реализацији циљева у погледу вођења расхода и ефикасног решавања отворених ставки може се остварити само помоћу дефинисања и имплементације одговарајуће стратегије. Узимајући у обзир сву специфичност финансирања одбране, која проистиче из поменутих карактеристика саме војне организације, менаџмент одбране, у сарадњи са политичким представницима власти, пред собом има задатак да створи повољне услове за дефинисање достижних планова и адекватних стратегија усклађених са реалним финансијским могућностима и неодложним потребама.

Циљ овог рада јесте, пре свега, да укаже на уочене недостатке у финансирању расхода система одбране и идентификовању могућности за његово уна-

пређење, којим би се створила полазна основа за будућа сложенија истраживања по овој проблематици.

Значај рада огледа се у коришћењу резултата до којих се дошло компаративном анализом одбрамбених параметара Републике Србије са параметрима карактеристичних земаља и суседних држава које су чланице НАТО-а. односно да се уочи позиција Републике Србије у односу на посматране земље и сагледа актуелни тренд у структури расхода и издвајању финансијских средстава за потребе одбране, и да се, кроз неко будуће време, сагледају и резултати предузетих мера, уз, свакако, могућност благовремене корекције.

Литература

[1] Anđelković, M. (2010). *Budžetsko pravo*. Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš.

[2] Ando, S. (2009). The impact of defense expenditure on economic growth: Panel data analysis based on the Feder Model. *The International Journal of Economic Policy Studies*, 4 (8), 141-154.

[3] Arsić, M., Randelović, S. & Altiparmakov, N. (2009). *Mogući pravci reforme poreza na dohodak građana u Srbiji*. Kvartalni monitor br. 17., FREN, Beograd.

[4] Baas, J., Augustine, S., Marques, G. & Dorne J.L. (2018). Dynamic energy budget models in ecological risk assessment: From principles to applications. *Science of The Total Environment*, Vol. 628–629, 249-260.

[5] Dash, B., & Ansari, M. F. (2022). Self-service analytics for data-driven decision making during COVID-19 pandemic: An organization's best defense. *Academia Letters*, 2.

[6] Emad Fadoul, H., Albano, L. J., Bergman, M. E., Phillips, M. A., & Johnson, M. T. (2023). Assessing the Benefits and Costs of the Hydrogen Cyanide Antitherbivore Defense in *Trifolium repens*. *Plants*, 12(6), 1213.

[7] Fischer, S., Duffield, C., Davidson, A. J., Bolton, R., Hurst, J. L., & Stockley, P. (2023). Fitness costs of female competition linked to resource defense and relatedness of competitors. *The American Naturalist*, 201(2), 256-268.

[8] Gates, S. & Germain, C. (2015). Designing complementary budgeting and hybrid measurement systems that align with strategy. *Management Accounting Quarterly*, 16 (2), 1-9.

[9] Golubović, M., & Janković, G. (2023). Priliv stranih direktnih investicija u funkciji poboljšanja konkurentnosti privrede Republike Srbije. *Održivi razvoj*, 5(1), 19-31. <https://doi.org/10.5937/OdrRaz2301019G>

[10] GPS – Global Population Statistics. (2023). Preuzeto: 19/05/2023 sa <https://www.worldometers.info/population/countries-in-europe-by-population>.

[11] Grbić, M. & Jovanović, D. (2020). Komparativni finansijski sistemi – implikacije za ekonomski rast. *Odlitor*, 6 (1), 49-65.

[12] IMFWE – International Monetary Fund World Economic. (2023). Preuzeto: 19/05/2023 sa <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>.

[13] Isaac, L., Lawal, M. & Okoli, T. (2015). A Systematic Review of Budgeting and Budgetary Control in Government Owned Organizations. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6 (6).

- [14] Ivanova, B. & Ristić, S. (2020). Akumulacija i koncentracija kapitala. *Akcionarstvo*, 26(1), 26-34
- [15] Kentor, J. & Kick, E. (2008). Bringing the military back in: Military expenditure and economic growth 1990 to 2003. *Journal of World Systems Research*, 14 (2), 142-172.
- [16] Khudaykulova, M., Yuanqiong, H., & Khudaykulov, A. (2022). Economic consequences and implications of the Ukraine-russia war. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 8(4), 44-52.
- [17] Knežević, M. (2008). Budžetiranje kao faza procesa PPBI u Ministarstvu odbrane. *Vojno delo*, 60 (4), 95-110.
- [18] Kostić, R., Knežević, M. & Lepojević, M. (2018). Struktura rashoda za finansiranje odbrane Republike Srbije. *Oditor*, 4 (1), 171-182.
- [19] Kostić, R. (2020). Revizija ostvarivanja ciljeva budžetskih programa. *Održivi razvoj*, 2(1), 41-52. <https://doi.org/10.5937/OdrRaz2001041K>
- [20] Kurniawan, W., & Soediantono, D. (2022). The Role of Digital Transformation and Leadership Style on Financial Performance of Defense Industries. *Journal of Industrial Engineering & Management Research*, 3(3), 111-119.
- [21] Lovčević, J. (1975). *Institucije javnih finansija*. Novinsko izdavačka ustanova Službeni list, SFRJ, Beograd.
- [22] Marjanović, D. & Radojević, P. (2011). Kontrola budžeta i finansiranje javnih potreba. *Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u strategijskom menadžmentu*, Ekonomski fakultet Subotica.
- [23] Miletić, M. (2009). Sistem finansiranja rashoda odbrane u Republici Srbiji. *Vojno delo*, 61 (2), 126-147.
- [24] Morgan, J. (2022). Systemic stablecoin and the defensive case for Central Bank Digital Currency: A critique of the Bank of England's framing. *Research in International Business and Finance*, 62, 101716.
- [25] NATO – North Atlantic Treaty Organization. (2023). Preuzeto: 19/05/2023 sa https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/210611-pr-2021-094-en.pdf.
- [26] Pešić, H. & Miljković, M. (2020). Održivost budžetskih načela i principa. *Održivi razvoj*, 2 (2), 15-29.
- [27] Röhl, K. H., Bardt, H., & Engels, B. (2023). *A new era for the defense industry? Security policy and defense capability after the Russian invasion of Ukraine* (No. 1/2023). IW-Policy Paper.
- [28] Rosen, S. H. & T. Gauer 2011. *Javne finansije*. CID – Ekonomski fakultet, Beograd.
- [29] Rouanet, L. (2023). Foutu maximum: The political economy of price controls and national defense in revolutionary France. *Explorations in Economic History*, 88, 101478.
- [30] Stanojević, S. & Milunović, M. (2020). Okončanje postupka državne revizije. *Akcionarstvo*, 26 (1), 35-48.
- [31] Stoilkov, V. & Ivanova, B. (2017). Finansiranje Ministarstva odbrane i Vojske Srbije sopstvenim prihodima. *Oditor*, 3 (3), 2017, 191-131.
- [32] Vladislavljević, V. & Pešić, H. (2018). Budžetska procedura u Republici Srbiji – izrada, donošenje i usvajanje završnog računa budžeta. *Oditor*, 4 (2), 93-103.

Резиме

Систем финансирања трошкова одбране проучава се од 60-их година и укључује истраживања о проблемима одбране у различитим економским областима. Генерално, одбрана се третира као јавно добро националне економије, али се мора имати у виду и да одбрамбена привреда анализира међузависност одбране и националне економије у различитим аспектима. После хладног рата, смањење трошкова одбране је, такође, виђено као мировна корист, а издвајање средстава за финансирање трошкова одбране сматрано је оптерећењем за привреду. Међутим, данас се свет све више суочава са неконвенционалним сукобима, попут тероризма, који захтевају сагледавање проблема одбране из новог угла и промену безбедносних мера.

Након глобалног бонуса, глобална војна потрошња је нагло ескалирала упркос одређеном паду војног особља широм света. Потреба да се постигне највиши степен спремности и способности система одбране за његову употребу условљена је одлукама државног врха израженим кроз националне интересе. Остварење овог циља условљено је ограничењима финансијске природе. Финансирање система одбране Републике Србије, као директно коришћење буџетских средстава, првенствено је регулисано Законом о буџетском систему Републике Србије, јер је утврђено Законом о буџету Републике Србије. Србије за дату годину.

Ово истраживање има двоструки циљ. Основни циљ јесте да се сагледају могућности ефикаснијег и ефективнијег коришћења јавних расхода намењених за потребе система одбране, а посебан циљ је да се идентификује проблем расподеле буџета и да се укаже на структурирање повољнијег распореда расхода за одбрану ради побољшања постојећег стања у Министарству одбране и Војсци Србије.

Структуру овог рада чине три дела. У првом је детаљно описана буџетска процедура и њене фазе, други део се фокусира на изворе финансирања система одбране и класификацију издатака за одбрану према врсти расхода, а трећи део представља компаративну анализу трошкова система одбране Републике Србије са трошковима одбране суседних држава и одређених земаља чланица НАТО-а.

Кључне речи: *буџет, буџетски систем, финансирање, расходи, трошкови*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ БЕЗБЕДНОСТИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РАСТ ВОЈНЕ ПОТРОШЊЕ И БУЏЕТА ЗА РАЗВОЈ И НАБАВКУ НАОРУЖАЊА И ВОЈНЕ ОПРЕМЕ

Ненад М. Милорадовић*

Достављен: 08. 05. 2023.

Кориговано: 05. 07 и 11. 08. 2023.

Прихваћен: 29. 08. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Прегледни рад

DOI број: 10.5937/vojdelo2303030M

Тема овог рада су савремени изазови безбедности и њихов утицај на раст војне потрошње, буџета за развој и набавку наоружања и војне опреме. Појашњено је како актуелна дешавања на геополитичкој сцени, односно убрзана динамика конфронтације главних центара моћи, која је из фазе „такмичења“ прешла у фазу „кризе“ и „прокси ратова“ и убрзано се приближава „кинетичкој фази“ тј. директном војном сукобу, диктира потребу за убрзаним опремањем најсавременијим наоружањем и војном опремом, а нарочито оном заснованом на такозваним „технологијама преокрета“ (*“disruptive technology”*).

Приказана је генеза геополитичке слике у контексту безбедносних претњи и трендова развоја и опремања наоружањем и војном опремом, објашњене су карактеристичне претње безбедности, облици сукоба и доминантно наоружање и војна опрема, а затим је размотрен обим војне потрошње и анализирани износи буџета за развој и набавку наоружања и војне опреме у целини.

Истраживачки фокус овог рада усмерен је на тумачење стања војне потрошње кључних глобалних актера и земаља у ближњем окружењу Републике Србије.

Кључне речи: *изазови безбедности, војна потрошња, развој наоружања, производња наоружања, систем одбране, војноиндустријски комплекс*

* Министарство одбране Републике Србије, Сектор за материјалне ресурсе, Београд, Република Србија, nenad.miloradovic@mod.gov.rs, <https://orcid.org/0009-0006-4123-2627>

Увод

У актуелном светском поретку, као резултат технолошког развоја и економског напретка, долази се до изједначавања могућности у области војних технологија главних актера на глобалном нивоу, односно носилаца тзв. „мултиполарног света”. Смањивање и превазилажење технолошког јаза у овој области, који је постојао у претходном периоду, и с тим у вези редистрибуција војне моћи на знатно већи број актера, са сопственим спољнополитичким векторима, знатно мења геополитичку и безбедносну слику света у 21. веку. У складу са убрзаним развојем технологија у цивилном сектору и доступности елемената и подсистема на којима се заснива наоружање последње технолошке генерације, јавља се и могућност да мале земље сопственом индустријском производњом значајно унапреде своју одбрамбену способност и обезбеде независност у остварењу својих стратешких интереса.

Такође, због могућности да се лако дође у посед компоненти које се у импровизованим условима могу претворити у софистицирано оружје, расте и опасност од недржавних актера (терористичких организација) који већ годинама представљају озбиљан изазов за међународну безбедност (Милорадовић, 2019, стр. 9).

Теоријски приступ тумачењу појаве глобалног наоружавања и њене динамике

Као резултат глобализације и информатичке (технолошке) револуције у данашње време, изазови безбедности имају глобални карактер. Такође, они се не могу посматрати изоловано, нити су независни од мреже међузависности светских политичких, економских и војних фактора. Постоје различити теоријски приступи тумачењу појаве глобалног наоружавања и њене динамике* (*Gert Krell* у раду „*On the theory of armaments dynamics*”, затим *Ido Oren*, у тексту „*A Theory of armament*” или *Mark Bromley* у књизи „*Understanding European Arms Export Controls*”). Један од могућих модела објашњења ове појаве, која је кључна за разумевање питања технолошког развоја као фактора који утиче на безбедносну слику света, обрађен је у делу „Трговина на подручју одбране” *Džoane Sper* и *Nila Kupera* (*R. Neil Cooper, Joanna Spear, 2010*). Такође, представљен је модел који обухвата анализу фактора акције-реакције, унутрашњих фактора, технолошког императива, односно њихове комбинације, затим ниво превладавања неког од ових фактора

* Прим. аут.: *Gert Krell* (Peace Research Institute, Frankfurt) у тексту „*On the theory of armaments dynamics*”, 1982. године (доступно на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048360>), затим *Ido Oren* (University of Minnesota) у тексту „*A Theory of armament*”, зборника „*Conflict Management and Peace Science*”, 1998. године (доступно на: <https://www.jstor.org/stable/26273646>) или *Mark Bromley* (Stockholm University) у књизи „*Understanding European Arms Export Controls*”, 2022. године (доступно на: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1654783/FULLTEXT01.pdf>).

(Collins, 2010, стр. 137). Наиме, динамика наоружавања у моделу фактора акције-реакције подразумева да је наоружавање актера међународних односа реакција на исто понашање других актера, а што даље води ка безбедносној дилеми (Bitzinger, 2003, стр. 123). То је ситуација у којој се једна држава наоружава ради јачања својих одбрамбених способности, што последично подразумева да се и друге државе придруже трци у наоружавању. Управо овај фактор је био највише заступљен током хладноратовског периода, када се безбедност државе уско посматрала као војна безбедност (Форца Б. 2018, стр. 189). Фактор унутрашњег развоја претпоставља да је ова динамика самогенеришућа и потиче од следећих унутрашњих фактора: бирократског, односно организацијског, политичког, економског стања и интерне динамике развоја војноиндустријског комплекса (Adams В.А., 2008). Трећи последњи фактор, односно технолошки императив је у 21. веку најважнији фактор развоја НВО и, као такав, имплицира карактер изазова безбедности у модерном светском поретку.

Такође, од престанка хладног рата мења се однос према намени, задацима и начину припреме и употребе оружаних снага (Форца Б. 2014, стр. 203), а данас се дешава и радикална промена у војноиндустријским комплексима (ВИК) који се трансформишу усвајајући производне технологије Индустрије 4.0 и који такво наоружање треба да развију и произведу довољно брзо и по прихватљивој цени, у условима глобалне трансформације „прекинутих” ланца снабдевања. Све то неминовно доводи до огромног повећања војне потрошње, и то на дужи период (од 5 до 10 година).

Посебно је значајна чињеница да се технолошки развој из глобализованог цивилног сектора (ИТ, комуникационе технологије, електроника, аутомотивне технологије, материјали, итд.) преноси у војни сектор (а не обрнуто као што је био случај у претходној епохи) и тиме доноси нове могућности мањим земљама без свеобухватне војноиндустријске базе да опреме своје војске софистицираним наоружањем последње генерације.

Геополитичка слика/ситуација и претње по безбедност из визуре главних актера

Геополитичка ситуација/слика и њена повезаност и међузависност са актуелним стањем војних технологија, односно начин на који је утицала на научни и технолошки развој намењен производњи НВО и обрнуто, односно начин на који су је револуционарни продори у војним технологијама мењали у историјској перспективи, врло је интересантна тема. Њеним изучавањем може се доћи до врло битних закључака, који објашњавају динамику развоја људског друштва уопште. Коначно, а судећи по постојећој историјској грађи, људска историја бележи око 70% историја ратова и оружја, а 30% свега остало. Тема дакле веома превазилази ниво амбиција у овом раду и ми ћемо се бавити само генезом исте, односно збивања која су дефинисала, у последњих 50 година, садашње

стање војних технологија у свету и директно утицала на актуелне трендове у њиховом развоју могу се поделити на четири главна периода:

- период биполарног света – позни хладноратовски период, 1970–1991,
- период униполарног света – постхладноратовски период, 1991–2007,
- период омниполарног света – мултицентрични период, 2008–2022,
- период конфронтације полова („колективни Запад” и „колективни Исток”)
- актуелни период – 2022. до данас.

Детаљнија карактеризација наведених периода у односу претња/утицај на обим војне потрошње/кључна НВО, биће предмет посебног разматрања у будућем истраживању, као наставак овог текста.

Карактеристичне претње безбедности, облици сукоба, доминантно НВО

За сваки од наведених периода карактеристични су доминантни облици безбедносних претњи, најчешћи или највероватнији облици оружаних сукоба и у њима коришћено или доминантно развијано НВО. Позни хладноратовски период (1970–1991):

- термонуклеарна претња,
- конвенционални сукоб са здруженим дејствима механизованих копнених, ваздухопловних и морнаричких снага,
- све врсте сложених борбених система РВ и ПВО, КоВ, РМ и стратешких нуклеарних снага.

Постхладноратовски период (1991–2007):

- асиметрична претња,
- терористичке акције на сопственој територији, као и на територији у сукобу,
- герилска дејства на урбаном и неприступачном терену,
- стрелјачко, преносно противоклопно и противавионско наоружање, минобацачи и преносни ракетни лансери и импровизоване експлозивне направе ЕиД.

Мултицентрични период (2008–2022):

- асиметрична претња и сајбер претња,
- обновљена термонуклеарна претња,
- потенцијални конвенционални сукоби у пет операционих домена (копно, море, ваздух, космос и сајбер простор) са употребом нових или модернизованих конвенционалних борбених платформи повећане убојитости и борбене живавости,
- знатно унапређене командне и извиђачке способности (у свим деловима ЕМ спектра) и врло скраћено време од учачања до дејства по (чак и малоразмерним и покретним) циљевима,
- употреба „*stand off*” (далекометних) оружја свих видова оружаних снага („A2AD weapon system” – „Anti Access Aeria Denial”).

Актуелни период (од 2022. године до данас, на основу искуства из кризних подручја и актуелних сукоба у свету):

- сајбер претња и интензивна „некинетичка дејства” (*U.S. Army Training and Doctrine Command, 2018*);

– обновљена стратешка термонуклеарна и тактичка термонуклеарна претња чија примена постаје све вероватнија;

– доминација дефанзивног и НВО посредног дејства над офанзивним и НВО директног дејства. Системи ПВО лимитирају оперативно-стратегијска дејства авијације, а противоклопни системи и инжењеријско уређење терена ограничавају и могућност извођења класичних брзих офанзивних дејстава здружених оклопно-механизованих снага подржаних тактичком авијацијом. Артиљерија која, уз знатно побољшано извиђање, повећану брзину реакције и употребу (све више) паметне муниције, спречава значајнију концентрацију снага на тактичкој дубини и наноси највеће губитке обема странама. Дакле, уместо очекиване муњевите механизоване „ваздушно-копнене битке” сведоци смо „спорог и крвавог рововског рата који личи на први светски” који се води тежишно на фортификацијама на пошумљеном земљишту и у урбаним подручјима, пешадијом и артиљеријом, уз интеграцију родова на врло ниском тактичком нивоу (вод-чета);

– масовна и ефикасна употреба беспилотних летелица (војних и комерцијалних) за извиђачке и борбене задатке и врло честа употреба „килер дронава”, углавном јефтених, који својом масовношћу (а не индивидуалним супер-перформансама) савладавају противничку (иначе врло ефикасну) ПВО, доносећи резултате на оперативном нивоу и обликујући борбена дејства;

– значајна је употреба далекометних ракетних система свих родова војске РФ (крстарених и балистичких ракета), али стратегијски ефекат изостаје, јер су ти системи релативно малобројни и скупи и пројектовани за ношење нуклеарних бојевих глава. Сада, са уграђеним конвенционалним бојевим главама релативно мале масе (200–450 кг) и примењеним системом вођења (углавном без терминалних сикера), немају довољну убојитост против капиталних инфраструктурних објеката (нпр. мостова на реци Дњепар). Такође, руски стратешки осматрачки и командно-информациони системи (кључни за употребу оваквог НВО) очигледно нису обезбедили одговарајућу брзину реаговања, па су концентрације украјинског људства, технике и логистике (доминантно транспортоване железницом) углавном пролазиле и бивале растресито распоређене пре него што би ови системи могли да нападну;

– масовност конвенционалних копнених снага (посебно пешадије) поново добија на значају, па ће вероватно доћи до ревизије већ 30 година присутних тенденција да се смањи њихов број (посебно у Европи). Основна претпоставка је била да ће мале професионалне снаге, са супериорном обуком, доктрином, официрским кадром и технологијом, победити масовног а у осталим категоријама инфериорног противника, при чему се ова „супериорност Запада” подразумевала. На поменутом ратишту оба противника имају ангажоване копнене снаге које су бројчано веће од америчке копнене војске, и појединачно блиске или веће од свих осталих копнених војски западне Европе заједно. Поред тога, примењују НВО последње генерације, као и обуку и доктрину, како источну тако и западну;

– расте значај и обим инвестиција у стратешке извиђачке, а посебно космичке извиђачко-комуникационе системе (и државне и комерцијалне, нпр. „Starlink” сателитске мреже), средства за електронско извиђање и ометање, и стратешке па све

до тактичких командно-информационих система који сви заједно (уз поменуте тактичке извиђачке дроне) чине бојиште незапамћено „транспарентним“, а оперативна и стратешка изненађења тешко изводљивим и мало вероватним;

– расте значај и обим инвестиција у „технологију хиперсоничних ракета“ сва три вида војске, као „технологију преокрета“, али и система за одбрану од њих. Термин „дисруптивна технологија“ први пут је употребио професор Харвардске пословне школе Clayton Christensen још 1995. године, а касније је теоријски оборио у својој књизи „Иноваторна дилема“ 1997. године. Нову технологију категорисао је као технологију постепене еволуције тренутне уз технологију која покушава да се одржи, која при том револуционисхе индустрију уз ризике непроверености и у почетку ограниченог капацитета. Ради се о технологијама чија примена вишеструко повећава способности система (групе система, организације) у односу на системе базиране на технологији претходне генерације.

Обим војне потрошње и износи буџета за развој и набавку НВО

Глобалном расподелом издатака за одбрану током постхладноратовског периода доминирале су земље НАТО-а са учешћем од преко две трећине у светској војној потрошњи (2000–2007. године): САД између 51 и 53%; земље ЕУ између 18 и 20%; остатак света између 29 и 30%. Мере штедње након економске кризе 2008. године у земљама Запада довеле су до великог пада војних буџета, поготово у периоду од 2010. до 2015. године (пад војне потрошње у НАТО-у за 18,3%, односно пад у укупној глобалној расподели са 65,6% на 55,1%).

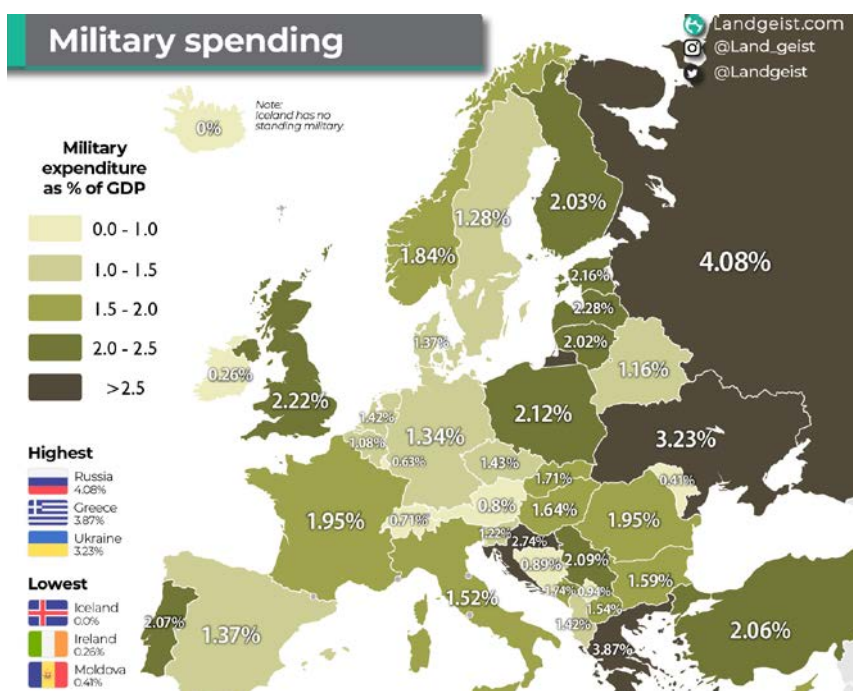
Супротно томе, земље азијско-пацифичког региона и Русија, а делимично (због флукуација цене нафте) и земље Средњег истока и северне Африке (МЕНА), значајно су повећале обим војне потрошње и промениле баланс у своју корист у том периоду. Ипак, реална светска војна потрошња је од 2011. до 2013. године опала за 5,6% (R. Bitzinger, 2015).

Као последица повољних економских кретања, а нарочито догађаја из 2014. и 2015. године (украјинска криза, Крим, Сирија, Јужно кинеско море) и „обновљене светске утакмице великих сила“ дошло је до великог повећања издатака за одбрану земаља НАТО-а као већинског глобалног потрошача, тако да је само у 2018. забележен скок у светској потрошњи од 4,6%. Од 2007. године глобална потрошња за одбрану се повећала са 1,25 трилиона на 1,42 у 2010. години, односно до 1,78 трилиона УСД у 2018. години, односно повећала се за 42,2% (Милорадовић, 2019, стр. 14). Војни буџет САД је у 2018. доживео драматичан скок од 7% (702 Млрд УСД) уз додатни раст од 1,1% у 2019. години. Војни буџет САД се надаље умерено повећавао без великих скокова због великог буџетског дефицита све до данас. У складу са усвојеном стратегијом НАТО-а (и великим притиском САД на савезнике у том смислу) да буџети за одбрану у земљама ЕУ брзо достигну ниво од 2% ГДП-а, војна потрошња у ЕУ у 2017. и 2018, а затим у 2020. и 2021. години, доживела је

велики скок од 4% на 248 Млрд УСД (SIPRI, 2023). У 2023. години готово све земље су најавиле најмање 2% укупног државног буџета за потребе одбране (земље НАТО-а и ЕУ). Многе земље, посебно оне које се граниче са Украјином, за потребе одбране издвојиће највећа новчана средства у својој историји, делом због попуне јединица након донација наоружања украјинској страни, а делом због сада већ врло присутне ратне претње на својим границама, јер преливање ратних дејстава на простор бившег постсовјетског простора данас изгледа врло могуће.

У наредних пет година предвиђа се даљи убрзани раст војне потрошње са великом вероватноћом да ће се у Европи превазићи (НАТО) задати ниво од 2% (слика 1), као и да ће доћи до даље промене расподеле међу глобалним регионима, у корист Евроазије и Азије (SIPRI, 2023).

Земље Европе, након неколико деценија минималног издвајања за потребе одбране, мораће да „плате“ високу цену заштите сопствене безбедности планирањем „хитних“ војних буџета који ће служити искључиво одржавању постојећих способности (у 2023. години Немачка планира да потроши око 100 Млрд евра за потребе одбране, „DW Global Media Forum“, 2023), док ће за изградњу респектабилних војних снага које могу да одговоре на „претњу са Истока“ морати да потраже додатна новчана средства.

Слика 1 – Војна потрошња у Европи у 2022. години (SIPRI, 2023.)

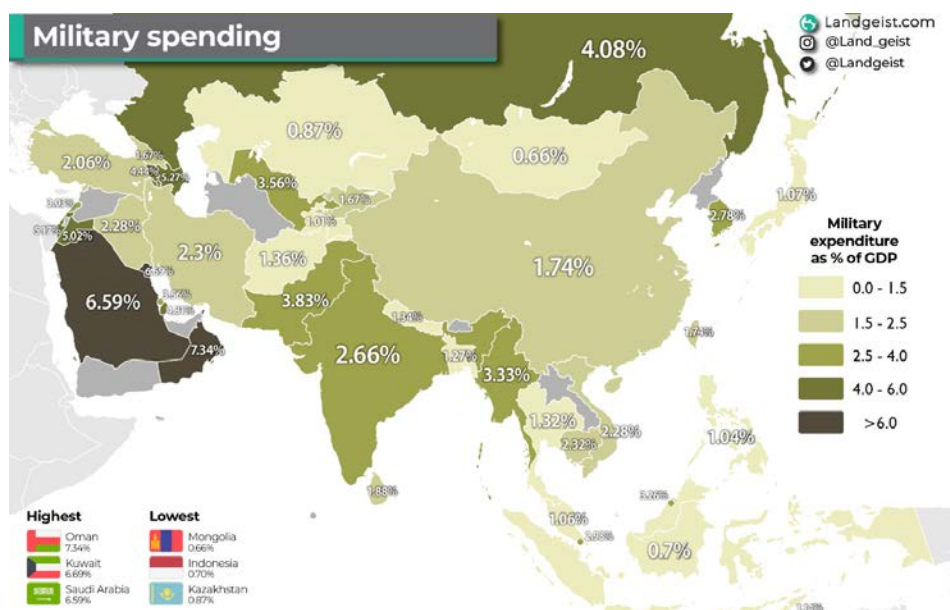
Америчка војна администрација је за 2023. годину усвојила војну потрошњу у износу од 773 Млрд УСД (предложила 886 Млрд УСД у наредној години), првенствено за модернизацију нуклеарних снага, затим истраживање и развој (хиперсоничне ракете, свемирски програм и програми вештачке интелигенције), куповину и замену остарелих морнаричких бродова и модернизацију ваздухопловства (слика 2). Захтев за фискалну годину, која почиње 1. октобра, представља номинални раст од 4,2% или реални раст од 1,5% након узимања у обзир инфлације у поређењу са коначним издвајањем од 742 Млрд УСД за 2022. годину (30 Млрд УСД више него у претходној години, U.S. Department of Defense, Defense Budget Overview, 2022).

	FY22 Request	FY22 Enacted	FY23 Request	% Change
Army	\$173.0	\$175.0	\$178.0	1.7%
Navy	\$163.9	\$172.3	\$180.5	4.8%
Marine Corps	\$47.9	\$49.5	\$50.3	1.6%
Air Force	\$156.3	\$163.9	\$169.5	3.4%
Space Force	\$17.4	\$18.1	\$24.5	35.4%

(FY22 Enacted vs. FY23 Requested)

Слика 2 – Војни буџет САД у 2022/2023. години
(U.S. Department of Defense, Defense Budget Overview, 2022.).

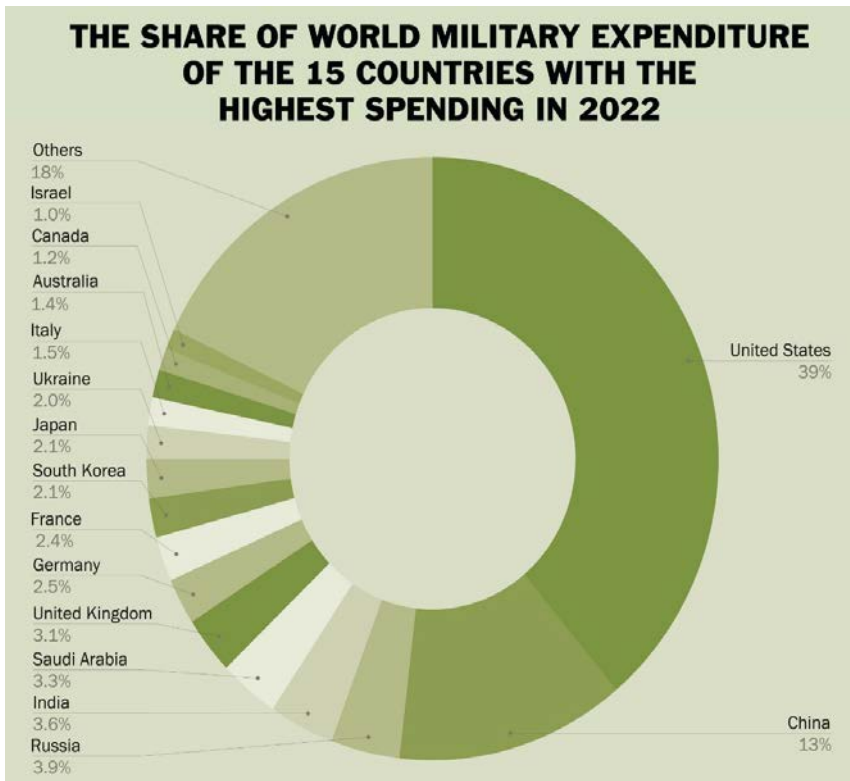
У земљама централне Европе пораст је још интензивнији (укупно око 9,1%), са тенденцијом да се тако настави. Предвиђа се да у 2025. години војна потрошња у ЕУ достигне 275 Млрд УСД. Азија и Пацифик имају иза себе деценију и по константног годишњег раста војне потрошње (у појединим земљама и до чак 5% БДП-а). Због фискалних мера консолидације и успоравања економског раста тај тренд се успорава (3,9% раста у 2020. години), а долази и до смањења у односу на ГДП (2,2% у просеку). Ниво потрошње је достигао 500 Млрд УСД током 2021. године (само Кина више од 200 Млрд УСД), да би у 2022. години био 680 Млрд УСД (слика 3).

Слика 3 – Војна потрошња у Азији у 2022. години (SIPRI, 2023.)

У Русији је после периода интензивног раста војне потрошње, у периоду од 2011. до 2015. године, дошло до њеног знатног пада у периоду 2016–2020. године, због санкција Запада и депресираних цена енергената у претходних неколико година. И поред малог раста 1,1% током 2020. године, војни буџет је и даље око 15% нижи него 2015. и износио је 51,6 Млрд УСД (SIPRI, 2023.). Током 2021. године дошло је до даљег пада на око 48 Млрд УСД (толико на одбрану троши нпр. Немачка), иако се тада одлучило да ће бити покренута „Специјална војна операција” у Украјини већ наредне године. Иако је јасно да се тај тренд неће наставити, те да ће издвајања вртоглавно расти, тачни подаци трошкова рата у Украјини и њихова импликација на укупни руски војни буџет вероватно ће се ускоро сазнати. Од маја 2022. године, руска влада није објавила много података о буџету за одбрану. Ипак, потрошња на одбрану од јануара до априла износила је скоро 1,6 билиона рубаља (26,4 Млрд УСД), са око 500 милијарди рубаља (8,3 Млрд УСД) месечно за март и април. Узимајући у обзир ову динамику у поређењу са потрошњом Русије за одбрану претходних година – отприлике 300 милијарди рубаља (5 Млрд УСД) месечно и чињеницу да је првобитни буџет за одбрану током 2022. године био 3,85 билиона рубаља (63,6 Млрд УСД), што је прави износ за руску потрошњу за одбрану у 2022. години, он је, по процени, достигао чак 5,5 билиона рубаља (90,9 Млрд УСД) до краја 2022. године (SIPRI, 2023). То уједно представља „ратни буџет” Русије у односу на започете војне операције у Украјини, али и у другим земљама (Нагорно-Карабах, Сирија и др.).

У укупном светском поретку „потрошача” и даље се издвајају Сједињене Америчке Државе (39% светске потрошње), затим Кина (13%), Русија (3,9%), Индија (3,6%), Саудијска Арабија (3,3%) и друге земље (слика 5), а посебно је интересантна војна потрошња Украјине, која је заузела високо 11 место са 2% укупне светске потрошње на наоружање (SIPRI, 2023).

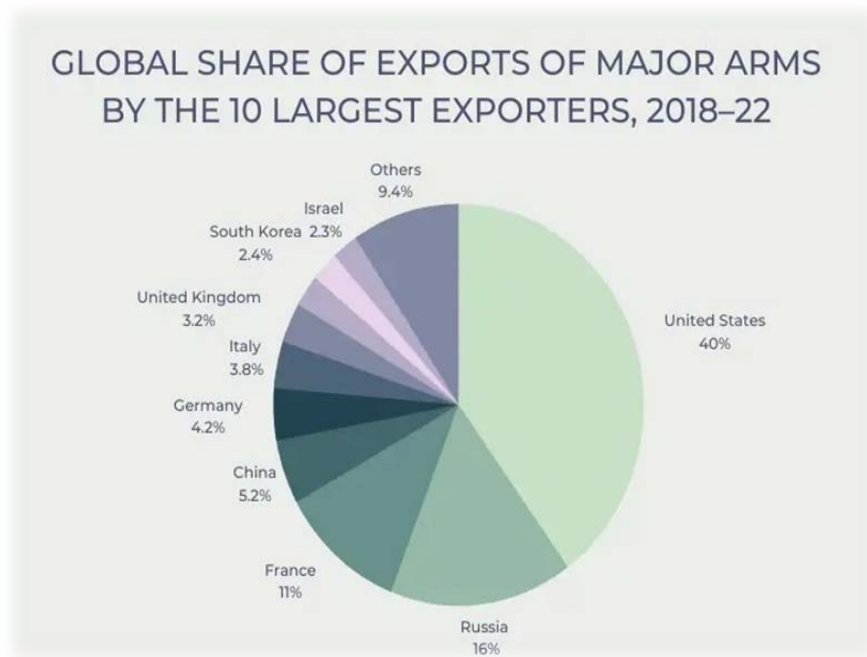
Слика 4 – Расподела укупне војне потрошње 15 највећих потрошача у 2022. години (SIPRI, 2023)

Повећање војне потрошње, по правилу, доводи до повећане тражње за капиталним НВО последње технолошке генерације чији су највећи произвођачи истовремено и највећи извозници. На слици 5 приказана је расподела светског извоза капиталног НВО. Десет највећих извозника су:

- САД – 40% (39% у 2022. години),
- Русија – 16% (19% у 2022. години),
- Француска – 11% (исто као 2022. године),
- Народна Републике Кина – 5,2% (4,6% у 2022. години),

- СР Немачка – 4,2% (4,5% у 2022. години),
- Италија – 3,8% (3,1% у 2022. години),
- Уједињено Краљевство – 3,2% (2,9% у 2022. години),
- Јужна кореја – 2,4% (2,8% у 2022. години),
- Израел – 2,3% (2,4% у 2022. години) и
- Остали 9,4% (SIPRI, 2023).

Сједињене Америчке Државе остају највећи светски извозник оружја (у периоду од 2018. до 2022. године), чинећи 40% глобалне продаје оружја, а првих 10 увозника америчког оружја у периоду 2018. до 2022. године били су: Саудијска Арабија (19%), Јапан (8,6%), Аустралија (8,4%), Катар (6,7%), Јужна Кореја (6,5%) Кувајт (4,8%), Велика Британија (4,6%), УАЕ (4,4%), Холандија (4,4%) и Норвешка (4,2%). Русија је други по величини извозник оружја, са 16% глобалне продаје у истом периоду, али је руски извоз оружја смањен за 31% у односу на период од 2013. до 2017. године. Државне компаније окупљене у концерне „Рособоронекспорт“, „Алмаз-Антеј“ и „Уједињена бродоградитељска корпорација“ доминирају одбрамбеном индустријом. Три највећа увозника руског оружја су Индија (31%), Кина (23%) и Египат (9,3%) (SIPRI, 2023.).

Слика 5 – Највећи светски извозници наоружања у периоду од 2018. до 2022. године (SIPRI, 2023)

Највећи светски извозник наоружања већ дужи низ година јесу САД. Њихов извоз је на нивоу половине укупног светског извоза, а тенденција раста посебно ће се наставити и увећати у наредним годинама, посебно подстакнута ратом у Украјини, сопственим донацијама наоружања и донацијама наоружања савезника које је потребно заменити новим. С тим у вези, САД неће дозволити да изгубе супремацију у истраживању и развоју наоружања, јер будућност доноси, као никада до сада, технолошку вододелницу између успешних и оних који то нису, својеврсни јаз, који више неће моћи бити надокнађен крвљу војника супротне стране, моралом или истрајношћу.

Обим војне потрошње земаља у окружењу

Само за последње три године номинални износи војних буџета земаља у региону значајно су порасли, као и процентуални удео новчаних средстава за набавку НВО у буџету (опремање), што је створило претпоставке за отпочињање значајних набавки капиталних система наоружања и војне опреме.

Осим тога, предвиђено је даље подизање способности војски региона и ближег окружења, кроз донације САД у НВО у износу од 1,2 Млрд УСД за 18 земаља (највећи број се налази у нашем региону). Стога је неопходно да Република Србија, као војно неутрална земља која не подлеже системима колективне безбедности војних савеза, мора повећати издвајања за одбрану, а нарочито финансијска средства за опремање. Даљим унапређењем способности Војске Србије у сегменту НВО појачао би се фактор одвраћања од евентуалног угрожавања територијалног интегритета Републике Србије. У проценама претње по њену безбедност важан елемент представља анализа пораста способности ОС земаља у региону. при чему су кључна два параметра: износ војног буџета и део који је намењен опремању кључних набавки НВО. Сразмерно величини и економском потенцијалу, укупне инвестиције у НВО земаља у окружењу су вишеструко веће него инвестиције Републике Србије. Због објашњеног наглог скока улагања у окружењу у 2022. години, тај дисбаланс је порастао скоро два пута (на штету Србије) него у 2021. години, што се види из табеле 1. Указујемо да ће одобравање повећаног војног буџета за 2023. годину на нивоу од 2,02% БДП-а, са изразито инвестиционим карактером (око 45%), омогућити да се постојећи тренд ублажи и да дисбаланс у текућој години буде мање неповољан, али и даље неповољнији него 2021. године. У табели 1 и 2 наводе се подаци о војној потрошњи земаља у окружењу.

Табела 1 – Преглед војне потрошње земаља у окружењу у 2022. години

Земља	2022. година			
	Војни Буџет (мил еур)	Војни Буџет БДП (%)	Опремање (%) војног буџета	Опремање (мил. еур)
Румунија	5.231,31	1,99	25,96	1.358,05
Мађарска	2.649,15	1,55	48,02	1.272,12
Бугарска	1.244,10	1,67	22,63	281,54
Хрватска	1.025,47	2,03	30,50	312,77
Албанија	254,91	1,62	19,96	50,88
С. Македонија	214,89	1,78	31,00	66,62
Црна Гора	51,70	1,00	10,00	5,17
БиХ	147,00	0,78	3,00	4,41
Збир окружење	10.818,53			3.351,56

Табела 2 – Преглед војне потрошње земаља у окружењу у 2023. години

Земља	2023. година			
	Буџет (мил еур)	Буџет БДП (%)	Опремање (%) буџета	Опремање (мил. еур)
Румунија	7.524,00	2,50	30,00	2.257,20
Мађарска	4.455,00	2,40	85,00	3.786,75
Бугарска	1.305,81	1,48	20,00	261,16
Хрватска	1.044,08	2,00	31,00	323,67
Албанија	356,40	1,65	25,00	89,10
С. Македонија	262,35	1,90	30,00	78,71
Црна Гора	52,00	1,00	10,00	5,20
БиХ	147,00	0,73	3,00	4,41
Збир окружење	15.146,64			6.806,19

Детаљније објашњење обима војне потрошње (износ војног буџета, номинални износ у односу на ГДП и сл.) и кључних набавки земаља у окружењу Републике Србије биће предмет посебног разматрања.

Дискусија

Актуелна геополитичка слика са свим актуелним регионалним жариштима и сукобима, а однедавно и отвореном утакмицом међу велесилама, уз повећање тензије и вероватноће избијања глобалног сукоба, најнепредвидљивија је и најнестабилнија у последњих 30 година. Вртоглави скок војне потрошње је очигледан. Као на глобалном, посебно забрињава пораст војне потрошње држава региона. Повећани износ и расподела војне потрошње у свету наговештава нову трку у наоружању глобалних размера. Технолошки развој у области НВО доводи до огромне разлике у способности ОС земаља који га прате и оних које заостају, па је императив да се у том смислу одржи корак са глобалним трендовима. То се посебно односи на мале и војно неутралне земље које на безбедносне изазове морају имати самостални одговор. Република Србија примењује сопствену стратегију у овој области са циљем да оптималном комбинацијом набавки НВО последње технолошке генерације на светском тржишту и самосталним развојем и производњом НВО постигне потребан технолошки ниво опремљености ОС, односно потребан ниво њихових оперативних способности за остваривање стратешких циљева одбране земље.

Због глобализације технолошке базе и доступности критичних компоненти и подсистема високих технологија на светском тржишту, могуће је да и одбрамбена индустрија малих земаља освоји производњу сложених система НВО најновије генерације или да модернизује постојеће. Организацијом производње по принципу систем интегратора и сарадњом са страним партнерима на интеграцији, постиже се и повећање технолошког нивоа националне индустријске базе, као и њене конкурентности и економске ефикасности и жилавости, а повећава се и њен извозни потенцијал. Република Србија улаже велике напоре на реструктурирању и осавремењавању своје одбрамбено-технолошке индустријске базе, па се данас може рећи да на том пољу бележи и константне успехе.

Приходи остварени извозом НВО на светском тржишту претачу се у потенцијал за даљи развој, улагање у нову опрему и нови циклус осавремењавања војних технологија. Активно учешће и добра позиција на глобалном тржишту НВО утиче на повећање спољнополитичког капацитета земље, док уједно јача оружане снаге земље извозника НВО. Улагањем у сопствене војне технологије и постизањем што тешње сарадње ОС и одбрамбене индустрије земље на развоју и производњи НВО постижу се значајни бенефити у остваривању мисије оба система и значајно се доприноси повећању безбедности земље, као и повећању укупног технолошког напретка њене индустрије.

Закључак

Република Србија, као војно неутрална земља, своје стратешке одбрамбене циљеве остварује самостално. С тим у вези, својој војсци мора да обезбеди потребан ниво способности, и то у датим врло сложеним околностима. У реализа-

цији тог нимало једноставног задатка, Србија се традиционално тежишно ослања на сопствене потенцијале у развоју и производњи наоружања и војне опреме, односно на своју одбрамбену индустрију. Разлози су бројни, а најважнији су:

- трошкови набавке наоружања, а нарочито целог животног циклуса из домаће производње су мањи (често и вишеструко) у односу на трошкове набавке на светском тржишту;

- за домаће производе логистичку подршку је знатно лакше организовати, а нарочито у кризним, предратним и ратним временима која су обично праћена изолацијом земље;

- сопствени развој омогућава детаљно прилагођавање технике захтевима и потребама властите војске;

- утрошена (а свакако огромна) финансијска средства имају развојни и инвестициони карактер, јер тежишно остају у земљи и доприносе даљем развоју домаће економије;

- сопствени развој и освајање производње софистицираних производа, као што је савремено наоружање, доводи до значајног скока способности и шире научнотехнолошке и производне базе, што се директно одражава на укупни привредни напредак земље;

- тако оспособљена одбрамбена индустрија по правилу постаје значајни извозник и генератор великог девизног прилива, а и профита који се може употребити за финансирање новог развоја и технолошког циклуса.

Стратешко окружење и услови у којима Министарство одбране и Војска Србије треба да остваре своју главну мисију и одбране државу и њене грађане од угрожавања споља све су сложенији. Република Србија и Министарство одбране су у последњих неколико година уложили огромне организационе и финансијске напоре и значајно повећали способност наше војске и система одбране, поготово када је реч о наоружању и војној опреми. То је делом постигнуто набавком критичних борбених система (пре свега за РВ и ПВО) у иностранству, а делом развојем и освајањем производње широког спектра нових и модернизованих система наоружања (углавном за КоВ) у сопственим истраживачко-развојним капацитетима, како оним у оквиру МО и ВС, тако и оним у одбрамбеној индустрији Србије, упоредо јачајући и њене технолошке способности.

Министарство одбране има план, а Влада Републике Србије и највиши ниво руковођења обезбедиће финансијска средства да се у наредном средњорочном периоду достигне потребан ниво способности Војске и то, пре свега, завршетком пројекта њеног опремања производима одбрамбене индустрије Србије. Такође, очекује се да ће, кроз реализацију тог пројекта, одбрамбена индустрија, а и шира национална научно-технолошка база (ОТИБС), доживети трансформацију која ће је оспособити за следећи (револуционарни) циклус развоја технологија и наоружања, те да ће се максимално приближити положају на светском тржишту какав је имала Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

Литература

- [1] Adams B.A. J. (2008), „A case study of the role of multinational corporations in sino-U.S. relations and international affairs”. A Thesis submitted to the Faculty of The School of Continuing Studies and of The graduate School of Arts and Sciences in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Liberal Studies. Georgetown University Washington, DC October 23rd, 2008. (link: <https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553274/adamsjohn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)
- [2] Bitzinger, R., (2003), „Towards a Brave New Arms Industry?”, Adelphi Paper 356, London: International Institute for Strategic Studies.
- [3] Bitzinger, R., (2015), „Emerging Critical Technologies and their Impact on Asian-Pacific Security”, Palgrave.
- [4] Collins Alan, (2010), „Suvremene sigurnosne studije”, Politička kultura nakladno-istraživački zavod, Zagreb, br. 1, 2010, str. 137-152.
- [5] Форца, Б. (2014.), „Оперативне способности војске као критеријум за прорачун цене коштања операције”, Војно дело, зима/2014. године, DOI: 10.5937/vojdelo1404203F
- [6] Форца, Б. (2018), „Стратегија реформе стратегија”, Војно дело, 3/2018. године, DOI: 10.5937/vojdela1803176F
- [7] Милорадовић, Н. (2019), „Технолошки развој у области наоружања и војне опреме и изазови безбедности”. Фестивал квалитета 2019, ISBN 978-86-6335-059-5, 9-24
- [8] Kinetic and Non-kinetic tactics of competing powers over the coming decade, (2019, september), George Popp, NSI, Think Tank report, produced of Strategic Multilayer Assessment (SMA) office (Joint staff, J39).
- [9] Kristensen, K. (2020), „Дилема иноватора”. Издавач: iLearn d.o.o., Београд. 2020. ISBN: 978-86-6303-057-2
- [10] U.S. Army Training and Doctrine Command, (2018, December 6), „The U.S. Army in Multi-Domain Operations 2028”, TRADOC Pamphlet 525-3-1.
- [11] U.S. Department of Defense, „Defense Budget Overview”, UNITED STATES DEPARTMENT OF DEFENSE FISCAL YEAR 2023 BUDGET, 2022.
- [12] SIPRI, (2023), Military Expenditure Database, SIPRI - Stockholm International Peace Research Institute: <https://www.sipri.org/databases/milex>
- [13] Statement by Secretary of Defense Lloyd J. Austin III on the President's Fiscal Year 2023 Budget, The Department of Defense Releases the President's Fiscal Year 2023 Defense Budget, March 28, 2022, link: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2980014/the-department-of-defense-releases-the-presidents-fiscal-year-2023-defense-budg/>
- [14] SIPRI Publications, (2023.), „Trends in World Military Expenditure, 2022”, Dr Nan Tian, Dr Diego Lopes da Silva, Xiao Liang, Lorenzo Scarazzato, Dr Lucie Béraud-Sudreau and Ana Assis, <https://doi.org/10.55163/PNVP2622>, Publisher: SIPRI, Stockholm, April, 2023., link: <https://www.sipri.org/publications/2023/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2022>

[15] R. Neil Cooper, Joanna Spear, „The Defence Trade” in Alan Collins (ed), Contemporary Security Studies, (2nd edition) Oxford: OUP, 2010.

[16] „DW Global Media Forum”, 2023, Линк: <https://www.dw.com/en/what-happened-to-the-german-militarys-100-billion-fund/a-64846571>

[17] Gert Krell, (1982), „On the theory of armaments dynamics”, Peace Research Institute, Frankfurt, доступно на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048360>

[18] Ido Oren, (1998), „A Theory of armament”, University of Minnesota, зборник „Conflict Management and Peace Science”, доступно на: <https://www.jstor.org/stable/26273646>)

[19] Mark Bromley, (2022), „Understanding European Arms Export Controls”, Stockholm University, доступно на: <http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1654783/FULLTEXT01.pdf>

Резиме

Савремени сукоб великих сила одвијаће се по правилима „кинетичке” и „некинетичке” тактике у наредној деценији. „Некинетичке” тактике изводиће се информационим операцијама, операцијама политичког и економског утицаја, „прокси” конфликтима и сајбер операцијама.

„Кинетичка” фаза модерног сукоба огледаће се у мултидоменским операцијама масовних „комбинованих” оружаних снага, интегрисаних дигитално и просторно дисперзованих, ослањајући се на прецизну далекометну ватру (из 4 домена), подржаних глобално интегрисаним извиђањем и „ултрабрзим” командно-информационим системима (са индиректном ватром која доминира над системима директног гађања). Мешовите флоте модернизованих наслеђених средстава ратне технике и система нове генерације биће коришћене у тиму, масовно употребљеним беспилотним/роботизованим платформама са вештачком интелигенцијом (у системима са посадом и без посаде у свим деловима оружаних снага).

С тим у вези, убрзано опремање најсавременијим наоружањем и војном опремом, а нарочито оном базираном на такозваним „технолозијама преокрета” и тренутна технолошка револуција у области наоружања и војне опреме, намеће потребу радикалне промене и система одбране, како борбеног дела, тј. основних борбених јединица (организације, доктрине, обуке, тактике...) које треба да оптимално употребе ово ново наоружање и војну опрему, тако и административно-бијурократског дела система националне одбране који се бави процедурама набавки и развоја и који треба да прати никад бржи темпо иновација у сектору комерцијалне индустрије.

Велики регионални рат који се води на тлу Европе знатно је убрзао описану динамику и довео раст војне потрошње до историјског максимума који превазилази буџетске напоре сукобљених блокова и током хладног рата.

Чак и пре избијања украјинског сукоба, који је додатно закомпликовао наше стратегијско окружење, њега су карактерисали наслеђени проблеми из недавне

ратне прошлости, а и бројни модерни изазови које доноси мултиполарни свет са обновљеном геостратегијском утакмицом глобалних центара моћи, који су усвојили далекосежне одлуке да се значајно, и на дужи период, повећа војна потрошња а нарочито буџети за инвестиције, што је довело до интензивног наоружавања у нашем региону уз велике напоре наших суседа на обнови/јачању сопствених војних индустрија.

Република Србија, као војно неутрална земља, своје стратешке одбрамбене циљеве остварује самостално. Стога својој војсци мора да обезбеди потребан ниво способности, односно да успостави одговарајући баланс у односу на оружане снаге у региону, и тако јој омогући да ефикасно оствари своју прву мисију, и то у датим, врло сложеним околностима, а пре свега кроз одвраћање потенцијалног агресора. За реализацију тог циља неопходна је алокација одговарајућег буџета одбране Републике Србије и његова ефикасна употреба.

Кључне речи: *изазови безбедности, војна потрошња, развој наоружања, производња наоружања, систем одбране, војноиндустријски комплекс*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodeo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

АНАЛИЗА ДОСЛЕДНОСТИ УПОТРЕБЕ ПОЈМОВА „УРБАНИ ПРОСТОР” И „НАСЕЉЕНО МЕСТО” У СТРАТЕГИЈСКО-ДОКТРИНАРНИМ ДОКУМЕНТИМА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ ОД 2010. ГОДИНЕ*

Винко Жнидаршич¹
Дарко Лукић²
Никола Крунић³

Достављен: 26. 04. 2023.

Кориговано: 22. 05 и 16. 08. 2023.

Прихваћен: 10. 09. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Прегледни рад

DOI број: 10.5937/vojdela2303048Z

Оружане снаге кроз доктрине исказују идеје и начела у препознавању елемената садашњих и будућих оружаних сукоба у којима се могу наћи. Иако се модерни оружани сукоби све више одвијају у градовима и селима, у документима Војске Србије недостају њихови јединствени и прецизни описи, што представља проблем. Зато је спроведено истраживање чији је предмет био усмерен на употребу појмова који се односе на урбане просторе и насељена места, са утврђивањем њихове конзистентности у доктринарним документима Војске Србије. Ограниченим циљем истраживања, а без претензија да се овде наведени појмови дефинишу, у доктринарним документима Војске Србије је утврђено како и колико се они користе, како би се помогло у јасном сагледавању проблема и подстакло разјашњавање чињеница и усаглашавање у даљим истраживањима.

* Овај научни рад резултат је обједињавања резултата истраживања у научноистраживачком пројекту који је финансирао Министарство одбране Републике Србије, под бројем: ВА-ДХ/1/22-24 „Модел управљања развојем способности система одбране”.

¹ Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0002-1449-0448>, e-mail: vinko.znidarsic@va.mod.gov.rs.

² Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0002-2104-0461>

³ Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0001-5117-6311>

Анализом садржаја докумената утврђено је да је у Доктрини Војске Србије из 2010. године, *урбани простор* издвојен у односу на друге просторе, али и да није дефинисан у том, а ни било ком другом хијерархијски нижем документу Војске Србије. У доктринама нижих нивоа ретко је у употреби или се користе слични појмови, који садрже придеве урбано и насељено.

У односу на појам *урбани простори*, у хијерархијски нижим доктринарним документима Војске Србије, највише правилима, најчешће је у употреби појам *насељена места*, који, као и претходни, није дефинисан у документима Војске Србије, али јесте у државном пропису, и то у Закону о територијалној организацији Републике Србије.

На основу откривеног резултата да је термин *насељена места* одређен државним прописом у односу на термин *урбани простори*, који није званично дефинисан, може се предложити да се термин *насељена места* убудуће усаглашено користи у свим доктринарним документима.

Кључне речи: *урбани простори, урбане средине, урбано окружење, урбана подручја, насељена места, доктринарна документа, Војска Србије, оружани сукоби*

Увод

Модерни оружани сукоби се све више одвијају не само у близини већ и унутар градова и села (Höglund, et al., 2016; Elfversson & Höglund, 2021; Elfversson, 2021). У Доктрини Војске Србије, која је објављена 2010. године, наведена је претпоставка да се сукоби применом оружане силе ради остваривања ограничених циљева могу водити између држава или унутар граница једне државе, у облику оружане побуне или борбе против тероризма у *урбаним* и ван *урбаним просторима* (Republika Srbija, 2010). Урбани простори су овим наводом наглашено одређени као значајнији у односу на друге ван урбане просторе, али у основном доктринарном документу Војске Србије нису одређени дефиницијом и није објашњено шта би се подразумевало под тим појмом.

Будући да се савремени оружани сукоби заиста, а и све интензивније и чешће одвијају баш у оваквом амбијенту, очекивано је било да се у хијерархијски нижим доктринама ова врста простора опише како би се створили услови за одређено и усмерено сагледавање свих аспеката на које урбана средина испољава утицај (Hills, 2001). Најчешћи критеријуми за разграничење урбаног и руралног простора јесу густина насељености, начин коришћења земљишта и делатност становништва (Dorrell et al., 2019). Да би се одредио утицај урбане и ван урбане средине на токове припреме, извођења, стабилизације и дезангажовања снага у војним операцијама потребно је познавати опис и карактеристике ових средина.

У Републици Србији постоје прописи који градове и села сврставају у *насељена места* (Народна скупштина, 2020), али овај појам није употребљен у Доктрини Војске Србије и појављује се тек у доктринарним документима најнижих нивоа. Због тога је недостатак јасно одређене терминологије у доктринарним документима у вези са урбаним просторима и насељеним местима одређен као проблем овог истраживања. До сада он није разматран у новијим домаћим истраживањима у контексту тока војних операција и одбране државе. Досадашња истраживања односила су се на утицај урбане средине на извођење војних операција (Terzić et al., 2018; Jurišić, 2022). Слична тематика разматрана је у страним истраживањима (Watsson, 2006; Danielsson, 2022). Интересантно је да у поменутих истраживањима аутори користе различите термине: „урбана средина”, „урбано подручје”, „урбано окружење” и „урбани простор” за углавном исту појаву.

Предмет спроведеног истраживања усмерен је на употребу појмова који се односе на урбане просторе и насељена места, са усмеравањем пажње на праћење њихове конзистентности у доктринарним документима Војске.

У раду су постављене две хипотезе: 1) да је употреба различитих појмова који се односе на урбане просторе и насељена места неусаглашена и недоследна у доктринарним документима Војске Србије и 2) да су битни појмови већ усаглашени и дефинисани законима Републике Србије, али да се у доктринарним документима користе другачији термини.

Циљ истраживања ограничен је на анализу и утврђивање како се у доктринарним документима Војске Србије користе појмови који се односе на урбане просторе и насељена места, затим да ли је та употреба усаглашена или није, и да ли постоје дефинисани појмови који би се усаглашено могли користити у тим документима.

Као главни метод истраживања коришћена је анализа садржаја доктринарних докумената Војске Србије која је касније проширена и на доктринарна документа и прописе изван Војске Србије. Компаративна анализа изведена је у ограниченом обиму, увидом у садржаје доступних докумената Републике Србије, оружаних снага држава чланица Северноатлантског савеза и Организације Уговора о колективној безбедности.

Стратегијско-доктринарна документа била су основни материјал у истраживању, који је проширен анализом научне литературе и прописа.

Анализа садржаја докумената Војске Србије

Користећи анализу садржаја докумената, као главни метод истраживања на материјалу који су чинила стратегијска и доктринарна документа Војске Србије првог и другог нивоа општости, утврђено је да појам *урбани простор* није описан ни класификован ни у једном од наведених докумената Војске Србије, па чак ни у оном у којем се почетно наводи – Доктрини Војске Србије.

Током анализе садржаја, у потрази за одређењем појма *урбани простори* у стратегијским и доктринарним документима Војске Србије, уочено је навођење и

других појмова који садрже придев урбано и сличних појмова попут: урбано окружење, урбане средине, урбанизација, урбане целине, урбани центри, урбанистички планови, рурална средина, села, град, градови, градска подручја, градска лука, градска мрежа, грађевинско-урбанистичка делатност, насељено место, насељена места, насеље, насеља, насељеност, насељено, насељена подручја.

Да би се сагледао проблем употребе непрецизно дефинисаних појмова, анализирана је употреба уочених појмова у документима која су по хијерархији изнад и испод основног доктринарног документа Војске Србије, а резултати су класификовани и разврстани у пет група: 1. стратегијска документа Републике Србије, 2. основна доктрина, 3. доктрине оперативног нивоа командовања, 4. функционалне доктрине и 5. правила и упутства Војске Србије.

Резултати анализе садржаја наведених група докумената представљени су бројем навода, поштујући захтев да се садржај наведених докумената не објављује јавно.

Прва група: стратегијска документа Републике Србије

У првој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге појмова у стратегијским документима Републике Србије који се односе на Војску Србије, а у којима су дефинисане основе политике безбедности у заштити националних интереса, основи политике одбране и функционисање система одбране и војних делатности од значаја за одбрану земље: Белој књизи одбране Републике Србије (USP SPO MO RS, 2010), Стратегији националне безбедности Републике Србије (Narodna skupština, 2019a) и Стратегији одбране Републике Србије (Narodna skupština, 2019b).

У **Белој књизи одбране Републике Србије** (USP SPO MO RS, 2010), појам *урбана средина* наводи се једном, на страни 62, *урбанистички планови* – једном, на страни 111 и *грађевинско-урбанистичка делатност* – једном, на страни 111 (Табела 1).

У **Стратегији националне безбедности Републике Србије** (Народна скупштина, 2019a) појам *урбане средине* наводи се једном, на страни 23; *руралне средине* – једном на страни 56; *градови* – једном, на страни 15 и *градска подручја* – једном, на страни 23 (Табела 1)

Табела 1 – Приказ броја наведених појмова у стратегијским документима Републике Србије

Појам	Бела књига одбране Републике Србије	Стратегија националне безбедности Републике Србије	Стратегији одбране Републике Србије
Урбане средине	1	1	
Руралне средине		1	
Град(ови)		1	
Градска подручја		1	

У **Стратегији одбране Републике Србије** (Народна скупштина, 2019b) ови појмови нису навођени (Табела 1).

Друга група: основни доктринарни документ Војске Србије

У другој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге појмова у основном доктринарном документу Доктрини Војске Србије, који обезбеђује идеје и начела у планирању и извођењу операција, успоставља оквир за одлучивање на свим нивоима и узајамно разумевање свих који учествују у операцијама. Предвиђено је да Доктрина Војске Србије, као основни доктринарни документ у хијерархији доктринарних докумената, повезује садржај доктрине са Стратегијом националне безбедности Републике Србије и Стратегијом одбране Републике Србије (Ostojić, M., et al., 2017).

У Доктрини Војске Србије (Republika Srbija, 2010) појам *урбани простор* наведен је једном, на страни 19, и није одређен описом (дефиницијом) (Табела 2).

Трећа група: доктринарна документа Војске Србије оперативног нивоа

У трећој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге појмова у доктринама које су предвиђене да повезују садржај доктрина који се односи на снаге видова са Доктрином Војске Србије: Доктрина Копнене војске (Komanda KoV GŠ VS, 2012) и Доктрина Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране (Komanda V i PVO GŠ VS, 2012).

У Доктрини Копнене војске Војске Србије (Komanda KoV GŠ VS, 2012) појам *урбани простор* наведен је једном, на страни 11, појам *урбано окружење* једном, на страни 24, а појам *насељена места* помиње се трипут, једном на страни 23 и два пута на страни 40. На страни 40 једном је наведен и појам *насеља* (Табела 2).

Табела 2 – Приказ броја наведених појмова у основном и доктринарним документима оперативног нивоа командовања Војске Србије

Појам	Основни доктринарни документ	Доктрине на оперативном нивоу командовања Војске Србије	
	Доктрина Војске Србије	Доктрина КоВ Војске Србије	Доктрина РВ и ПВО Војске Србије
Урбани простор	1	1	-
Урбано окружење	-	1	-
Насељена места	-	3	-
Насеља	-	1	-

У Доктрини Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране Војске Србије (Komanda ViPVO GŠ VS, 2012) ни један од тражених појмова није наведен (Табела 2).

Четврта група: функционалне доктрине Војске Србије

У четвртој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге одређених појмова у доктринама које су развијене по одређеним делатностима, односно функцијама (J-7 GŠ VS, 2013): Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије (J-1 GŠ VS, 2012), Обавештајна доктрина Војске Србије (J-2 GŠ VS, 2012), Доктрина планирања у Војсци Србије (J-5 GŠ VS, 2012), Доктрина операција (ZOK GŠ VS, 2012), Доктрина логистике Војске Србије (J-4 GŠ VS, 2012), Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (J-6 GŠ VS, 2012), Доктрина обуке Војске Србије (J-7 GŠ VS, 2012), Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије (J-9 GŠ VS, 2012), Доктрина командовања Војском Србије (ZOK GŠ VS, 2012).

У Доктрини операција Војске Србије (ZOK GŠ VS, 2012) појам *урбане средине* наведен је двапут, на странама 16 и 24, у опису појава где је у хијерархијски старијим документима, Доктрини Војске Србије и Доктрини Копнене војске, коришћен појам *урбани простори* (Табела 3).

У Доктрини логистике Војске Србије (J-4 GŠ VS, 2012) *урбанизација* простора је наведена једном приказом на слици 6, приликом илустрације планирања развоја и просторног уређења инфраструктуре, као прве логистичке функције инфраструктуре у Војсци Србије (Табела 3).

У Доктрини телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (J-6 GŠ VS, 2012) наведен је појам *урбанистички планови*, и то једном на страни 68. Тиме се показује да телекомуникационо-информатичко обезбеђење Војске Србије има утицаја на израду просторних и урбанистичких планова у домену планирања телекомуникационих објеката и система (Табела 3).

Табела 3 – Приказ броја наведених појмова у функционалним доктринама Војске Србије

Појам	Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије	Обавештајна доктрина Војске Србије	Доктрина операција	Доктрина логистике Војске Србије	Доктрина планирања у Војсци Србије	Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије	Доктрина обуке Војске Србије	Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије	Доктрина командовања Војском Србије
Урбани простор									
Урбане средине			2						
Урбанизација				1					
Урбанистички планови						1			

Анализом садржаја функционалних доктрина утврђено је да се тражени појмови не наводе у следећим документима:

- Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије (Ј-1 ГШ VS, 2012),
- Обавештајна доктрина Војске Србије (Ј-2 ГШ VS, 2012),
- Доктрина планирања у Војсци Србије (Ј-5 ГШ VS, 2012),
- Доктрина обуке Војске Србије (Ј-7 ГШ VS, 2012),
- Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије (Ј-9 ГШ VS, 2012),
- Доктрина командовања Војском Србије (ЗОК ГШ VS, 2016),
- Појмовник функционалних доктрина и доктрина видова Војске Србије (ГШ VS, 2012).

Пета група: правила и упутства

У петој групи анализираних докумената приказани су резултати претраге тражених појмова у најкарактеристичнијим основним правилима и упутствима о употреби Војске Србије, односно војних јединица, родова и служби (Ј-7 ГШ VS, 2013): **Правило о мобилизацији Војске Србије** (МО RS, 2010), **Борбеном правилу артиљерије – привремено** (Команда КоV ГШ VS, 2013а), **Правилу бродске службе** (ГШ VS, 2010), **Правилу бригада Копнене војске** (Команда КоV ГШ VS, 2014а), **Правилу специјална бригада – привремено** (Команда КоV ГШ VS, 2014б), **Правилу артиљеријске бригаде – привремено** (Команда КоV ГШ VS, 2013б), **Правилу територијалне бригаде – привремено** (KZO КоV ГШ VS 2014), **Правилу батаљон атомско-биолошко-хемијске одбране – привремено** (Команда КоV ГШ VS, 2014с), **Правилу речна флотила – привремено** (Команда КоV ГШ VS, 2014д), **Правилу пешадијска чета-вод** (KZO КоV ГШ VS, 2016б), **Правилу самоходна противоклопна батерија-вод** (KZO КоV ГШ VS, 2016д), **Правилу чета-вод инжењерије** (KZO КоV ГШ VS, 2016а), **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства „HEBA M1T“** (Команда ViPVO ГШ VS, 2013), **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета** (KZO КоV ГШ VS, 2016с), **Правилу војник-одељење пешадије** (KZO КоV ГШ VS, 2016е) и **Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије** (Ј-5 ГШ VS, 2017).

У **Правилу о мобилизацији Војске Србије** (МО RS, 2010), појам *насеља* наведен је двапут у тачкама 133. и 135. Појам *насељена места* наводи се једном на страни 96. Појам *градови* наведен је трипут, на страни 96 и у тачки 115 – 2 навода. Појам *град* наведен је једном, у тачки 104 (Табела 4).

У **Борбеном правилу артиљерије – привремено** (Команда КоV ГШ VS, 2013а) појам *насељено место* је наведен 26 пута, у тачкама 92, 297, 320 – 4 пута, 322, 394, 395 – 2 пута, 396 – 3, 397 – 2, 428, 434 – 2, 435, 437 – 2, 448, укључујући наводе у садржају – 2 пута и насловима испред тачака 394. и 434 (Табела 4).

У **Правилу бродске службе** (ГШ VS, 2010) појам *насељено место* наведен је 2 пута, у тачкама 28. и 58, а појам *градска лука* једном, у тачки 216 (Табела 4).

У **Правилу бригада Копнене војске** (Komanda KoV GŠ VS, 2014a) појам *урбане средине* наведен је двапут, у тачкама 456. и 480, *урбане целине* једном у тачки 464. и *урбани центри* једном у тачки 450. Појам *насељена места* се наводи осамдесет пута у тачкама: 79, 179. – 2 навода; 195, 235, 298. – 10 навода; 299. – 3 навода; 300. – 3 навода; 301, 302. – 2 навода; 303, 318. – 2 навода; 319, 393, 412. – 5 навода; 413. – 6 навода; 414. – 4 навода; 415. – 7 навода; 416. – 2 навода; 418. – 2 навода; 419. – 4 навода; 421. – 3 навода; 422, 423. – 4 навода; 432, 419. – 4 навода; 421. – 3 навода; 422, 423. – 4 навода; 432, 452, 457, 460. – 2 навода; 462, 482, 452, 457, 460. – 2 навода; 462, 482, 486. – 2 навода; 513, 522, 528. – 2 навода. У поглављима је наведен 2 пута (испред тачке 298. и 412), у садржају 2 пута и у опису 1. слике у тачки 298. Појам *насеља* је наведен једном у тачки 432. (Табела 4).

Сажето приказано у Правилу бригада Копнене војске (Komanda KoV GŠ VS, 2014a) појам *насељена места* употребљен је 87 пута (укључујући 6 навода у насловима, садржају и опису слике); *урбане средине* су наведене 2 пута, *урбане целине* једном и *урбани центри* једном.

У **Правилу специјална бригада – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014b) појам *насељена места* наведен је једном, у тачки 119, појам *насељено* једном, у тачки 121, појам *насељеност* једном у тачки 189, појам *насеља* једном, на страни 92, а појам *село* једном на страни 92 (Табела 4).

У **Правилу артиљеријске бригаде – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2013b) појам *насељена места* наведен је 44 пута у тачкама 213, 237 – 3 навода, 294, 298 – 4 навода, 299 – 2 навода, 303, 343, 256 – 2 навода, 357 – 10 навода, 358, 359 – 8 навода, 373, 374, 375, 376, и на странама 145 и 146, укључујући наводе у садржају – 2 навода, и насловима испред тачака 298. и 256 (Табела 4).

У **Правилу територијалне бригаде – привремено** (KZO KoV GŠ VS 2014), појам *насељена места* наведен је 70 пута у тачкама 30, 167, 484 – 2 навода, 485 – 4 навода, 486 – 3 навода, 487, 488 – 2 навода, 489, 490 – 4 навода, 491 – 2 навода, 492, 520, 526, 627, 649 – 2 навода, 650 – 4 навода, 651 – 4 навода, 652 – 7 навода, 653 – 3 навода, 654 – 4 навода, 655 – 2 навода, 656 – 2 навода, 657 – 2 навода, 658, 659 – 3 навода, 660 – 2 навода, 661, 662 – 2 навода, 664 – 2 навода, 665 – 2 навода, 685, 820. Појам *насеља* наведен је 8 пута, у тачкама 484, 694, укључујући наводе у садржају – 2 навода, и насловима испред тачака 484. и 649, као и у насловима шема 17 и 24. Појам *град* наведен је 5 пута, у тачкама 145, 650, 653, укључујући један навод у садржају, и наслову испред тачке 649 (Табела 4).

У **Правилу батаљон атомско-биолошко-хемијске одбране – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014c) појам *урбано окружење* наведен је једном, у тачки 8, док је појам *насељено место* наведен једном, у тачки 7 (Табела 4).

Табела 4 – Приказ броја наведених појмова у правилима бригада (флотила) – батаљон (дивизион)

Појам	Правило о мобилизацији Војске Србије (2010)	Борбено правило артиљерије – привремено (2013)	Правило бродске службе (2010)	Правило бригада КоВ ВС – привремено (2014)	Правило специјална бригада – привремено (2014)	Правило артиљеријске бригаде – привремено (2013)	Правило територијалне бригаде – привремено (2013)	Правило речна флотила – привремено (2014)	Правило батаљона АБХО – привремено (2014)	Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства "НЕВА М1Т" (2013)	Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета (2016)
Урбани простор											
Урбано окружење									1		
Урбане средине				2							
Урбане целине				1							
Урбани центри				1							
Села					1					2	
Град(ови)	4						5				1
Градска лука			1								
Градска мрежа										4	
Насељено место(а)	1	22	2	87	1	44	70		1	6	7
Насеље(а)	2	2		1	1		8				
Насељеност (насељено)					2						

У **Правили речна флотила – привремено** (Komanda KoV GŠ VS, 2014d), нису навођени појмови који се односе на истраживане просторе (Табела 4).

У **Правили пешадијска чета-вод** (KZO KoV GŠ VS, 2016b) појам *урбано окружење* наведен је једном, у тачки 48. Појам *насеља* наведен је 2 пута, у тачки 390. и 393, док су *насељена места* појам који се наводи 54 пута (укључујући 5 навода који се налазе у насловима – 2 пута (испред тачке 239. и 373), садржају – 2 пута и опису слике – 1 пут). *Насељена места* наведена су у тачкама: 66, 153, 239 – 3 навода, 240, 241, 242, 243, 245 – 4 навода, 246, 247, 248, 373 – 4 навода, 374 – 2 навода, 375 – 4 навода, 377, 378 – 2 навода, 379, 381 – 2 навода, 383 – 2 навода, 383, 385, 386 – 2 навода, 387, 406, 409, 493, 494, 517 (Табела 5).

У **Правили самоходна противоклопна батерија-вод** (KZO KoV GŠ VS, 2016d) појам *урбане средине* наведен је једном, на страни 95. Појам *насељена*

места наводи се 30 пута у тачкама 7, 11, 145, 148, 149 – 4 пута, 151, 161, 170, 190, 191, 192, 193, 264 – 3 пута, 265, такође и на странама 95 и 96, укључујући наводе у садржају, 2 пута, у наслову 2 пута испред тачака 149. и 191, као и у шемама – 4 навода у наслову шеме 7, 7а, 11, 11а (Табела 5).

У **Правилу чета-вод инжењерије** (KZO KoV GŠ VS, 2016а) појам *насељена места* наведен је 6 пута у тачкама 6, 58, 158, 160, 248, као и на страни 86 (Табела 5).

У **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства „НЕВА М1Т“** (Komanda ViPVO GŠ VS, 2013) појам *насељена места* наведен је 6 пута у тачкама 25 – 2 навода, 234 – 2 навода и 262. Појам *градска мрежа* наведен је 4 пута у тачкама 74, и странама 174 – 2 навода, 175. Појам *село* наведен је 2 пута на странама 179 и 153 (Табела 5).

У **Правилу ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета** (KZO KoV GŠ VS, 2016с) појам *насељено место* наведен је 7 пута у тачкама 73 – 4 навода и 115, укључујући навод у садржају и наслову испред тачке 73. Појам *градови* наведен је једном, у тачки 115 (Табела 5).

У **Правилу војник-одељење пешадије** (KZO KoV GŠ VS, 2016е) појам *урбани простор* није употребљен, док је појам *насељена места* наведен 13 пута у тачкама: 52, 75, 130, 179, 182, 206 – 3 навода, 207, 266, 279, 311, 330 (Табела 5).

У **Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије** (J-5 GŠ VS, 2017) појам *урбанизација* наведен је једном, појам *насељено место* – 3 пута и појам *операција у урбаном окружењу* – једном (Табела 5).

Табела 5 – Приказ броја наведених појмова у правилима чета (батерија) – вод-одељење и упутствима

Појам	Правило пешадијска чета – вод (2016)	Правило самоходна противовоклопна батерија – вод (2016)	Правило чета – вод инжењерије (2016)	Правило војник – одељење пешадије (2016)	Упутство за оперативно планирање и рад команди – штабова (2017)
Урбани простор					
Урбане средине		1			
Урбанизација					1
Урбано окружење	1				1
Насељено место(а)	54	30		13	3
Насеље(а)	2				

Изводећи укупну анализу налаза уочено је да је појам *урбани простор* наведен само у основној доктрини Војске Србије (другој групи) и Доктрини Копнене војске (трећа група), док је у хијерархијски нижим функционалним доктринама (четвртој групи) био замењен појмовима *урбане средине*, *урбанизација* и *урбанистички планови*. У петој групи наводе се појмови *урбано окружење*, *урбане средине*, *урбанизација*, *урбане целине*, *урбани центри*, као и појмови попут: *села*, *градови*, *градска лука* и *градска мрежа*. У петој групи се, у односу на појмове *урбано*, *градско* или *сеоско*, много чешће наводе појмови *насељена места*, *насеља*, *насељености*, *насељене области* и *насељена подручја*.

Укратко, уочен је тренд, кроз број навода, да са број термина који садрже придев „урбано” смањује (и нестаје), уместо да се повећава, у документима који су по хијерархији нижи од основне доктрине Војске Србије. Са удаљавањем од основног доктринарног документа повећава се број навода *насељено* и још чешће *насељена места*, те је зато и потражено прецизно одређење.

Одређење појмова „урбани простори” и „насељена места”

Поред појма *урбани простори*, наведеног у Доктрини Војске Србије, и *насељена места* који се, чешће од осталих, појављује у већини доктринарних докумената Војске Србије (нарочито најнижих нивоа), јавља се и појам *урбана средина* који је свеобухватнији од појма *урбани простор*. Појам *средина*, у најопштијем смислу, представља окружење или услове који имају утицај на човеков рад и делатност (Cambridge University Press, 2003). У географском смислу појам *средина* најчешће се користи у контексту утицаја природних и вештачких фактора на човека, али и обратно (Galea et al., 2007).

Овакав налаз је захтевао да се обухват истраживања прошири изван стратешко-доктринарних докумената Војске Србије, па је анализа садржаја проширена на доступна доктринарна документа Организације северноатлантског споразума (енгл. *North Atlantic Treaty Organization*, скр. НАТО) (Ness & Cope, 2021; Hagen, 2022) и Организације Уговора о колективној безбедности (рус. *Организация Договора о коллективной безопасности*, скр. ОДКБ) (Довгань & Розанов, 2010).

У документу Организације северноатлантског споразума одређење појма који би се односио на *урбане просторе* утврђено је у Савезничкој здруженој публикацији: *Урбана тактика Северноатлантског савеза („АТФ-99 Urban Tactics NATO”)* (NATO Standardization Office [NSO], 2020), где је под појмом *урбана подручја* (urban area) наведено да се он односи на: градове са приградским насељима, зградама и осталом инфраструктуром и системима који омогућавају да урбани простор функционише (струја, вода, транспорт, отпад, храна и др.), заједно са становништвом које живи и ради у тим подручјима (Jurišić, 2022). Одређење са истим елементима наводи се и у правилу оружаних снага Сједињених америчких држава „Здружене урбане операције” из 2013. године (Joint urban operations JP 3-06) (Department of the Army, Department of the Navy, 2013),

где се урбано окружење, односно *урбано подручје* (енг. urban environment, urban area) одређује као урбано тројство састављено од сложеног физичког терена који је направио човек (изграђених објеката); популације значајне величине и густине и различитих друштвено-културних група (становника) и инфраструктуре (Конаев, 2019).

У доктринарним документима оружаних снага држава чланица Организације Уговора о колективној безбедности утврђено је да се у широкој употреби користи појам *насељено место* (рус. населенный пункт) (Котов, & Афонин, 2023). Јасно одређење је наведено у Земљишном закону Руске Федерације, где је одређено да се као територија насеља признаје земљиште које користе људи, а намењено је за изградњу и развој насеља (Земельный кодекс Российской Федерации, 2023: 83). Најцитиранија дефиниција налази се у Великој совјетској енциклопедији, у којој је одређено: *насељено место је основна јединица насељавања људи, где су сконцентрисани и материјални облици њиховог становања – објекти. Суштинска одлика насеља је сталност његовог коришћења као станишта константно или сезонски из године у годину* (Владимиров & Пархоменко, 2012).

У доктринарним документима Војске Србије, *насељена места* нису дефинисана, иако су у честој употреби у документима пете групе (), али је у „Закону о територијалној организацији Републике Србије“ (Nарodna skupština, 2020) констатовано да се *насељена места одређују као „део територије општине које има изграђене објекте за становање и привређивање; основну комуналну инфраструктуру и друге објекте за задовољавање потреба становника који су ту стално настањени“* (Табела 6).

Одређење које се за *насељена места* наводи у „Закону о територијалној организацији Републике Србије“ (Nарodna skupština, 2020) суштински се поклапа са одређењем насељених места које се користи у документима оружаних снага држава чланица Организације Уговора о колективној безбедности и одређењем *урбаних простора* које користе оружане снаге Организације северноатлантског споразума. Раздвајањем на делове дефиниција *урбаног простора* и *насељеног места* и њиховом упоредном анализом јасно су уочене њихове сличности у одређењу у три битне целине (Табела 6).

Табела 6 – Упоредна анализа одређења појма *урбана средина* и *насељено место*

	Под урбаним простором (енг. urban area) подразумевају се	Насељено место је део територије општине које има	Насељено место (рус. населенный пункт)
1)	градови са приградским насељима, зградама	изграђене објекте за становање и привређивање	... и материјални облици њиховог становања – објекти.

	Под урбаним простором (енг. urban area) подразумевају се	Насељено место је део територије општине које има	Насељено место (рус. населенный пункт)
2)	и осталом инфраструктуром и системима који омогућавају да урбано подручје функционише	основну комуналну инфраструктуру и друге објекте за задовољавање потреба	Суштинска одлика насеља је сталност његовог коришћења као станишта, константно или сезонски из године у годину.
3)	заједно са становништвом које живи и ради у тим подручјима	становника који су ту стално настањени	Насељено место је основна јединица насељавања људи, где су они сконцентрисани...
	Извори:		
	Urban Tactics NATO (АТР-99, 2020)	Закон о територијалној организацији Републике Србије („Службени гласник Републике Србије”, број 129/2007, 18/2016, 47/2018 и 9/2020 – др. закон), члан 5)	Большая советская энциклопедия (2012)

Поређењем у табели 6 уочава се да појам *урбано подручје* представља суштински еквивалент појму *насељено место* који је дефинисан у прописима Републике Србије и активно се користио до објављивања Доктрине Војске Србије, 2010. године. За разлику од појма *урбани простор*, који није развијен у хијерархијски нижим доктринама, појам *насељено место* је у истом контексту остао да се користи у доктринарним документима најнижих нивоа Војске Србије

Закључак

Истраживањем које је изведено анализом садржаја стратегијских и доктринарних докумената Војске Србије утврђено је да се за географску целину која обједињава објекте, становништво и инфраструктуру не користи један, стандардизовани појам.

У Доктрини Војске Србије, започето навођење појма *урбани простор*, услед недефинисања његовог значења, доводи до појаве да се у хијерархијски нижем доктринарном документу – Доктрини Копнене Војске (2012), поред појма *урбани простор* почињу наводити и појмови *урбано окружење*, *насељено место* и *насеље* за потпуно исту појаву. У шест од девет функционалних доктрина не наводе се ови појмови из докумената виших нивоа, већ се користе нови појмови, као што су: урбанистички планови, урбанизација и урбане средине.

Уочен је тренд да се спуштањем у хијерархији доктринарних докумената, смањује и број навођених појмова који садрже придеве „урбано”, „градско”, па чак и „сеоско” и „рурално”, и да их замењује већи број појмова који се односе на *насељено место*, као што су: „насеље”, „насељеност” и „насељене области”.

У истраживању дефиниција најважнијих и најчешће коришћених појмова открито је да је појам *насељена места*, за разлику појма *урбани простори*, одређен „Законом о територијалној организацији Републике Србије”. То знатно олакшава употребу појма и разумевање ових географских целина у Републици Србији са основе која је потребна Војсци Србије да истражи и побољша успешност извршавања својих мисија и задатака.

Сви навођени појмови имају своја значења у широј или ужој научној и стручној литератури, али збуњује њихова употреба, јер дефиниције појмова нису наведене у тим документима, већ се претпоставља њихово значење. За кориснике би било много једноставније да се у доктринарним документима појмови јединствено одреде стандардом и усагласе на свим нивоима. Употреба појмова који су одређени законима Републике Србије свакако би олакшала тумачење и не би долазило до мешања традиционалног и законом дефинисаног појма *насељено место*, са појмовима који се користе у научној и популарној литератури, попут: *урбани простор*, *урбана средина*, *урбано окружење* и других (енг. urban area, urban space, urban environment). За све ове појмове ни у научној литератури не постоји јединствени став који би се прихватио као стандардан.

Литература

[1] Cambridge University Press (2003) *Cambridge Advanced Learners Dictionary*, UK: Cambridge.

[2] Department of the Army, Department of the Navy (2013) Joint Urban Operations (JP 3-06). https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_06.pdf.

[3] Dorrell, David; Henderson, Joseph; Lindley, Todd; and Connor, Georgeta, „Introduction to Human Geography (2nd Edition)” (2019). Geological Sciences and Geography Open Textbooks. 2. <https://oer.galileo.usg.edu/geo-textbooks/2>

[4] Генералштаб Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ГШ ВС] (2010), Правило бродске службе. Дирекција за издавачку и библиотечко-информациону делатност. Војноиздавачки завод. Београд. Војна штампарија. 160.

[5] Генералштаб Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ГШ ВС] (2012), Појмовник функционалних доктрина и доктрина видова Војске Србије. Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 61.

[6] Elfversson, E., & Höglund, K. (2021a). Are armed conflicts becoming more urban?. *Cities*, 119, 103356.

[7] Elfversson, E. (2021b). Cities and armed conflict: A systematic urban-rural coding of UCDP conflict events data. *Data in brief*, 39, 107554.

[8] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2012), Доктрина Копнене војске (Л-0). Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. 126.

[9] Команда Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КоВ ГШ САС] (2013а), Борбена владавина артиљерије – привремена (КоВ-4, Л-1-0). 108.

[10] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2013б), Правило артиљеријске бригаде – привремено (КоВ-6, Л-0-2). Београд. 173.

[11] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2014а), Правило бригада Копнене војске привремено (КоВ-05), Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. 232.

[12] Команда Војске Генералштаба Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КОВ ГШ ВС] (2014б), Влада специјална бригада - привремена (КоВ-07, Л-0-3). Београд. 105.

[13] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2014с), Правило батаљон атомско-биолошко-хемијске одбране – привремено (КоВ-9, Л-0-5). Београд. 62.

[14] Команда Војске Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [КоВ ГШ САС] (2014д), Владавина речне флотиле – привремено (КоВ-08, Л-0-4). Београд. 99.

[15] Команда за обуку Генералштаба Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [ЦЦО КоВ ГШ ВС] (2014), Територијална бригада – привремена владавина (КЗО-01, Т-0-1). 213.

[16] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016а), Правило чета-вод инжењерије (КЗО-39/2, Л-0-1.3.1), Београд. 103.

[17] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016б) Правило пешадијска чета – вод (КЗО-40/2, Л 0-1.1.1), Београд. 165.

[18] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016с), Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета (КЗО-41/2, Л-0-6.1), Београд. 61.

[19] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016д), Правило самоходна противоклопна батерија – вод (КЗО-42, Т 0-1.1). 111.

[20] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016е), Правило војник-одељење пешадије (КЗО – 43, Л 0–1.5), Београд

[21] Команда ваздухопловства и противваздухопловне одбране Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда ВиПВО ГШ ВС] (2012) Доктрина Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране Војске Србије (А-0), Медија центар „Одбрана“. Војна штампарија. Београд. 102.

[22] Команда ваздухопловства и противваздухопловне одбране Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда ВиПВО ГШ ВС] (2013), Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства „НЕВА М1Т“ (ВиПВО-8, А-0-2.3), Београд. Медија центар „Одбрана“. 200.

[23] Konaev, M. (2019). *The future of urban warfare in the age of megacities*. Institut français des relations internationales. Paris.

[24] Galea, S., Ompad, D. C., Galea, S., & Vlahov, D. (2007). Urbanicity, urbanization, and the urban environment. *Macrosocial determinants of population health*, 53-69.

[25] Hills, A. (2001) Can we fight in cities?. *The RUSI Journal* 146(5), 6-10.

[26] Höglund, K., Melander, E., Sollenberg, M., & Sundberg, R. (2016). Armed conflict and space: exploring urban-rural patterns of violence. In *Spatializing Peace and Conflict: Mapping the Production of Places, Sites and Scales of Violence* (pp. 60-76). London: Palgrave Macmillan UK.

[27] Jurišić, D. (2022). The challenges of military operations in urban areas. *Vojno delo*, 74(2), 75-94. DOI broj: 10.5937/vojdela2202075J, .177.1

[28] Министарство одбране Републике Србије [МО РС] (2010) Правило о мобилизацији Војске Србије. Медија центар „Одбрана“. Војна штампарија. Београд. 128.

[29] NATO Standardization Office [NSO] (2020) Urban Tactics NATO (ATP-99). Allied Tactical Publication. Edition B. Version 1.

[30] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина]. (2019а). Стратегија националне безбедности Републике Србије [Strategy of National Security of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>).

[31] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина] (2019b). Стратегија одбране Републике Србије [Strategy of Defence of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/1>).

[32] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина] (2020). Закон о територијалној организацији Републике Србије [Law on Territorial Organization of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 129/2007, 18/(2016) 47/2018 и 9/2020 – др. закон. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2007/129/1/reg>).

[33] Ness, I., & Cope, Z. (Eds.). (2021). *The Palgrave encyclopedia of imperialism and anti-imperialism*. Cham: Springer International Publishing. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/70552/1/93.pdf.pdf>

[34] Одељење за цивилно-војну сарадњу (Ј-9) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-9 ГШ ВС] (2012), Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије (Ј-9-0) -9, Медија центар „Одбрана“. Војна штампарија. Београд. 42.

[35] Ostojić, M. M., Karavidić, Z. M., & Projović, D. M. (2017). The impact of doctrine and concepts on the development of the Serbian Armed Forces capabilities. *Vojno delo*, 69(8), 321-340.

[36] Perinić, L. (2010). Urbani prostor i kognitivizam. *Ostalo: Journal of Cultural Studies*, (1st), 103-109.

[37] Република Србија (2010) Доктрина Војске Србије. Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. Београд. 120.

[38] Терзић Р. М., Добрић Д., Булатовић Н. (2018) „Обавештајна припрема бојишта и моделовање употребе снага за операције у урбаним срединама”, Војно дело, Београд, бр. 6.

[39] Управа за људске ресурсе (Ј-1) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-1 ГШ ВС] (2012), Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије (Ј-1-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 68.

[40] Управа за логистику (Ј-4) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-4 ГШ ВС] (2012), Доктрина логистике Војске Србије (Ј-4-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 87.

[41] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2012), Доктрина обуке Војске Србије (Ј-7-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 78.

[42] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) ГШ ВС Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2013), Упутство за израду доктринарних докумената у Војсци Србије (УОИД-3), Медија центар „Одбрана”, Војна штампарија, Београд. (Измењено и допуњено у складу са: Управа за обуку и доктрину (Ј-7) ГШ ВС Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије (2015), Упутство о изменама и допунама упутства за израду доктринарних докумената у Војсци Србије (УОИД -3 /1 -1), 84).

[43] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2014) „Развој концепата у Војсци Србије”. Београд. 11.

[44] Управа за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије [УОЈ ГШ ВС] (2012), Упутство за израду и коришћење војне литературе (У-ОЈ-1). Библиотека „Војна књига”. Београд. 105.

[45] Управа за планирање и развој (Ј-5) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-5 ГШ ВС] (2012), Доктрина планирања у Војсци Србије (Ј-5-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 116.

[46] Управа за планирање и развој (Ј-5) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-5 ГШ ВС] (2017), Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије – привремено (У-ПиР-7/2, Ј-5-1).

[47] Управа за стратегијско планирање Сектора за политику одбране Министарства одбране Републике Србије [УСП СПО МО РС] (2010), Бела књига одбране Републике Србије. Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 172.

[48] Управа за телекомуникације и информатику (Ј-6) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-6 ГШ ВС] (2012), Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (Ј-6-0), Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 78.

[49] Управа за обавештајно-извиђачке послове (Ј-2) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-2 ГШ ВС] (2012), Обавештајна доктрина Војске Србије (Ј-2-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 72.

[50] Здружена оперативна команда Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ЗОК ГШ ВС] (2012) Доктрина операција Војске Србије (Ј-3-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 88.

[51] Здружена оперативна команда Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ЗОК ГШ ВС] (2016), Доктрина командовања у Војсци Србије – привремена (Ј-3.1). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 66.

[53] Владимиров, О. А., & Пархоменко, А. А. (2012). Большая советская энциклопедия. *Научное издательство Большая Российская энциклопедия*, (30).

[53] Довгань, Е. Ф., & Розанов, А. А. (2010). *Организация Договора о коллективной безопасности (2002-2009 гг.)*. Kovčeg

[54] Hagen, A. J. (2022). *The North Atlantic Treaty Organization and cross-cultural competence: A wolf in sheep's clothing? Cross-cultural competence in NATO and its missions*. Universitätsverlag Potsdam.

[55] Котов, О. А., & Афонин, С. В. (2023). Особенности организации противовоздушной обороны населенных пунктов. *Военная мысль*, (6), 80-83.

[56] „Земельный кодекс Российской Федерации” от 25.10.2001 N 136-ФЗ (ред. от 04.08.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 15.08.2023), 25 октября 2001 года N 136-ФЗ, ст. 83.

Резиме

Оружане снаге кроз доктрине исказују идеје и начела у препознавању елемената садашњих и будућих оружаних сукоба. Иако се модерни оружани сукоби све више одвијају у градовима и селима, проблем представља то што у документима Војске Србије недостају њихови јединствени и прецизни описи. Зато је спроведено истраживање чији је предмет био усмерен на употребу појмова који се односе на урбане просторе и насељена места, са утврђивањем њихове конзистентности у доктринарним документима Војске Србије. Ограниченим циљем истраживања, а без претензија да се овде наведени појмови дефинишу, у доктринарним документима Војске Србије је утврђено како и колико се они користе, како би се помогло у јасном сагледавању проблема и подстакло разјашњавање чињеница и усаглашавање у даљим истраживањима.

Анализом садржаја докумената утврђено је да је у Доктрини Војске Србије из 2010. године појам „урбани простор” издвојен у односу на друге просторе, али и да није дефинисан ни у том нити у било ком другом нижем документу Вој-

ске Србије. У доктринама нижег нивоа, термин „насељено место” се ретко користи или се користе слични термини са префиксом „урбано”.

У односу на појам урбани простори, у хијерархијски нижим доктринарним документима Војске Србије, најчешће је у употреби појам „насељена места”, који, као и претходни, није дефинисан у документима Војске Србије, али јесте у државном пропису, и то у Закону о територијалној организацији Републике Србије.

Кључне речи: *урбани простори, урбане средине, урбано окружење, урбана подручја, насељена места, доктринарна документа, Војска Србије, оружани сукоби*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ДРУШТВЕНИ АСПЕКТИ НАСИЉА И УЛОГА МЕДИЈА – ИЗМЕЂУ ОСУДЕ И АПОЛОГИЈЕ

Милован Суботић*
Милош Миленковић**

Достављен: 29. 06. 2023.

Језик рада: Српски

Кориговано: 17. 07, 23. 08 и 15. 09. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 26. 09. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2303067S

Масовна убиства у Основној школи „Владислав Рибникар” у Београду и у околини Смедерева и Младеновца, поред опште осуде и узнемирености становништва, отворила су и многа питања о димензијама насиља у друштву, свакодневном животу и јавном простору. И како то обично бива после догађаја са овако тешким последицама, одговор на тешке злочине налази се, пре свега, у сфери репресивног – у појачаном присуству државног репресивног апарата, предлагању оштријих законских одредби и реторици у јавном простору која је „пребојена” емотивним одговорима на проблем. Након тог периода следи преиспитивање и анализирање различитих друштвених процеса и појава које су, на различит начин, допринеле настанку оваквих догађаја. Зато се на страницама овог рада, полазећи од већ постулираних друштвених искустава са насиљем у јавном простору, у разним временима, на различитим локалитетима и од различитих субјеката, пажња примарно усмерава на друштвене аспекте насиља у реалности. Иако се не може рећи да су медији директно одговорни за недавне масакре који су потресли српско друштво, медијски наративи након ових трагедија указују на присуство насиља у медијском простору које прелази границе прихватљивог. Одговор институција и друштва, усмерен ка инкриминацији оваквог медијског понашања и јавног деловања, намеће се као један од најважнијих изазова пред којима се наше друштво и држава налазе.

Кључне речи: *насиље, друштво, медији, млади, осуда, апологија, толеранција, релативизација*

„Ако живите у измишљеном свету, онда измишљени свет постаје ваша стварност”

Емануел Танај

* Универзитет одбране у Београду, Институт за стратегијска истраживања, Београд, Република Србија, milovan.subotic@mod.gov.rs, <https://orcid.org/0000-0001-8729-5742>

** Универзитет одбране у Београду, Институт за стратегијска истраживања, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0003-1155-3797>

Иако се насиље у медијима у ширем друштвеном дискурсу доводи у директну везу са насиљем у реалном животу, треба бити опрезан у научном закључивању да је то *a priori* тако. Однос између медија и насиља, тј. степен њихове каузалности, мењао се из академске визуре у последњих неколико деценија. У раду „Насиље на телевизији – анализа потенцијалних криминогених ефеката”, сложене су до тада познате идеје и научне операционализације, са коначном поруком да се не може извући јасна паралела између пораста агресивности на телевизији са растом агресивности и оствареног насиља у друштву. Конкретно, наводи се да се „не могу навести емпиријски докази за повећање агресивности која би била узрокована приказивањем насиља у емисијама забавног карактера на телевизији” (Kunzick, 1975:692), односно да „насилни садржаји приказани на телевизији немају утицај на спремност примаоца информације да сам искаже агресивно понашање” (Kunzick, op. cit.).

Очигледно је да у делима насталим седамдесетих година прошлог века ни су постојале студије које би на научно утемељен начин доказивале повезаност медијског насиља са насиљем почињеним у реалном животу. Оно што је и тада егзистирало на нивоу додире науке и спектакла, биле су ризикантне квазиинтерпретације чињеница. Многе студије примењиване су тако да су морале довести до жељеног резултата – било то повећање агресивности кроз медијско насиље, његову редукцију или „само” неделотворност (Kunzick, 1998). Узмемо ли у обзир овакав амбијент у којем су разматране везе између насиља у медијском простору и оног реалног – које нас окружује, али и тадашњи мањи ниво насиља и убистава са елементима спектакла, теза неделотворности између анализираних категорија, коју је заступао и протезирао Кунзик, делује као сасвим коректно академско виђење, прилагођено времену у којем је етаблирано.

И данас истраживање теме о повезаности медија и друштвеног насиља има одређене противречности и недостатке. Тако, на пример, многе студије још увек истражују исте тематске аспекте истим методама, уз само незнатне модификације, иако развој догађаја у „никад бржем веку” налаже и једнако брз научни одговор. Стога је и напредак ка недвосмисленијој спознаји ове релације релативно слаб. Новије студије су се, управо због тешкоће давања шире слике, окренуле инсистирању на посебно постављеним питањима и њиховој анализи помоћу једноставнијих начина истраживања, како би се ови „делићи истине” касније уклапали у сложенију и ширу слику о проблему.

Занимање аутора за феномен насиља у медијима сеже у тридесете године прошлог века, а прве анализе утицаја насиља у телевизијским програмима на публику појављују се у САД педесетих година, са налазима да је немогуће довести у директну везу насиље на ТВ екранима са насиљем у реалном животу (Schupak, 2015). Ипак, са ове временске дистанце, без дилеме се може утврдити да је знање о околностима под којима насиље у медијима може имати, пре свега, утицај на децу и младе људе (што је примарно и генерацијско одре-

ђење ове анализе), у међувремену знатно напредовало. Стога је данас теза о неделотворности медијског насиља неодржива и тешко да је било ко у озбиљним разматрањима овог феномена протезира.¹

Насиље у медијима и насиље младих – неки аспекти каузалности у теорији и пракси

Савремене психолошке теорије насиља, које не реферишу на теорију еволуције, углавном се ослањају на моделе учења и утицај модерног живота на насиље, попут насиља у медијима, на филму, у видео-играма (Boxer et al., 2015: 671-673). Иако наведени фактори из корпуса медијског простора имају потенцијалну улогу у развоју агресивног понашања, они свакако не могу да објасне дугу историју насиља која је позната на основу археолошких и палеонтолошких налаза, много пре развоја медија и савременог оружја, као ни распрострањеност агресивних образаца понашања међу савременим традиционалним друштвима која и даље нису под утицајем медијских садржаја (Рејковић, 2022: 104).

Оно што додатно доводи у сумњу валидност академских расправа о насиљу у медијима јесте чињеница да се многи истраживачи не могу сложити у оцени шта је то што би се могло подвести под насилне садржаје у медијима, односно које би све садржаје требало недвосмислено окарактерисати на овај начин. Значајан број различитих дефиниција последично доводи до различитих резултата истраживања, што онемогућује увид у праћење стварног стања у погледу повећавања, односно смањења насилних садржаја у медијима, као и до могућности упоређивања резултата бројних истраживања на том подручју. Управо због тога се резултати који нису продукт истраживања на истим дефиницијама насиља, не могу упоређивати, нити се на темељу таквих истраживања могу доносити закључци о променама у приказу насиља у медијима (Potter, 1999: 79-80).

Полазни постулати у проучавању насиља истичу постојање три кључна елемента према којима се супремационо моделују и дефиниције овог појма. Први од њих је свакако *намера*. Овај елемент обележен је питањем да ли за насилно дело мора постојати намера за чињењем насиља или се и несреће и природне катастрофе такође могу сматрати насилним делима? Друга кључна разлика у дефиницијама је *штета* која је проузрокована одређеним насилним делом. Односно, сматра ли се насиљем само бол почињена директно људима, или и другим живим бићима, односно животињама, биљкама? Сматрају ли се насиљем и дела која су почињена над материјалним стварима? Трећу разлику међу дефиницијама чини верификациони елемент који се тиче врсте насиља, односно сматра ли се насиљем само *физичко насиље* или и *вербално насиље* (Kanižaj, Siboci, 2011:15)?

¹ Истини за вољу, од аутора који су наставили да супремационо истичу непостојање пораста насиља у друштву са растом насиља у медијима треба споменути рад Џиба Фаулса (Fowles, 1999), у којем се он ограничава на телевизију као медиј, док је у каснијим расправама, које се односе на везу електронских медија и насиља, чешће наглашавао и могућност њихове корелативности.

И, као што то обично бива са дијапазоном који покрива дефинициони оквир неког појма, што је дефиниција насиља шира, односно што укључује више елемената, то ће и више насилних садржаја бити регистровано. Насупрот томе, дефиниција са мање укључених елемената имаће за последицу и мање насиља забележеног на овако избаждареном „детектору насиља”. Стога се насиље мора посматрати у ширем контексту, ослобођеном кумулативности његових елемената, тј. у критеријумском оквиру који дозвољава да се испуњењем било ког од елемената насиља, одређени чин окарактерише насиљем. Тако се, на пример, у дефиницији коју је понудила Светска здравствена организација (WHO, 2002: 5), елементима који се махом односе на чињење насиља, придружује и елемент ускраћивања – депривације, што битно мења (проширује) критеријумски оквир за одређење неког поступања као насилног.

Преводећи мерљивост насиља на ниво јавног простора и медија, због нарочите осетљивости медијског простора и могућег утицаја на публику, најчешће се прибегава дефинисању насиља у медијима које би укључивало што шири дијапазон градивних елемената виоленције. Ипак, једна од „новијих” дефиниција, која се у последње време највише користи, управо је Потерова (Potter, 1999: 69) дефиниција медијског насиља према којој је насиље „повреда нечије физичке и емоционалне добробити” која на једноставан, али и довољно прецизан начин сублимира све до сада наведене елементе.

Сведоци смо све израженијег утицаја савремених медија на друштво и појединце са насилним темама и описима. Доступност насиља које нас обасипа са медија чини да многи људи постану склони конзумацији таквих садржаја, не осећају проблем да га гледају, чак га путем електронских платформи даље деле и причају о томе. „Великом броју гледалаца који гледају сцене обезглављивања и других ужасних радњи не заигра ни мишић. То значи да су достигли тачку у којој су њихова осећања отупела” (Dosari, 2015). Лоша вест јесте и да толеранција према насиљу има цену. Према многим студијама из области психологије, социологије и криминалног понашања, изложеност таквој врсти насиља на различитим медијским каналима оставља дугорочне и/или краткорочне последице на оне који га гледају.

На основу најразличитијих истраживања о односу насиља, емитованог у медијима, и утицаја на касније понашање публике, без икакве дилеме може се тврдити да насилни садржаји имају већи утицај на млађу популацију. То се превасходно објашњава извесном поједностављеношћу са којом млади прате садржаје, понајпре због недовољно развијених когнитивних способности младог човека. Стога, њихову пажњу највише привлаче брзе сцене – оне у којима се нешто догађа, а сцене насиља представљају управо садржај представљен на такав начин.

Последњих година деца и тинејџери знатно више користе медије, делом и због експанзивног повећања употребе мобилних телефона. Више од 80 процената тинејџера данас поседује паметне телефоне, а више од половине каже да су „често” на мрежи и на неки начин „зависни” од својих уређаја (BBC NEWS, 2022). Истраживање објављено у међународном часопису *BMC Psychiatry*, анализирана је 41 студија о „проблематичном коришћењу такозваних паметних те-

лефона” у којој је учествовало 42.000 младих људи. Налази су поражавајући: 23 одсто испитаника понашали су се као прави зависници (Davis, 2019). Забележен је и интензиван облик узнемирености током периода када им је телефон био ван домаћаја. Такав облик зависности доводи се у везу са другим проблемима, тврде аутори студије, као што су стрес, депресивно расположење, недостатак сна и смањена постигнућа у школи (Davis, op. cit.).

Такође, све већи број истраживачких анализа показује да експлицитне сцене насиља у медијима, као што су телевизија, друштвене мреже, филмови, музика и видео-игре, представљају озбиљну претњу по ментално здравље младих. Налази сугеришу да су стручњаци постигли консензус о реалности утицаја насилних медија на децу. Експерименталне студије су убедљиво показале да краткорочно, изложеност деце и одраслих медијском насиљу повећава могућност агресивног понашања, смањује просоцијално понашање и изазива насилну десензибилизацију. И лонгитудиналне експерименталне студије износе убедљиве доказе ове каузалности и показују да ће изложеност деце насиљу у електронским медијима довести до дугорочног повећања ризика од испољавања агресивног и насилног понашања (Guo, 2022). Резултати ових студија односе се на теорију подражаја којом се покушава објаснити повезаност приказивања насиља и насилничког понашања. „Према овој теорији, потребан је изванредан (насилни) подражај (priming) како би се подстакло одређено (агресивно) понашање” (Glomazić, Pavićević, 2016: 74).

Извештај америчке тајне службе и америчког Министарства образовања из 2002. године, који је испитао 37 инцидената циљаних пуцњава у школама и напада на школе од 1974. до 2000. године, открио је да је „више од половине нападача показало интересовање за насиље кроз филмове, видео-игрице, књиге и друге медије” (Vossekuil et. al., 2002). У „Изјави о политици насиља у медијима из 2009. године”, Америчка академија за педијатрију (American Academy of Pediatrics) указала је да „обимни истраживачки докази указују на то да медијско насиље може допринети агресивном понашању, смањењу осетљивости на насиље, ноћним морама и страху од повреде” (Council on Communications and Media, 2009). На то указује и теорија навикавања, која каже да стална изложеност телевизијском насиљу повећава праг толеранције на насиље, да би се оно, у коначном, нормализовало и сматрало уобичајеним понашањем (Kunczik i Zipfel, 2007).

Комисија за медијско насиље Међународног друштва за истраживање агресије (Media Violence Commission of the International Society for Research on Aggression - ISRA), у свом извештају о медијском насиљу истакла је да је „током протеклих 50 година, велики број студија спроведених широм света показао да гледање насилних садржаја на телевизији и играње насилних видео-игара повећавају вероватноћу за агресивно понашање” (Media Violence Commission, 2012). Једна од свеобухватних мета-анализа ефеката насилних видео-игара указује на то да „докази снажно сугеришу да изложеност насилним видео-игрицама представља узрочни фактор ризика за повећано агресивно понашање, агресивну спознају и агресивне афекте, као и за смањену емпатију и просоцијално понашање” (Anderson et al., 2010).

Упркос највећем броју истраживања која инсистирају на везама између медијског насиља и агресије, важно је истаћи и да је насиље у медијима само један од многих фактора ризика за касније агресивно и насилно понашање. Штавише, екстремно насилно понашање се никада не дешава када постоји само један фактор ризика. Дакле, „здрава, добро прилагођена особа са мало фактора ризика неће постати школски стрелац само зато што почне да игра много насилних видеоигрица или гледа много насилних филмова” (Gentile, Bushman, 2012).

Познавање ризика од агресије ученика може помоћи школском особљу да одреди за које ученике постоји већа вероватноћа да ће се свађати или можда малтретирати друге ученике. Управо Ђентиле (Gentile), који води Лабораторију за истраживање медија (Media Research Lab) на Државном универзитету у Ајови, указује да се са „преко 80% тачности” може предвидети које дете носи ризик да ће малтретирати осталу децу ако се знају три ствари: „да ли је у питању дечак или девојчица, да ли су се потукли у последњих годину дана и да ли конзумирају много медијског насиља” (Gentile, Bushman, op. cit.). Исти аутори истичу да је „најбољи појединачни предиктор будуће агресије у узорку основношколаца била агресија у прошлости, праћена насилним медијским излагањем, након чега је следила жртва агресије”. Додали су да њихов приступ факторима ризика може да „расхлади” бурну дебату о ефектима медијског насиља, јер „изложеност насилним медијима није једини фактор ризика за агресију” (Gentile, Bushman, op. cit.).

Насиље у медијима и задовољство публике – корак ка апологији

Данас се каже да је релативизација злочина опаснија од самог злочина. Тако је и са свим формама насиља у савременим друштвима. Релативизација насиља произилази из одбијања да се преузме одговорност. За све феномене најчешће кривимо друштво, што је свакако легитимно, али је чињеница да допринос може бити и индивидуални. Као појединци можемо да делујемо када препознамо различите видове насиља и да покушамо да их спречимо, а не да их релативизујемо. Релативизацији често подлежу масовни медији који од насиља праве сензацију и објављују ужасне снимке, а требало би да информишу о догађају и запрећеној казни за починиоце.

Други ефекат утицаја медијског насиља на децу јесте десензибилизација на насиље као узрок бола који се наноси другима (Gentile, 2003). То има за последицу повећање склоности ка одмазди и повећава перцепцију насилности према другима који се понашају насилно према њима. Насиље у медијима служи као оправдање насиља које чине деца и повећава њихове насилне склоности због недостатка страха од последица. То, такође, резултира недостатком емпатије код деце према болу који трпе други људи, што повећава њихову склоност да буду насилни према њима (Freedman, 2002).

Стопа гледања насилних телевизијских садржаја је у порасту од почетка новог миленијума и представља извор забринутости за друштво, због пораста слушајева насиља широм света. Према Америчком психолошком удружењу, дете или тинејџер у Америци годишње гледа, само на телевизији, око 10.000 убистава, силовања и тешких напада (Scarborough, 2022). То се, једним делом, може повезати са чињеницом да гледаоци уживају у таквим садржајима. Многи проучаваоци ове области истичу да је један од многих разлога због којег људи уживају у насилној забави задовољавање потребе за узбуђењем. Насилне слике могу изазвати јаке емоције код младих и повећати вероватноћу да ће се понашати насилно или уплашено. Један од разлога јесте и што „насиље за омладину представља врсту бунта, путем којег се доживљава катарза” (Ђорић, 2009:36). Иначе, теорија о катарзи сматра да насиље у медијима смањује насиље у реалности, јер кроз насилне медијске садржаје гледалац/читалац доживљава катарзу.

Такође, дискриминација и говор мржње у медијима не повређује само осећања појединаца или заједница на које циљају. Они, такође, могу допринети злочинима који су почињени над њима и потпирити пламен оружаног сукоба, те подстаћи или оправдати чињење злочина против етничких или националних група, као и подстицати насиље над одређеним демографским групама као што су жене, деца, избеглице, мањине или политичке личности опозиције. Говор мржње, генерисан путем масовних медија, подстиче на насиље, нарочито оне који су насиљу склони и то „путем подизања нивоа њихове агресивности и усмеравања према обележеном кривцу” (Subotić, 2010:311).

Студија под називом „Механизми друштвених медија за десничарско политичко насиље у 21. веку”, на основу истраживања спроведеног у Шведској 2020. године, показала је корелацију између твитова и објава на Фејсбуку који се тичу избеглица и броја напада на ову популацију у одређеном периоду. Према студији, што је већи број твитова и постова са речју „избеглица” (*flykting*), то је више напада на избегличке кампове у овој земљи које чине екстремисти (Khamaiseh, 2021). Студија је објаснила да алгоритми друштвених медија помажу да се произведе „ехо коморе”, односно да су појединци више изложени садржају који одговара њиховим личним преференцијама него било ком другом.

Другим речима, ови алгоритми пружају повећане могућности појединцима са расистичким склоностима да виде медијски садржај који приказује имигранте и избеглице као опасност за друштво, стварајући аполошки оквир за извршено насиље над њима (Khamaiseh, op. cit.). У најкраћем, онима који имају предиспозиције ка екстремизму, средства комуникације доприносе стварању обрасца према којем је „прибегавање насиљу оправдано, понекад чак и судбоносно” (Subotić, Dimitrijević, 2022:124).

Прилике у друштвеном и јавном простору Србије

Масовна убиства са почетка маја 2023. године, у размаку од само два дана, потресла су Србију. Прво је у злочину, са каквим се Србија до сада није суочавала, у јутарњим сатима 3. маја, тринаестогодишњи ученик Основне школе

„Владислав Рибникар” у Београду из ватреног оружја усмртио девет ученика и радника обезбеђења, а још пет ученика и једну наставницу тешко ранио. И док је јавност била у шоку због догађаја за који се наивно сматрало да се на овом простору не може десити, само дан касније, у околини Београда, у селима у близини Смедерева и Младеновца, догодио се нови масовни злочин – убијено је осам и рањено четрнаест млади људи, старости од 15 до 25 година.

Ови догађаји отворили су многа питања везана за насиље у јавном простору, која иначе муче друштво у вишедеценијском трајању, али и покренули нека нова, попут узрока, одговорности, али и општег менталног стања нације, превасходно младих људи. Такође, чини се, као никад раније, изражено је и јавно преиспитивање односа према насиљу. Да ли је време да релативизација и апологизација насиља уступе место недвосмисленој осуди свих његових друштвених варијетета? Да ли је време да насиље престане да се, као код присвојних заменица, мења само по лицима, па је „моје” и „наше” дозвољено, а „твоје” и „њихово” није? У којој је мери насиље у медијима одговорно за отелотворено насиље у стварном животу и шта о томе мисле грађани Србије? Питања је много.

Како су млади људи у већ набројеним истраживањима препознати као најлакша мета за менталну манипулацију, касније и потенцијално насилништво, важно је сазнати шта показују истраживања на тему менталног стања младих у Србији и земљама региона. У „Алтернативном извештају о положају и потребама младих”, који је објављен 2021. године, млади су сразмерно лошије оценили своје ментално у односу на физичко здравље. Управо старосна доб касне адолесценције указује на проблем, јер млади између 15 и 19 година најниже оцењују своје ментално здравље у поређењу са старосним групама од 20 до 29 година, док у родном контексту истраживање показује да младе жене ниже оцењују стање свог менталног здравља од еквивалентне старосне групе мушкараца. Према истраживању „Мишљење и ставови младих о анксиозности и менталном здрављу” (Dragić, et al., 2022), које је спровео креативни колектив *Pneuma films*, у сарадњи са платформом „Критички”, а чији су испитаници били млади из Србије, Хрватске, Црне Горе и Босне и Херцеговине, чак 92,4% испитаника наводи да су се некада осећали анксиозно (Stjepić, Subotić, 2022:59). Такође, резултати су показали да у породици често нема разумевања за осећања других чланова, а проблеми менталног здравља не схватају се озбиљно или се исмевају (Stjepić, Subotić, op. cit.).

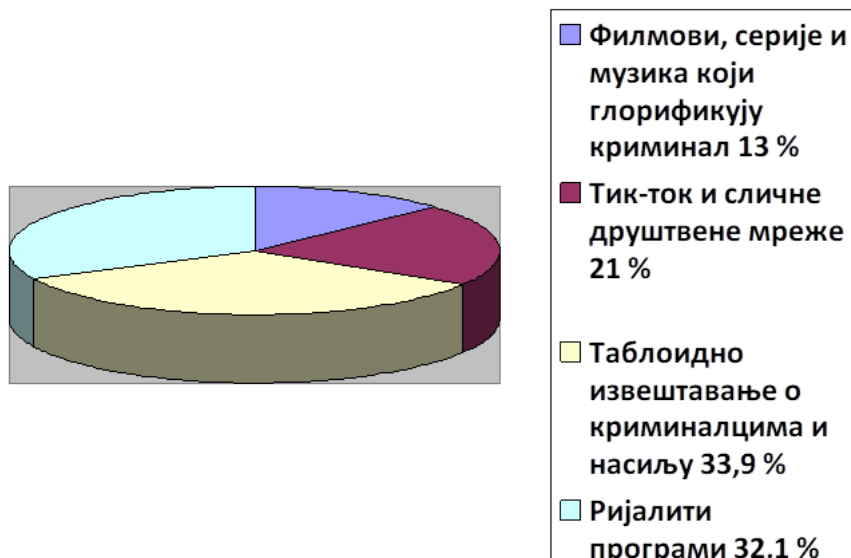
Резултати истраживања који се односе на заступљеност младих у медијима указују на чињеницу да се о младој популацији у Србији све чешће извештава као о протагонистима црних хроника, при чему се доводе у везу са насиљем. Насиље о којем се говори у медијима, а чији су актери млади, може се посматрати двојачко. С једне стране, реч је о младима који су жртве насиља, а с друге стране, пажња се усмерава на младе као виновнике насилних дела. „Млади у медијском огледалу 2022” једно је од новијих истраживања које расветљава незахвалну позицију младих у домаћим медијима и указује да „профитно оријентисани медији о младима извештавају када се они нађу у центру неког скандала или трача и не виде потребу да пишу о проблемима или потребама ове ге-

нерације, док се у *main stream* медијима млади углавном појављују у црној хроници” (Ђорђевић, 2023). Према истом истраживању, у чак 40 одсто медијских објава млади се приказују у негативном контексту, док на проценат медијских извештавања са афирмишућим наративом о младима отпада тек око 20 процена укупних медијских објава (Stjерић, Subотић, op. cit.).

Из ових примера могу се донети два закључка. Један је да заиста постоје забрињавајући подаци о насиљу чији су виновници или жртве млади. Други, посматрано у дугорочном контексту, можда и више забрињавај јер показује да позитивно извештавање све мање постаје вест, а број прегледа у медијима који говоре о насиљу сведочи о токсичној вези конзумента медијских садржаја и оних који производе вести.

Када говоримо о идентификацији одређених садржаја у српским медијима, који у већој или мањој мери утичу на пораст насиља у друштву, индикативно је анкетирање које је „Центар за локалну самоуправу” спровео у мају 2023. године, на узорку од 5120 грађана Србије. Према резултатима анкете, за пораст насиља у друштву највише се окривљује таблоидно новинарство, а одмах затим ријалити програми (CLS, 2023).

Да таблоидно извештавање о криминалу и насиљу представља „окидач” за даље насиље сматра 33,9 одсто учесника анкете, а да су то ријалити програми 32,1 одсто. Као следећу медијску категорију која поспешује насиље у друштву, грађани препознају насилне садржаје на друштвеним мрежама, док, по њиховом мишљењу, филмови, серије и музика у најмањој мери утичу на насиље у друштву (CLS, 2023).

Слика 1 – Грађани Србије о узрочницима пораста насиља у друштву (графичка обрада аутора)

Већ је истакнуто да постоје бројна истраживања о релацији између посматрања насилног садржаја и стварања толеранције, неки би рекли и резистенције, према самом насиљу. Може се рећи да медији у Србији све више посежу за сензационализмом и да обилују садржајима са најразличитијим облицима насиља. Све приметнији је и стил комуникације са елементима отворене агресивности, који се примећује од ријалити програма, преко *talk show* емисија, па све до преноса заседања Народне скупштине. Насловне странице тиражних таблоида све чешће шире екстремистичке наративе, позивају на линч одређених група и личности и/или су „огласна табла” за наслове и фотографије са елементима насиља и опште нетолеранције. Анализом насловних страна дневних листова, махом таблоида, у периоду од извршења масовног убиства у школи „Владислав Рибникар” 3. маја, па до 11. јула ове године, недвосмислено се може закључити да начин медијске обраде насилних догађаја додатно узнемирава јавност и насиље легитимише као свеprisутно.

У прилог овој тези, наводимо само неке од ударних вести са насловних страна у анализираном периоду, поређаних хронолошким редоследом: „Дечак монструм: не кајем се, заслужили су” (Српски телеграф, 4. мај); „Наци-психо убио осморо младих” (Информер 6–7. мај); „Монструми вежбали убијање у истој стрељани” (Информер, 9 мај); „Мало им је крви, траже још” (Ало, 10. мај); „Пуцао на децу, па их оверавао” (Српски телеграф, 11. мај); „Костин предак побио и запалио 7 људи” (Српски телеграф, 12. мај); „Дечак жени разбио главу секиром, па избо њеног сина” (Ало, 15. мај); „Прете убиствима и силовањем деце” (Информер, 18. мај); „Опозиција гази преко мртве деце” (Ало, 23. мај); „Како да се поубијамо” (Српски телеграф, 26. мај); „Убио сам их, да моја мајка пати” (Српски телеграф, 7. јун); „Рус заклао жену, задавио сина, па се обесио” (Ало, 7. јун); „Почео лов на људе по улицама” (Српски телеграф, 12. јун); „Коста је чисто зло” (Информер, 19. јун); „Заклао жену, па њено тело бацио у каду” (Ало, 19. јун); „Заклао жену и пса, па го шетао улицом” (Ало, 20. јун); „Син тужитељке поломио лобању госту пивнице” (Куир, 3. јул); „Стриц покушао да силује глумца” (Ало, 4. јул); „Задавио Ноу, па је исекао сатаром и убацио у киселину” (Информер, 8. јул); „Раскомадао тиктокерку, па другара звао на пиво” (Ало, 9. јул); „Уништио Ноино тело, али сачувао део бутине” (Српски телеграф, 11. јул).

Овакав амбијент је најпогубнији за децу, али по принципу „спојених судова” негативно утиче и на одрасле. Стога се може рећи да се, од телевизије до издаваштва, наша култура своди на „популистичке обрасце који некритички и намерно пропуштају садржаје политичког екстремизма, нетолеранције, порнографије и релативизације злочина” (Subotić, 2013:177).

Да ли амбијент у српском друштву, артикулисан након трагичних догађаја почетком маја ове године, представља нову прилику за постављање питања: можемо ли, и колико, да заштитимо децу од таквих садржаја или да ли смо, и ако јесмо, у којој мери и зашто постали равнодушни, толерантни или, још горе, апологични на такве садржаје у медијима, па онда и у реалним животним ситуацијама? Оно што је немогуће очекивати у корпоративном управљању медији-

ма, где „насиље продаје производе”, јесте да их „очистимо” од насиља, али свакако можемо вратити културу општедруштвеног дијалога. С тим у вези, треба пронаћи оквире и механизме да се стимулишу и обезбеде средства за смањење и емитовање емисија са садржајем који би вршили позитиван утицај на децу и младе, али и на одрасле.

Уместо закључка

„Онај ко те образује има највећу моћ да од тебе направи генија, али и лудака”, парафразирана је стара индијска пословица. Иако се сматрало да ће почетак 21. века бити обележен значајним растом броја образованих и просвећених људи, то се нажалост није десило. Улогу онога ко одлучује у шта ће претворити конзумента медијских садржаја, нарочито у популацији људи с ниским образовањем, у великој мери су преузели масовни медији. Афирмативан утицај медија у савременом друштву је изузетно значајан и не може се доводити у питање. Али, исто тако је важан и начин на који извештавају о негативним друштвеним појавама, пре свега о насиљу, јер имају велики утицај на формирање вредносних судова појединаца.

Анализирајући утицај насиља у медијима на испољено насиље у реалном животу, и поред разлика које међу истраживачима постоје, оно што се недвосмислено може истаћи јесте да је, на темељу досадашњих налаза у науци, успостављен битан консензус да се у одређеним околностима може уочити веза између конзумирања медијског насиља и реалног агресивног понашања одређених људи и група. До приближавања у ставовима дошло се на основу општеприхваћене тезе да медијско насиље у одређеним (маргиналним) околностима појачава агресивност личности. Теза је иначе произашла из претпоставке да многе, иначе веома слабе везе (корелације) које се интерпретирају као индикатори за непостојање одређеног односа, ипак упућују на постојање одређеног односа у условима када су интегришуће присутне. Такође, веза која је просечно слаба или релативно слаба за све испитанике једног узорка, за неке испитанике, односно одређене делове популације, може имати значајан интензитет.

Изводећи паралелу овако изведене тезе са актуелном ситуацијом у српском друштву, склонији смо разумевању чињенице да ужасни догађаји које су у стању да изазову насилни појединци или групе, могу проћи без „епидемијских” разmera по ширу заједницу, или бар по све делове популације, у тренутку извршења дела. Ипак, са сваким чином насиља и његовом медијском обрадом, праћеном порукама које су такође насилне, знатно се умањују шансе за адекватан друштвени и институционални одговор. Изналажење решења усмерених ка афирмацији дијалога и општој деекстремизацији наратива у јавном простору намеће се као један од најважнијих изазова пред којима се наше друштво и држава налазе. Улога медија у овом подухвату, који упорно изостаје, а који прижељкујемо, једна је од кључних.

Литература

[1] Anderson CA, Shibuya A, Ihori N, et al. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in eastern and western countries: a meta-analytic review. *Psychol Bull.* 151-173.

[2] Analiza naslovnih strana dnevnih listova: „Informer“, „Srpski telegraf“, „Alo“ i „Kurir“, u periodu od 4. maja do 11. jula 2023. godine.

[3] BBC NEWS na srpskom (2022). Deca i tehnologija: Kada detetu dozvoliti mobilni telefon. 5 decembar 2022.

[4] Boxer, P., Groves C., Docherty M. (2015). Video games do indeed influence children and adolescents' aggression, prosocial behavior, and academic performance: A clearer reading of ferguson. *Perspectives on Psychological Science* 10: (5), 671-673.

[5] CLS (2023). Građani krive tabloide i rijaliti programe. <https://lokalnasamouprava.org/gradani-krive-tabloide-i-rijaliti-programe/>. Preuzeto 21. juna 2023.

[6] Council on Communications and Media (2009). From the American Academy of Pediatrics: Policy statement-Media violence. *Pediatrics.* 1495-1503.

[7] Davis, N. (2019). One in four children have problematic smartphone use. *The Guardian.* November 29. 2019.

[8] Dosari, S. (2016). Violence, media and our brains. *Arab News,* April 04.

[9] Dragić, S., Veljković, N., Jovanov, J. i Maslovarić, D. (2022). Mišljenje i stavovi mladih o anksioznosti i mentalnom zdravlju. *Pneuma Films.*

[10] Đorđević, K. (2023). Mladi u medijima uglavnom prikazani kao žrtve ili počinioci nasilja. *Politika,* 30. mart 2023.

[11] Đorić M. (2009). Desni ekstremizam na Balkanu posle Hladnog rata i mlada populacija. *Vojno delo* 1/2009. 33-42.

[12] Fowles, J. (1999). *The case for television violence.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

[13] Freedman, J. (2002). *Media Violence and Its Effect on Aggression: Assessing the Scientific Evidence,* Ontario: University of Toronto Press.

[14] Gentile DA, Bushman BJ. (2012). Reassessing media violence effects using a risk and resilience approach to understanding aggression. *Psychology of Popular Media Culture.* 1:138-151.

[15] Gentile, D. (2003). *Media Violence and Children: A Complete Guide for Parents and Professionals,* London: Greenwood Publishing Group.

[16] Glomazić H., Pavićević O. (2016) Mediji i nasilje: nasilje u medijima ili nasilni mediji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.* Vol. 35: 3, 71-83.

[17] Guo, X. (2022). Research on the Influence of Media Violence on Youth. *Proceedings of the 2021 International Conference on Social Development and Media Communication (SDMC 2021).* Atlantis Press.

[18] Kanižaj, I, Ciboci, L. (2011) Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove. u: *Utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade,* Zagreb: Matica hrvatska, 2011. str. 15. 11-34.

[19] Khamaiseh, M. (2021). The problem with hate speech: How the media has fuelled its rise. Al Jazeera Journalism Review. September 12, 2021.

[20] Kunczik, M. i Zipfel, A. (2007). Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti. Medianali. 1 (1).1-26.

[21] Kunczik, M. (1975). Gewalt im Fernsehen. Eine Analyse der potentiell kriminogenen Effekte. Köln/Wien.

[22] Kunczik, M. (1998). Gewalt und Medien. Köln – Weimar –Wien.

[23] Media Violence Commission (2012). International Society for Research on Aggression (ISRA). Report of the media violence commission. Aggress Behav. 335-341

[24] Pejković, K. (2022). Evolucionarna teorija nasilja: ka konsilijentnom objašnjenju. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.

[25] Potter, W. J. (1999) On media violence. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications. 79-80.

[26] Scarborough, S. (2022). Critical Review of Violence Theories on Media and Violence, Journal of Mass Communication & Journalism, Mini Review - Vol. 12:474.

[27] Stjepić, D., Subotić, I. (2022). Mladi u medijskom ogledalu. Krovna organizacija mladih Srbije.

[28] Subotić M. (2010). Određenje savremenog ekstremizma. Vojno delo. Jesen. 297-313.

[29] Subotić, M.(2013). Ekstremističke tendencije kao prepreka u (pre)oblikovanju političkog identiteta Srbije. Kultura polisa Vol 10:21. 163-181.

[30] Subotić, M., Dimitrijević, I. (2022). Identities as Abused Category in Balkan Conflicts. In: Security Challenges of Modern Society: Dilemmas and Implications. Belgrade: University „Union – Nikola Tesla”, Niš: Faculty of Law. 115-130.

[31] Schupak, A. (2015). 50 years of research on TV violence and little progress. CBS News, January, 5.

[32] Vossekui B, Fein RA, Reddy M, et al. (2002). The Final Report and Findings of the Safe School Initiative: Implications for the Prevention of School Attacks in the United States. Washington, US Dept of Education.

[33] WHO. (2002). World report on violence and health. Chapter 1. Violence - a global public health problem.

Резиме

Будући да је проучавање насиља у медијима, а нарочито довођење у везу са насиљем у реалном животу, нарочито деликатан проблем, приликом извођења закључака и генерализације у односу на ово питање неопходна је нарочита обазривост. Покушај поједностављења у односу на трансмисију медији – насиље и закључивање на основу емоција, лоше намере или, једноставно, недовољно са знања, на индиректан начин би допринело условима за даљу поларизацију у друштву. Иако аутори који се баве овом релацијом нису сагласни о степену каузалности медија и насиља, на основу досадашњих, нарочито новијих истраживања, сва-

како се може извести закључак да експанзивно и неконтролисано емитовање насиља од стране медијских провајдера представља озбиљан друштвени проблем, као и да значајно излагање насилним садржајима у медијима, може довести до нежељених последица на конзументе ових садржаја. Последице су различите, и варирају од усвајања друштвено неприхватљивих норми и вредносних ставова, искривљења слике о објективној стварности, стварања осећаја равнодушности и резистентности на насиље, па све до апологизације насиља, што представља само корак од стања у којем гледалац заправо постаје насилник.

Степен утицаја на конзументе се, према релевантим студијама, најпре односи на стање у којем се конзумент медијског насиља налази и пре приказивања насилних садржаја, као и од времена током којег је изложен медијском насиљу. Због недвосмисленог утицаја савремених медија, нарочито на млађу публику која је и најрањивија група која их прати, неопходно је разумети значај контроле и надзора данашњих медија који извештавају о насиљу, јер имају велики (код појединих категорија публике и пресудан) утицај на формирање њихових вредносних судова.

Не може се рећи да су медији директно одговорни за недавне масакре који су потресли српско друштво. Ипак, оно што се недвосмислено може закључити јесте да је ниво насиља у домаћим медијима одавно изнад границе прихватљивог и да ће, уколико се не предузму системске мере у регулисању овог питања, неконтролисана контаминација насиљем бити настављена, вероватно и интензивирана.

Подизање свести о размерама опасности у српском друштву које медијско насиље носи собом, може само иницијално допринети изналажењу мере између права на информисање и поштовања осталих људских права, тј. између потребе човека да буде информисан и поштовања елементарног људског достојанства. Друштвена осуда насиља након поменутих немилых догађаја даје простор за наду. Желимо да верујемо да ће и институције система следити ове поруке.

Кључне речи: *насиље, друштво, медији, млади, осуда, апологија, толеранција, релативизација*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

INSTANT WAR IN THE THEORY OF NETWORK SOCIETY

Srdjan Starčević*
Mirjana Milenković**

Достављен: 23. 01. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 07. 03, 11. 06, и 07. 10. 2023.

Тип рада: Оригинални научни рад

Прихваћен: 24. 10. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2303001S

The information revolution produced major social changes at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. The new social theories were required in order to understand and explain social phenomena in modern, changed society, as well as to understand and explain the very society itself. One of the most influential contemporary social theories was offered by Manuel Castells, whose network society provides excellent analytical insights into many social phenomena, including war.

The paper explains Castells' theoretical view of the division of war in the modern world into instant war and prolonged war. Instant war has been made possible by breakthroughs in technology that have been achieved in recent decades, but the need for it arose in the appropriate social context and on the basis of certain political decisions. In modern developed countries, conclusions have been drawn that war is acceptable for their citizens under three conditions: if ordinary citizens are not engaged in war, but the professional army is; if war is short and does not require a large expenditure of human and economic resources; and if war is viewed as clean, with the precise destruction of justified targets. The explanation of the social context in which the war transformation has taken place is also the subject of this paper. The main hypothesis that is being proven is that the theoretical concept of instant war enables the understanding of the perception of acceptable war, from the perspective of a modern, consumer society. The paper critically discusses the possibilities of conducting instant war, and it hypothetically-deductively derives dangers that the transformation of war and the army brings to modern democracies.

Key words: information revolution, network society, instant war, slow war, military obligation, professional army, Manuel Castells

* University of Defence in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, srdjan.starcevic@vs.rs, <http://orcid.org/0000-0002-5046-6058>

** Peacekeeping Operations Centre, Operations Department, SAF GS, Belgrade, Republic of Serbia, <http://orcid.org/0009-0002-3864-9641>

Introduction

Bernard Brodie claims that "a good strategy presupposes good anthropology and sociology" (Blagojević, 2021: 418). Many theoretical papers of Serbian army officers on strategy and strategic topics show that this statement is true. Thus, for example, Živojin Mišić's *Strategy* begins with general considerations of war, its origin, its constant essence and occasional transformations of the content of this form of social conflict. Such considerations by Mišić are completely in the spirit of Social Darwinism, which was a contemporary and very influential sociological theory at the time. Mišić's view of war, speaking more precisely, follows Gumplovitz's theory, but he changes it in his conclusion about the outcome of the struggle between old cultural nations and young nations (Mišić, 1993: 1–6). Petar Mišić starts from philosophical and anthropological assumptions about human nature in which the possibility of war is instilled (Mišić, 2021: 45–49). Todor Pavlović's guiding principle is Durkheim's theory, which this officer and author applies to the issues of military discipline, formation in depth, that is, the ratio of the number of victims of the winner and the defeated in battles, etc. (Kajtez, Starčević, 2021: 908–929)

Sociological theory is "a set of interrelated ideas that enable the systematization of the knowledge about society, the explanation of such a society and the prediction of its future" (Ricer, 2012: 36). It is easy to conclude from this definition that a good sociological theory, i.e. the one that explains our modern society, is necessary, among other things, in order to understand what modern war is and what it is like, why wars break out in the modern world and why and under what conditions and which individuals or social groups accept or do not accept the goals of war and the like. It is necessary in order to understand the influence of the type of society we live in on the type of military organization we prefer, or that we necessarily have, as well as to predict real capabilities of our society for waging war, providing armed or unarmed resistance, etc.

The assumption of the existence of social determinism results in the fact that changes in society cause changes in social phenomena. In the national military sociology, an adequate expression has been used for the social determination of the military: the character of society as a determinant of the military (Starčević, 2022a: 230–232). The essence is simple - a change in the type or character of society also causes a change in the dominant type of the military. At the same time, when the character or type of society changes, the old social theory is no longer cognitively fruitful, so a new theory replaces it.

The information revolution has changed society, and a new social theory was proposed by Manuel Castells at the end of the 20th century and continued to shape it in the last two decades. Castells notes that a new type of society, network or informational society, has emerged from the fusion of information technology and a new organizational logic, the network, which replaces the old hierarchical organization. His theory offers an excellent analytical apparatus, through which the main functions and processes are viewed as networks (e.g. financial, political,

geopolitical, multimedia communications, military and security network, etc.). It also provides an opportunity to understand the changes that have happened in important spheres of society, primarily in the economy, culture and politics, and also in modern warfare (Starčević, 2022a: 79–90 and 219–220).

According to Castells, the roots of war go deep into human nature. Nevertheless, societies in the most developed countries of the world have begun "to reject war and to show strong resistance to the authorities that call on citizens to make that ultimate sacrifice" (Kastels, 2018b: 626). War, however, has remained the most effective and perhaps the only way to translate one's economic, technological and demographic power into (political) domination over other states. Therefore, the Western states and their strategists, until then committed to the use of national standing armies, have tried to find ways to continue war, but without society. This social context, briefly presented, has greatly defined the transformation of war and the military at the end of the 20th and the beginning of the 21st century.

Contemporary society and war transformation

Describing the decline in "the ability of states to commit their societies to destruction for reasons that are not entirely convincing", Castells agrees with authors who have noticed the same phenomenon: that modern (Western) societies are no longer ready to wage wars or to directly participate in the military resource of their state in the form of a national standing army, which is why professional armies and private military companies are established (Kreveld, 2012: 626; Hobsbaum, 2008: 93; Bauman, 2009b: 60).

The problem of reduced attractiveness of military service, due to a change in the social ideal, is common to all societies of the same type, so that even the richest countries have problems related to manning their armies (Starčević, Stanar, 2022: 160). Although Bauman's theory of fluid modernity is more suitable for explaining this complex process, Castells' theoretical optics allows us to better view the war transformation (Starčević, Blagojević, 2022: 209–227; Starčević, 2022b: 69–81).

According to Castells, two processes have transformed war. The first one is the pressure of civil society on governments in developed, technologically advanced countries, with clear and strong resistance to participation in war. Although Castells mentions North America, Western Europe, Japan and Oceania as the area within which this change took place, it is clear from his considerations that it is a broader process, which also includes Russia (Kastels, 2022b: 625–626). In terms of time, this change occurred in the second half of the 20th century, often as a consequence of prolonged and unsuccessful warfare (Algerian War, Vietnam War, Soviet - Afghan War). The result of this process is the development of a strategy that would allow war to remain a tool of state policy, but without the participation of the people. It has been concluded that war is acceptable for society under three conditions: if ordinary citizens are not engaged in war, but the professional army is; if war is short and does not

require a large expenditure of human and economic resources and if it is viewed as clean, with the precise destruction of justified targets (Kastels, 2022b: 627). Waging these wars is a matter of choice, not survival, which decreases tolerance for losses. For example, in Somalia, in a firefight in Mogadishu in October 1993, 18 US soldiers were killed, which is why Washington and its allies withdrew from this country.

The other process is represented by the development of military technology. According to Castells' explanation, technological breakthroughs in electronics have enabled warfare in which new technology gives a great advantage over the enemy, so a well-equipped professional army replaces wider participation of citizens in war efforts, and control over the media enables the selection of information and the manipulation of public opinion. The availability and effective use of informational instruments of foreign policy are limited by the undisputed global dominance of multinational companies from the West.

In short, the political pressure of civil society (deeper changes in society are behind it) was the cause of the transformation of war and the military. The social context and political decisions made from the permanent structures of political power in international relations, on the one hand, and the findings of strategy experts, on the other hand, have led to the acceptance of a technological emphasis in warfare. New technologies have made it possible to break Clausewitz's trinity of war, more specifically - to wage war without people, without society. These changes, however, have affected only those countries where new technologies are available. In other, developing states, located at the other end of unbalanced globalisation, warfare has retained its temporality and long duration. Thus, the convergence of technology and the pressure of civil society have led to the transformation of war and its new temporality - the emergence of instant war.

Instant war as a theoretical concept for understanding modern war

Life in modern society also brings a change in the social meaning of space and time, i.e. changing human experience in relation to space and time. Bearing in mind the effects of unbalanced globalisation, it can be said that there is a division of both space and time as material dimensions of human life.

When it comes to space, modern technology, the way work processes are organized and the global economy create a new spatial logic in which the dominant impression is that space as a size is overvalued by better, faster, and even immediate connectivity, and that technological foundations are being created as its new quality and exclusive bans that show the dominance of the new, globalised elite (Kastels, 2022b: 577). Castells offers an understanding of the new logic of space in the concept of the space of flows. On the other hand, there is still great space that is excluded from economic welfare and the networks woven by globalisation, which Castells calls the space of places (Kastels, 2022b: 590–596).

When it comes to time, in modern society there is a breakdown of the natural (biological) and social organization of time, and there is time compression, the abolition of time schedules and the acceleration of time, which Castells unites in his theoretical concept of timeless time (Kastels, 2022b: 601–625). However, time is also divided, because in addition to timeless time, reserved for the functioning of the space of flows, there is still linear time with old biological and social cycles.

These changes in our understanding of space and time and experience with them also lead to the doubling of war on axis of time. Thus, according to Castells, in the modern world there is instant war (advanced war of the information age) and the well-known prolonged or slow war.

Instant war should be understood as a theoretical concept, a kind of ideal type of war of high-tech consumer societies, which satisfies the previously explained three conditions under which war is acceptable to them and which is made possible by technological advantage. Such a war implies the engagement of only a part of society which, for whatever reasons, is willing to participate in military operations and risk its death, which in terms of duration tends to be immediate and which is or can be presented through the media manipulation as a surgically precise use of proportional violence, thus being clean.

Instant wars are "the privilege of technologically dominant nations" (Kastels, 2022b: 631). Castells mentions that the Gulf War was the first such war, pointing to the transformative power of new technologies and their impact on the war duration. "Most importantly, the technology of communication and electronic weapons enables devastating action against the enemy in extremely short time intervals. The Gulf War was, of course, a full-dress rehearsal for a new type of war, and its denouement, lasting a hundred hours, in the confrontation of the large and well-equipped Iraqi Army, was a demonstration of the determination of the new military powers when it comes to the stake that matters to them (supplying West with oil, in this case)" (Kastels, 2022b: 628). Recognizing problems in the practice of instant wars, he also introduced the term "quasi-instant war", which he used to denote wars that tend to be or appear to be instant wars, but they are really not such wars. As such a war, he mentions the NATO aggression against the FR Yugoslavia, noting that NATO expected a two-day war, which did not happen, but also that NATO had no human losses in the battle, which enabled the members of this Alliance to win "the media victory in their countries" (Kastels, 2022b: 628).

The instant and quasi-instant wars mentioned by Castells were wars between a great power or military alliance and relatively small states, with the first party having a decisive technological advantage. It is precisely the vast disparity in terms of power, wealth and available technologies between different countries that allows for the bifurcation of war on time axis. The costs of modernizing armies are not reduced; states are allocating more and more for military budgets, and arms trade has long been one of the most lucrative businesses in the world. Waging instant wars is reserved for the powerful, rich and developed, while prolonged, slow wars are still more numerous and are fought worldwide in developing states (Kastels, 2022b:

631). Castells seems to be right when he points out that the involvement of great powers in a conflict can change the timing of war, if it is in their interest to do so. Thus, he notices that "some country can make a leap from slow to instant wars, all depending on its relationship to the global system and the interests of the dominant power" (Kastels, 2022b: 632).

Considering a hypothetical conflict between two technologically advanced countries, Castells predicts that the outcome of an instant war would depend "on rapid exchanges that represent the real state of technological imbalance between the warring parties", and as an acceptable strategy he views mass destruction in a very short time or a quick demonstration of its possibility (Kastels, 2022b: 629).

A critical approach to the concept of instant war is possible and desirable. It is primarily a materialistic concept in which the opportunities provided by technological advantage are accurately perceived, but the wisdom of Clausewitz about war as an act of violence in which the strength of the will is demonstrated is overlooked (Klauzevic, 1951: 41-44; Starčević, Blagojević, 2017: 119). It seems that instant war is possible only between countries whose societies lead consumer life. For example, a quick demonstration of the possibility of mass destruction in a hypothetical conflict between two technologically advanced countries might indeed be an acceptable strategy, but only if the will to fight and resist is very weak. More precisely, it could happen in societies whose ideal citizens are people without social ties, to borrow Bauman's terms - the selfish economic factor hungry for monetary gain and the egoistic buyer in search of the best price as a cure for loneliness (Bauman, 2009a: 87). At a place where life is different, at least for the society of a warring party, instant war would be only a prelude to a prolonged conflict, a quasi-instant war, with a possible dishonourable end for the technologically superior party, or to the opening of new war chapters, as Castells himself perfectly shows (Kastels, 2022: 30-32). The history of the wars of the great powers in Afghanistan is illustrative, in which (in a chronological order) Great Britain, the USSR and the coalition of the NATO countries led by the US suffered defeats, which is why Afghanistan is called the "tomb of empires".

The practice of instant war as a problem of developed societies

The change in warfare has altered human experience, on which identities and culture are established. Castells notes that in technologically advanced societies, war recedes into the background and there are the first generations of men who did not participate in war. He believes that this fact leads to changes in people's culture and behaviour, and above all, to the disappearance of patriarchy (Kastels, 2018b: 630-631). There are also other changes caused by the transformation of war, which can be dangerous for democratic societies.

The first group of problems arises from the effects of instant war, which have a reversible effect on the dominant party, whose political system is democratic, as a rule. The bitter experience from Afghanistan has caused the emergence of new

views on military intervention in the NATO member countries, which say that sometimes it is better to carry out a military action in a country with the aim of killing the enemies, and then withdraw, without the intention of establishing a new (democratic) order in a country that is being military intervened, if there are no forces on which NATO could rely in the process of democracy building. Going back to the framework of Castells' theory, it can be concluded that in this way military intervention will be reduced to an instant war, without the danger of turning into a quasi-instant war or a prolonged war due to burdensome political engagement with an uncertain outcome. Therefore, an ethical dilemma arises: should everything that can be done also be done? Modern technology allows military intervention with a very narrow, limited goal of physical liquidation of a personalized enemy, while it obviously does not allow the transplanting of a functional model of political organization, especially not the transfer of political culture from one social and political tradition to the other one. The answer could be different from one case to another, similar to the justification of humanitarian military intervention and preemptive war (Stanar, 2021b: 307–318). Bearing in mind the past failures in establishing stable states and functional democratic political systems after military intervention, it is obvious that instant wars would produce worse effects. It is possible to imagine serious political, social, demographic and security problems that would be created by such an action. Firstly, it is the problem of failed states that are impossible to live in; such a problem gives rise to political and economic instability, poverty and, ultimately, migration of "superfluous people" (Bauman, 2018: 11). We should not forget that the migrant crisis in Europe, which reached its peak in 2015, has shown the weaknesses of modern European democracies: the increase in xenophobia and intolerance, the rise of populism and the radical right, the collapse of multiculturalism and the mutual lack of solidarity of the EU member states (Blagojević, Starčević, 2019: 204). The second problem is an identity problem: "superfluous" and unaccepted people in Western societies, as well as many who perceive their country to be in a state of colonial humility, are prone to vengeful and extremist adherence to local identities. This leads to an increase in intolerance, the outbreak of local conflicts and the rise of terrorism, which, again, affects democratic societies (Starčević, 2022a: 181–183).

The other group of problems arises from the choice of the type of the army that conducts instant war: professional armies and private military companies, which include "corporate agents", whose legality is still debatable.

At this point, it is not bad to recall the military roots of Athenian democracy. Military obligations in ancient Athens were, after Solon's reform, divided according to social strata: the richest class of citizens equipped and supported the navy, the next class had a military obligation to polis to equip the cavalry and serve in it, the third and most numerous class of citizens provided the phalanxes of heavy infantry, and the poorest received weapons from polis and constituted light infantry. Since the war at that time involved large land battles, with heavy infantry carrying the greatest burden, the third class of citizens, until then without special political rights, after

returning from the war demanded that their contribution to freedom and the victory of polis be recognized in the public sphere and paid in the currency of those political rights (Starčević, Stanar, 2022: 164–165). "Their political engagement produced democracy, and also the possibility of distinguishing citizens (polites) from idiots (idiotes)" (Starčević, Stanar, 2022: 165). Since then, democracy means civic duties and political engagement, a citizen's activity in the public sphere, as opposed to enjoying the rights of a "spoiled child" or the passivity and obedience of subordinates.

The relationship between a citizen in a uniform and the state would, in an ideal case, be a covenant, which implies the state care for citizens who risked their lives in the name of the nation state. Experiences in this regard are different, and those related to the care of the Republic of Serbia for war veterans from the wars for the Yugoslav heritage in the last decade of the 20th century show that the veterans have not received "real compensation for the sacrifice" (Marković-Savić, 2018: 191). Instead, "there is a lack of systemic care for citizens, who participated in wars with the assistance of the state authorities" (Marković-Savić, 2012: 342). Since the attitude of the society and the state towards veterans is reflected in the future engagement of citizens in the military affairs of their countries, different responses of citizens to calls for mobilization in different societies are expected (compare: Čevtajeve 2023; Palikot, 2023; Prelić, 2023).

A professional army is a logical choice of the type of the army in contemporary society and the practice of instant war (Starčević, Blagojević, 2022: 211–214). Nevertheless, the fact that citizens are not engaged in the war efforts of their countries, as well as that they are exposed to the media manipulation or even completely disinterested in those efforts, can put freedom and democracy at risk. We should not ignore the fact that members of the armed forces "enable the 'normality' of life and the functioning of all other important social institutions" (Stanar, 2021a: 45). For example, the participation of a state in war or military intervention in a distant country can become the exclusive decision of the political elite, which makes such a decision based on particular interests, without consulting the will of the "sedated" people or with the intensive media manipulation and consent, but without real general interest in participating in war. One could also imagine a rebellion by a private military company, similar to the Wagner rebellion in Russia, in some other smaller country that would rely on such an auxiliary army in a crisis.

The first fact that would support this claim is that a professional army is not enough to satisfy the social needs for protection, especially in states that pretend to be neutral and prefer a strategy of deterrence (Stojanović, 2022: 192-195).

The other argument is related to the supervision of the military resource and the power that arises from it. All the current types of armies can be classified either as militia armies or mercenary armies. These are the armies in which the members of the society bore the burden of military service or the armies formed by those people that the members of the society transferred such a heavy burden to, with

financial compensation. It can be concluded that only those societies that were rich enough to hire warriors had mercenary armies. Jovan Babić comes to the same conclusion, in his way, claiming that professional armies are suitable for empires and that their quality "depends on a factor that is partially independent from the fact of the establishment of sovereignty as an expression of collective life: wealth" (Babić, 2021: 7).

Wealth in modern societies, however, is not evenly distributed; there are extreme inequalities even in the most developed countries. The distribution of the most important values in society greatly affects the political competition of actors within the society and is essentially related to power. If this distribution provides the relative equality of actors, then the possibility for a polyarchy system (democracy) increases. If the distribution provides a monopoly to a social group, then "a hegemonic political system is developed and maintained", on whose basis the dominant social group imposes dominance over the social order and potentially deepens social inequalities (Dal, 1997: 65; compare: Bolčić, 2013: 153-164, 169-173 and Miladinović, 2011). One of the key values is the military resource, which Dahl calls "soldier's courage" and "military technology" (Dal, 1997: 94, 65). Dahl proved that the military resource in the past sometimes strengthened inequalities, and sometimes equality in the society. In times when a relatively small social group established a monopoly over the military resource, social inequalities grew. The dispersion of the military resource, in contrast, strengthened equality (Starčević, 2010: 199). The disinterest of members of the society and social groups in the military resource leads to the establishment of a monopoly over this resource, a monopoly established by a political stratum, (extraterritorial) economic elite or a praetorian alternative to civil power. All three options are disastrous for civil society.

The ways to engage citizens can be found by elaborating on Castells' concept of individuation - focusing on one's projects that are related to the common good (Kastels, 2018a: 220-221). That can be enough to provide a sufficient number of citizens ready to perform voluntary military service and enable the manning of the army (Starčević, Blagojević, 2023: 41-45).

Conclusion

During the development of human societies, the ways of warfare and the perception of acceptable war have changed, but war remained present in international relations as a universal constant. The concept of instant war, as presented by Manuel Castells in his theory of network society, makes it possible to understand the perception of acceptable war, from the perspective of a modern, consumer society. It is a war that lasts for a short time, in which a professional army or private military company is engaged, and not citizens as conscripts, and which is perceived by national public opinion as "clean". Castells himself notices that many

wars that were supposed to be short, instant wars, are prolonged against the will of the state that started them, so he has labelled them as quasi-instant wars. Since the possibility of waging instant war is based on technological superiority, it is a materialistic concept that neglects the volitional factor of war. From the aspect of social determination of war as a form of social conflict, it can be concluded that instant war is only possible between consumer societies, when a quick demonstration of the superiority of one party ends the will of the other party to fight or when a party does not have the means to oppose the other party. In all other cases, what begins as an instant war necessarily prolongs and turns into some of the previously known forms of war.

The concept of Manuel Castells can be useful for military sciences in Serbia, not only for the purpose of monitoring the contemporary social reflection on war, but also for the purpose of understanding the requirements that modern society places before its state and armed forces regarding the conduct of war, its length and the engagement of citizens, as well as for finding ways to confront military challenges, risks and threats, in the conditions of fluid modernity.

Literature

- [1] Bauman, Z. (2009a). *Fluidna ljubav, o krhkosti ljudskih veza*. Mediterran publishing.
- [2] Bauman, Z. (2009b). *Fluidni život*. Mediterran publishing.
- [3] Bauman, Z. (2018). *Stranci pred našim vratima*. Mediterran publishing.
- [4] Blagojević, S., Starčević, S. (2019). Bitni činoci modela složenog procesa integracije kao jednog od mogućih načina u rešavanju migrantske krize. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, XXXVIII (2), 203–215.
- [5] Bolčić, S. (2013). *Razaranje i rekonstrukcija društva: Srbija na prelazu u XXI vek*. Službeni glasnik.
- [6] Čevtajeva, I. (2023). *Novi ruski emigrant: Odlaze, vraćaju se, opet odlaze*. Preuzeto 20. oktobra, 2023, sa <https://www.dw.com/sr/novi-ruski-emigranti-odlaze-vra%C4%87aju-se-opet-odlaze/a-67041075>
- [7] Dal, R. (1997). *Poliarhija*. Filip Višnjić.
- [8] Hobsbaum, E. (2008). *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Arhipelag.
- [9] Kastels, M. (2018a). *Mreže revolta i nade*. Službeni glasnik.
- [10] Kastels, M. (2018b). *Uspon umreženog društva*. Službeni glasnik.
- [11] Kastels, M. (2022). *Sunovrat, kriza liberalne demokratije*. Clio.
- [12] Kreveld, M. v. (2012). *Uspon i propadanje države*. Albatros plus, Fakultet bezbednosti.
- [13] Marković-Savić, O. (2012). *Društveni položaj ratnih veterana u Srbiji – studija slučaja*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. <https://doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20130404MARKOVICSAVIC.pdf>
- [14] Miladinović, S. (2011). *Društvo dominantnih porodica*. Preuzeto 20. oktobra, 2023, sa <https://www.politika.rs/sr/clanak/194817/Drustvo-dominantnih-porodica>

- [15] Palikot, A. (2023). Amid Corruption Scandals And Mounting Problems, Ukraine Vows To Shake Up The Military Enlistment System. It's A Tough Task. Preuzeto 20. oktobra, 2023, sa <https://www.rferl.org/a/ukraine-scandals-problems-military-enlistment-reforms/32554383.html>
- [16] Prelić, M. (2023). Izraelci očajnički pokušavaju da se iz sveta vrata kući: Nema bežanja od rata dok najmiliji ginu. Preuzeto 20. oktobra 2023, sa <https://www.telegraf.rs/vesti/svet/3764244-izraelci-ocajnicki-pokusavaju-da-se-iz-sveta-vrata-kući>
- [17] Ricer, Dž. (2012). Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni. Službeni glasnik.
- [18] Starčević, S., Stanar, D. (2022). Society of Right Claiming and Transformation of War and Military at the End of the 20th and Beginning of the 21th Century. *Yearbook Human Rights Protection*, Number 5, Provincial Protector of Citizens – Ombudsman, Institute of Criminological and Sociological Research, 153–167.
- [19] Бабић, Ј. (2021). Војска, закон и суверенитет: неколико опаски о Војсци и њеној функцији у очувању закона и државе. *Војно дело*, 3/2021, 2–8.
- [20] Благојевић, В. (2021). Моћ и сила – Србија и војни фактор у међународној политици. МЦ „Одбрана”.
- [21] Кајтез, И., Старчевић, С. (2021). Друштвене идеје Тодора Павловића. *Социолошки преглед*, LV (3), 908–929. DOI: 10.5937/socpreg55-33267
- [22] Клаузевиц, К. ф. (1951). *О рату*. Војно дело.
- [23] Марковић–Савић О. (2018). Ратни ветерани: перцепција институционалне подршке. *Српска политичка мисао*, 60 (2), 177–193.
- [24] Мишић, Ж. (1993). Стратегија. Војноиздавачки и новински центар.
- [25] Мишић, П. (2021). Стратегија и географија. Матична библиотека „Светозар Марковић”.
- [26] Станар, Д. (2021а). Мир као сврха војске. *Војно дело*, (3), 36–47. Doi: 10.5937/vojdelo2103036S
- [27] Станар, Д. (2021б). Етика међународне политике. Добротољубље.
- [28] Старчевић, С., Благојевић, С. (2017). Кревелдов спор са Клаузевицем – да ли је смисао рата политички? *Српска политичка мисао*, 56 (2), 117–134.
- [29] Старчевић, С., Благојевић, С. (2022). Професионална војска у неутралним државама и друштвена потреба за заштитом. У: Благојевић, В. (прир.), *Неутралност и стратешко одвраћање*. МЦ „Одбрана”, ШНО „Војвода Радомир Путник”, 209–227.
- [30] Старчевић, С., Благојевић, С. (2023). Служење војног рока као део друштвеног идеала у Србији. *Српска политичка мисао*, 80 (2), 33–51.
- [31] Старчевић, С. (2010). Преторијански проблем у савременој политикологији. *Војно дело*, зима/2010, 193–209.
- [32] Старчевић, С. (2022а). Социологија. Војна академија Универзитета одбране у Београду, МЦ „Одбрана”.
- [33] Старчевић, С. (2022б). Утицај различитих културних стратегија на пожељност војног позива. *Политикологија*, 2 (2), 69–81.
- [34] Стојановић, С. (2022). Српска стратешка култура и стратегија одвраћања. У: Благојевић, В. (прир.). *Неутралност и стратешко одвраћање*. МЦ „Одбрана”, ШНО „Војвода Радомир Путник”, 191–207

Summary

The information revolution produced major social changes at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. The new social theories were required in order to understand and explain social phenomena in modern, changed society. One of the most influential contemporary social theories was offered by Manuel Castells. Castells' network society provides excellent analytical insights into many social phenomena, including war.

Castells' theory explains the division of war in the modern world into instant war and prolonged war. Instant war has been made possible by breakthroughs in technology that have been achieved in recent decades, but the need for it arose in the appropriate social context and on the basis of certain political decisions. In modern developed countries, conclusions have been drawn that war is acceptable for their citizens under three conditions: if ordinary citizens are not engaged in war, but the professional army is; if war is short and does not require a large expenditure of human and economic resources; and if war is viewed as clean, with the precise destruction of justified targets.

Instant war should be understood as a theoretical concept, a kind of ideal type of war of high-tech societies. It satisfies the previously explained three conditions under which war is acceptable to these societies and which is made possible by a technological advantage. It is primarily a materialistic concept in which the opportunities offered by technological advantage are accurately perceived, but the wisdom of Clausewitz about war as an act of violence in which the strength of the will is demonstrated, is overlooked. It seems to us that instant war is possible only between countries whose societies lead consumer life. Otherwise, instant war would only be a prelude to a prolonged conflict, a quasi-instant war.

The practice of instant war can create problems that are dangerous for democratic societies. The first group of problems arises from the effects of instant war, which have a reversible effect on the dominant party, whose political system is usually democratic: these are the consequences of the establishment of failed states and the identity choices of rejected and humiliated people. The other group of problems arises from the choice of the type of the army that conducts instant war: the professional armies. The fact that citizens are not engaged in the war efforts of their countries, as well as that they are exposed to the media manipulation or even completely disinterested in those efforts, puts freedom and democracy at risk.

Key words: information revolution, network society, instant war, slow war, military obligation, professional army, Manuel Castells

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DEFENCE SYSTEM COSTS OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE NATO MEMBER STATES

Milan Mihajlović*

Jelena Peković**

Ivan Veljković***

Достављен: 13. 03. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 14. 06 и 18. 08. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 31. 08. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2303013M

By analysing the current state of the budget funds that are allocated for financing the defence system of the Republic of Serbia, on the one hand, the paper presents theoretical knowledge about budget process, and, on the other hand, the comparative analysis of the costs of the defence system of our country and the defence costs of neighbouring countries and some NATO member states has been conducted. Due to the specificity of the defence financing through budget allocations, and thus strict financial discipline and control, the objective of the paper is to consider the possibility of more efficient use of public expenditure funds, both through the perspective of planning and executing budget in the defence system. Furthermore, the problems in budget execution, the necessity of good planning and adequate distribution of budget funds, as well as the importance of having a favourable structure of the defence expenditure has been emphasized, in order to improve the current situation in the Ministry of Defence and the Serbian Armed Forces. The conclusions of the conducted research indicate that a long-term success in the accomplishment of goals in terms of expenditure management and effective resolution of open items can only be achieved by defining and implementing an appropriate financial strategy.

Key words: *budget, budget system, financing, expenditures, costs*

* University of Defence in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, milan.mih83@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-4975-9742>

** University of Defence in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, <https://orcid.org/0000-0002-7528-8286>

*** Ministry of Defence, Human Resources Sector, Belgrade, Republic of Serbia, <https://orcid.org/0009-0005-6556-9091>

Introduction

The system of financing the defence costs is studied throughout the history of human society and includes the research of the defence problems in various economic fields. In general, defence is treated as a public good of national economy, but it also has to be borne in mind that defence economy analyses the interdependence between defence and national economy in different aspects.

After the Cold War, the reduction of the defence expenditure was considered the so-called "peace dividend", and the allocation of funds to finance the defence costs was considered a burden on the economy. However, nowadays the world is increasingly facing unconventional conflicts, such as terrorist attacks, which require consideration of the defence system from a new point of view and a change in security measures. After the era of peace bonus, global military expenditures have sharply escalated despite some decline in military personnel worldwide.

The need to reach the highest level of readiness and capability of the defence system for its engagement is conditioned by the decisions of the state leadership expressed through national interests. The achievement of this goal is conditioned by limitations of a financial character. The financing of the defence system of the Republic of Serbia, as a direct beneficiary of budget funds, is primarily regulated by the Law on the Budget System of the Republic of Serbia, because it is defined by the Law on the Budget of the Republic of Serbia for a given year.

This paper has two objectives. The main objective of the research is to conduct the comparative analysis of the costs of the defence system of the Republic of Serbia, its neighbouring countries and some NATO member states in order to consider the possibilities for a more efficient and effective use of the public expenditure allocated for the defence system, while a special objective is to define the problem of the distribution of budget funds and emphasize the structuring of more favourable distribution of the defence expenditures in order to improve the current situation in the Ministry of Defence and the Serbian Armed Forces.

In the first part of the paper, budget process and its phases are described in detail, in the second part the focus is on the sources of financing the defence system and the classification of the defence expenditures according to the types of costs, while in the third part the comparative analysis of the costs of the defence system of the Republic of Serbia and the defence costs of neighbouring countries and some NATO member states in 2021 has been conducted. In the conclusion of the paper, the current trend in the structure of the defence expenditures has been studied and recommendations for its improvement have been offered.

Budget process in the phase of allocation of financial resources to the defence system

The budget system in the Republic of Serbia is regulated by the Law on the Budget System, and it is elaborated in more detail by a series of by-laws, which define the classification of income, salaries, expenditures and costs, budget accounting, etc. In

this way, the integrity of the budget system of the Republic of Serbia is provided by a common legal basis (Stanojević & Milunović, 2020). Budget is a financial expression of comprehensive plans in which income and expenditures planned for a year are expressed, and which are used for post-evaluation of the organization's performance (Gates & Germain, 2015). Budget process is a legally defined activity of the authorized bodies for the procedure of preparing, defining, adopting and executing budget. It consists of several phases (Pešić & Miljković, 2020):

1. budget preparation and creation (budget initiative, budget expenditure and income planning, preparation of draft budget and its proposal);
2. budget adoption;
3. budget execution;
4. budget execution control.

Budget preparation and creation

Work on draft budget is an important phase because through this process each government specifies principles, defines the character of budget policy and determines the purpose and intensity of intervention in the public and economic sector (Arsić et al., 2009).

A competent state service is responsible for the tasks of obtaining information, processing it and preparing an income and expenditure plan (Rouanet, 2023). In the Republic of Serbia, as in most countries, this is the responsibility of the ministry in charge of financial affairs, i.e. the Ministry of Finance. At the level of municipalities and cities, it is the job of the finance secretariat or service. Nevertheless, it is usual for final account for a previous year to be the starting point, at least, as far as position budget is concerned. However, "a good budget" starts from the main principles of a country's fiscal policy (Dash & Ansari, 2022; Ivanova & Ristić, 2020). It is most often related to other economic and financial laws passed in previous period, based on the projected economic policy. In principle, three methods are used for budget planning (Roseen & Gauer, 2011: 51):

- the method of automatic planning, which consists of a direct transfer of items from a previous budget to a new one (since it is not valid, it has been rejected in practice);
- the method of direct evaluation, where the starting point is a previous budget, namely the executed part of income and expenditures, with correction factors (growth of industrial production, trade balance, gross income, inflation indexes);
- indirect method, which, based on a previous budget, also takes into account the data obtained from beneficiaries of budget expenditures, using an estimate. Beneficiaries of funds are obliged to submit data such as the number and structure of employees, the scope and type of material costs, the level of funds allocated for maintenance and investments, as well as the level of funds necessary for new investments.

There has recently been a tendency to relate budget preparation phase to a general economic policy planned in the long run (couple or several years), in order to create a coherent basis both for budget planning and economic policy (Golubović & Janković, 2023). The Ministry of Finance creates draft budget and submits it to the

Government for review. It reviews this draft and makes a decision on budget. Draft budget contains an estimate of income, an estimate of expenditures, balance sheet, a special and normative part. Budget preparation process begins with writing a memorandum on an economic and fiscal policy for a specific budget year, and ends with budget law passed by the National Assembly of the Republic of Serbia (Marjanović & Radojević, 2011).

Budget acceptance and adoption

The Government submits a proposal budget to the National Assembly, and then a representative of the Ministry of Finance presents it to deputies. In the practice of the Republic of Serbia, this is a bill that can undergo changes through amendments. Then budget is voted on and, after its adoption, it is published in the Official Gazette. It is necessary to adopt budget before the beginning of budget year (Morgan, 2022), because, otherwise, the current budget will be implemented, reciprocally, which the Government makes a decision on. In practice, this period lasts three months at most.

In budget execution process, the irregularity of an adopted budget can occur. In this case, the Government prepares a proposal for changes - budget rebalancing and submits it to the National Assembly for adoption. There are many controllable and uncontrollable factors that affect the decision on budget adoption and each of them has to be evaluated and reviewed in the process (Isaac et al., 2015).

In the Republic of Serbia the fiscal year coincides with a calendar year and lasts from January 1 to December 31. Nevertheless, budget process is long-lasting and the preparation of the Law on the Budget of the Republic for a following year begins already on February 15 of the current year, when the minister responsible for finance affairs gives instructions to budget beneficiaries on how to propose priority fields for financing in a following year. The process of preparing and adopting budget and financial plans is carried out according to budget calendar, and should be completed by December 15, so that budget year starts on time, from January 1 (Vladisavljević & Pešić, 2018).

Budget execution

Budget execution represents generating income, on the one hand, and financing needs of budget funds beneficiaries, on the other, as defined by budget (Baas et al., 2018). Budget can only be implemented after its adoption (Pešić & Miljković, 2020: 25). If budget is well-prepared, it can be implemented, but if it is poorly prepared, it is, almost without exception, poorly implemented (Anđelković, 2010). If it has been adopted before the beginning of budget year, it will be implemented at the beginning of year. The budget adopted during the year can be implemented only after its adoption and publication in the Official Gazette.

Budget execution process begins with the first payment in favour of public revenue. By providing funds, conditions are created for the execution of expenditure

party, which is taken care of by competent authorities, i.e. the state administration bodies that are responsible for budget execution and have the right to dispose of the collected funds (Khudaykulova et al., 2022). On the basis of an execution plan, they will transfer funds to budget beneficiaries, who can be direct or indirect. Indirect budget beneficiaries receive these funds through competent ministry, funds or joint organizations. These organizations accumulate funds and transfer them to indirect beneficiaries according to special approval. In this way, more direct control of budget funds spending is achieved.

Depending on the function they perform in budget execution process, the state administration bodies can have the role of an instructing party or a financial executing party. An instructing party has the authority to dispose of budget funds. It issues paying instructions, that is, the distribution of public revenue. A financial executing party is the state administration bodies that collect funds, execute expenditures of an instructing party or manage budget funds (Kostić, 2020). These authorities are divided among several state administration bodies, and most of them belong to the Ministry of Finance bodies, namely the Treasury Administration and the Tax Administration. They can manage funds only according to the order of an instructing party.

Funds are allocated on the basis of periodic plans. First, three-month plans are developed, and, if necessary, monthly plans. Competent authorities also take into account the dynamics of the payment of public revenue. In the period of the weak collection of some forms of public revenue, i.e. the current budget deficit, the Government has to intervene by borrowing from the National Bank or proposing to increase some excise taxes or other budget revenues. This proposal is submitted to the National Assembly in the form of a law on amendments to the law.

Budget execution control

Huge budget funds that include about a half of national income represent, mainly, its redistribution and consumption. Timely collection of these funds and optimal satisfaction of social needs, as well as their rational use, saving and planning, require specific control over all bodies vested with the collection, management and spending of public funds (Kurniawan & Soediantono, 2022). In budget execution, there is a possibility of overrun, irrational use of funds, changes in use, waste of social funds, etc., so specific control is necessary during their development and use. In the Republic of Serbia, budget control is conducted by budget inspection, and audit is executed by a competent auditing institution (Stoilkov & Ivanova, 2017).

Considering all phases that budget goes through, from initiative to execution, and many diverse cash flows, its control could not be left to a single authority, because *"in order to be effective, it has to be multiple"* (Lovčević, 1975). On the other hand, it has to be carried out in all phases of budget cycle, in order to include all authorities engaged in budget execution and all phases that financial resources pass through.

The Government and other representative bodies are given full powers to approve and execute budget. However, in all states, legislator retains the right of control, in order to ensure the proper use of budget funds. The right of control is usually vested with the authority that passed it. As it is usually the parliament, a specific body is usually organized to prepare control materials and conduct it on behalf of the parliament.

The main forms of budget execution control, according to time and method of action, are preventive - prior and subsequent control (Grbić & Jovanović, 2020). The control of the use of funds for financing public expenditures is carried out within the Ministry of Finance, that is, a competent administrative body for financial affairs (budget inspection), which is performed by budget inspector. In order to provide legal and proper budget execution, budget inspection performs direct control of the spending of funds for certain purposes, as well as the control of the financial and material operations of beneficiaries of budget funds. Direct control of the spending of funds for certain purposes, means the control of calculation, disbursement, transfer and intended use of funds (Röhl et al., 2023). If some deficiencies are noticed while performing direct control, budget inspection will propose measures and deadlines for their elimination to a beneficiary of funds. If beneficiary does not comply with proposed measures within a stipulated deadline, they will be implemented by the authority responsible for auditing public expenditures. A competent control authority submits a report on the executed control along with final account.

After the end of the year in which budget has been implemented, the creation of final account for budget, which represents the control of budget year (the period from January 1 to December 31), will begin. Draft final account is done by the Ministry of Finance in the form of a law. Draft law is submitted to the Government by the end of February of the following year for previous year, and the Government submits draft law to the Parliament for review and adoption. In this way, final account is also an instrument for controlling budget execution by the National Assembly.

The sources of the defence system financing

The imperative of the financing policy of every society is financing the defence system from national sources. However, in situations where a country is threatened to such an extent that it is not possible to provide necessary funds from national sources, the engagement of foreign sources is also allowed (Kostić et al., 2018). The defence expenditure financing represents a monetary expression of the material satisfaction of the defence needs (Miletić, 2009). The sources of financing the defence expenditures can be divided into peacetime and wartime, on the one hand, or main and other sources of financing expenditures, on the other hand. The main type of the expenditure financing is budget income (Emad Fadoul et al., 2023), while other sources of financing include income, donations, aid, loans, etc.

If the fact that the defence system is a part of the social system is taken into consideration, the main sources of its financing have to be the same as for financing the total public spending, that is, the source of its financing is gross domestic product for the current period. In their 2008 research, Kentor and Kick proved that an increase in military spending per soldier increases gross domestic product per capita (Kentor & Kick, 2008). In his very extensive study, Ando mentioned data from 109 economies, including thirty of them being members of the Organization for Economic Cooperation and Development, and found out that economies grow as defence spending increases (Ando, 2009).

The defence expenditures and their classification according to types of spending

The main commitment in planning financing the defence system is to ensure the development of necessary capabilities of the defence system elements with most favourable expenditure structure (Fischer et al., 2023). The defence expenditures in most countries are classified into three parts: those related to personnel, operating costs and investment allocations. The optimal expenditure structure implies a ratio of 40% : 30% : 30% (personnel/operating/investment), while a ratio of 50% : 30% : 20% is also considered favourable (Kostić et al., 2018). Anything above 50% for personnel costs is considered excessive, as well as anything below 20% for investments – insufficient.

The budget of the defence system is executed as a part of the budget of the Republic of Serbia and in compliance with the Regulation on the Planning, Programming, Budgeting, and Execution. It is followed through three groups:

- personnel costs (salaries, allowances, benefits and individual social benefits for employees);
- operating costs (life and work of units and institutions);
- investment costs (*expenditures for infrastructure*: purchase, construction and capital maintenance of buildings and facilities, *expenditures for equipping* with weapons and military equipment, modification of materiel, a major overhaul and commodity reserves).

The desired cost structure should enable a greater share in the total costs of the part related to investment and operating costs, while at the same time reducing the share of personnel costs. The Planning, Programming, Budgeting, and Execution System (PPBE) is the defence resource management process that links goals and results in a modern, systematic and efficient manner. The most important part of the PPBE process is budgeting phase, which presents necessary financial resources for the execution of planned activities, projects and programmes within the main programmes (Knežević, 2008).

The comparative analysis of the defence system costs of the Republic of Serbia and the NATO member states in 2021

The comparative cost analysis has been carried out in order to review and compare the defence parameters of the Republic of Serbia with the defence parameters of neighbouring countries and the NATO member states that have approximately the same number of residents or territory as the Republic of Serbia (Belgium, Greece, Latvia, Lithuania, Portugal and Czechia). In this way, one gets a picture of the size and expenditures of the Republic of Serbia in comparison to the Armed Forces of the NATO states and neighbouring countries, whose individual characteristics are close to Serbian values. This comparative analysis of financing the defence expenditures aims to show where the defence system of the Republic of Serbia is in relation to the studied countries, and also to consider foreign experiences. Foreign experiences are always one of the influencing factors when defining military organization, for at least two reasons. Firstly, because some of foreign armed forces can be considered a potential opponent and, secondly, as an experience that can be implemented in one's own practice.

In recent years, there has been a trend of reducing the defence costs in many countries. The reasons for this are the economic crisis, COVID-19, and also the altered character of security challenges and threats. In order to fully consider the defence costs of some countries, it is necessary to take into account several different indicators, such as the share of the defence costs in gross domestic product, the total defence costs, the defence costs in relation to the number of residents, the defence costs per soldier and the cost structure of the defence system.

In order to conduct a comparative analysis of the defence parameters, the data were collected using the method of content analysis from the Decision on Financing the MoD of RS for 2021 and available sources (GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023), and they are presented in Table 1.

Table 1 – *The expenditures for financing the defence system of the Republic of Serbia, neighbouring countries and the NATO member states in 2021 (* – in USD million)*

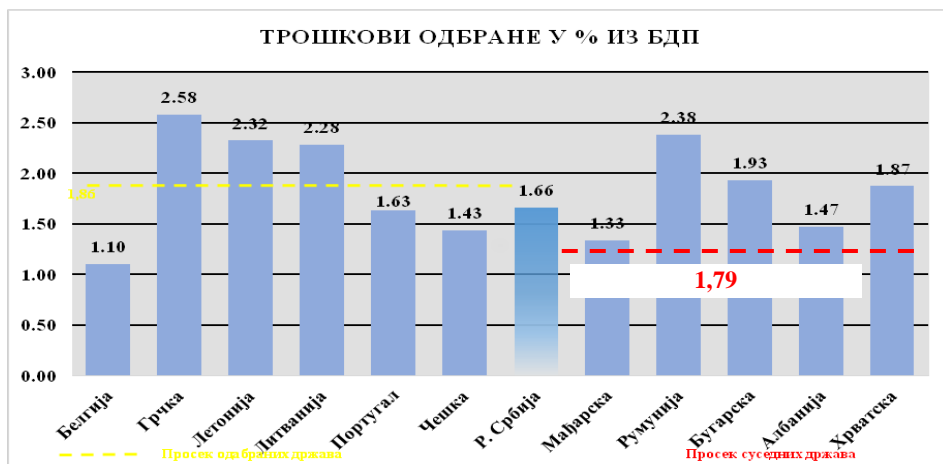
State	Area km2	Number of residents	AF active component	Defence costs*	% GDP	Costs per soldier	Costs per capita
Belgium	30,528	11,320,515	25,200	5,173	1,10	205,278	457
Greece	131,940	10,944.407	107,600	4,785	2,58	44,470	437
Latvia	64,589	1,966,176	7,000	722	2,32	103,143	367
Lithuania	65,200	2,870,087	16,300	1,118	2,28	68,589	390

State	Area km2	Number of residents	AF active component	Defence costs*	% GDP	Costs per soldier	Costs per capita
Portugal	92,391	10,336,503	28,700	3,472	1,63	120,976	336
Czechia	78,866	10,512,400	26,800	3,038	1,43	113,358	289
SERBIA	88,499	8,737,371	24,984	1,009	1,66	40,386	115
Hungary	93,030	9,845,142	22,700	1,829	1,33	80,573	186
Romania	238,391	19,511,000	64,500	5,498	2,38	85,240	282
Bulgaria	110,994	7,134,564	25,600	1,195	1,93	46,680	167
Albania	28,748	2,876,591	6,700	210	1,47	31,343	73
Croatia	56,594	4,284,889	15,200	986	1,87	64,868	230

(Source: Prepared by the author according to GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

The share of the defence costs in gross domestic product

Graph 1 presents data on the percentage of gross domestic product that is allocated to finance the defence costs.

Graph 1 – The share of the defence costs in GDP of the mentioned countries in 2021

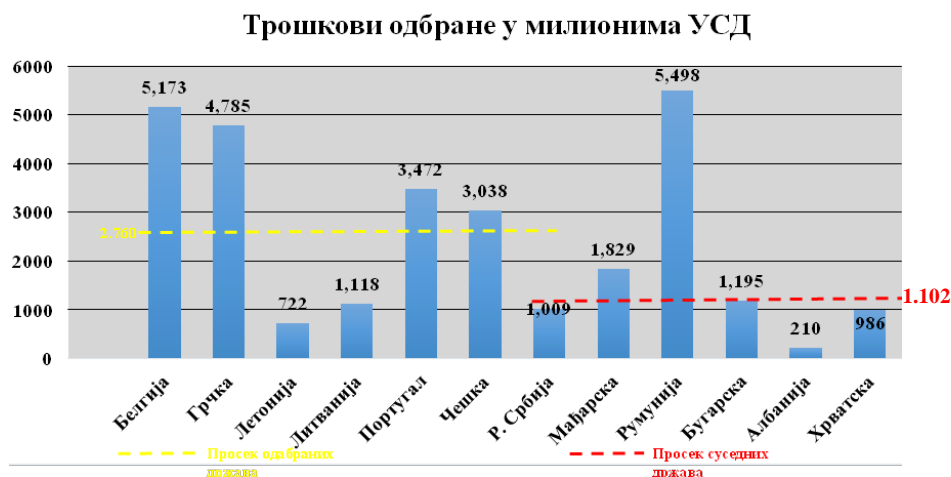
(Source: Prepared by the author according to GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

Among the countries that have been analysed in this research, Greece has the highest allocations for defence in GDP - 2.58%, and Belgium the lowest - 1.10% and Czechia in the amount of 1.43% of GDP. In 2021, the Republic of Serbia recorded below average allocations for financing the defence costs compared to neighbouring countries. The average share of the defence costs of neighbouring countries amounts to 1.79% of GDP. The ratio of the defence costs to GDP is the highest in Romania - 2.38% and Bulgaria, where it is 1.93% of GDP, and the lowest in Hungary – 1.33% of GDP. The values of the considered parameter related to neighbouring countries are uniform; the only pronounced deviation was recorded in Hungary and Albania, where the value of this parameter is lower than the average in the neighbourhood.

Total defence costs

Graph 2 presents the defence costs of the NATO member states and neighbouring countries in 2021. Belgium has the highest defence costs, on the example of the analysed countries, in the amount of USD 5,173 million, followed by Greece – USD 4,785 million and Portugal with USD 3,472 million. Latvia – USD 722 million and Lithuania – USD 1,118 million allocate the lowest defence costs.

The defence costs of the Republic of Serbia are lower than the amount of the defence costs of most analysed countries, excluding Latvia. Taking into account the criterion for defining similarity (area, number of residents), it is expected that the defence costs will also move in the same range. However, this is not the case with any considered country except for Latvia, while Belgium, Greece, Portugal and Czechia have a pronounced positive deviation of the defence costs in relation to the Republic of Serbia.

Graph 2 – The total defence costs of the mentioned countries

(Source: Prepared by the author according to GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

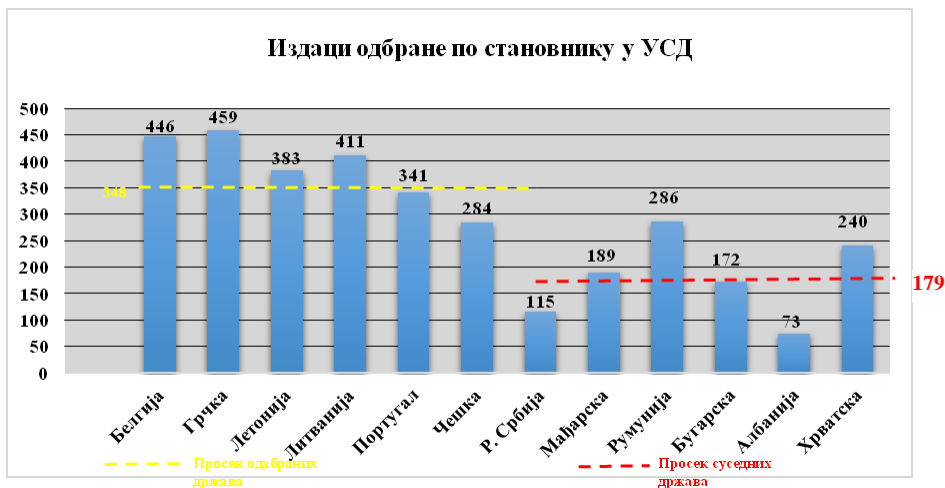
The defence costs of neighbouring countries vary from country to country. Albania has the lowest defence allocations, in the amount of USD 210 million, and Romania has the highest – USD 5,498 million. The defence costs of the Republic of Serbia in 2021 amounted to USD 1,009 million.

In comparison to its neighbours, Serbia has lower defence costs than Romania, Hungary and Bulgaria, and higher than Croatia and Albania. In relation to the average value of the considered parameter for neighbouring countries that are NATO members, which amounts to USD 1,102, the uniformity of the defence allocations is noticeable in all countries, except for Romania, where there is a rather positive deviation from the average and a negative deviation for Albania. Due to a great deviation in the defence costs of neighbouring countries, the arithmetic mean does not show the real mean value, so the median has been calculated for the average costs.

The defence costs per capita

Graph 3 presents the differences in the average defence costs of the mentioned countries per capita. The highest costs per capita are in Greece - USD 459 and Belgium in the amount of USD 446, while Czechia has the lowest and they amount to USD 284. The Republic of Serbia has by far the lowest defence costs per capita, even three to four times lower than the average of the considered countries.

Analysing neighbouring countries by the parameter of the defence costs per capita, the average value is about USD 179. Romania has the highest defence costs per capita - USD 286, followed by Croatia with USD 240. Albania has the lowest costs - USD 73, while Serbia is rather below the average with USD 115.

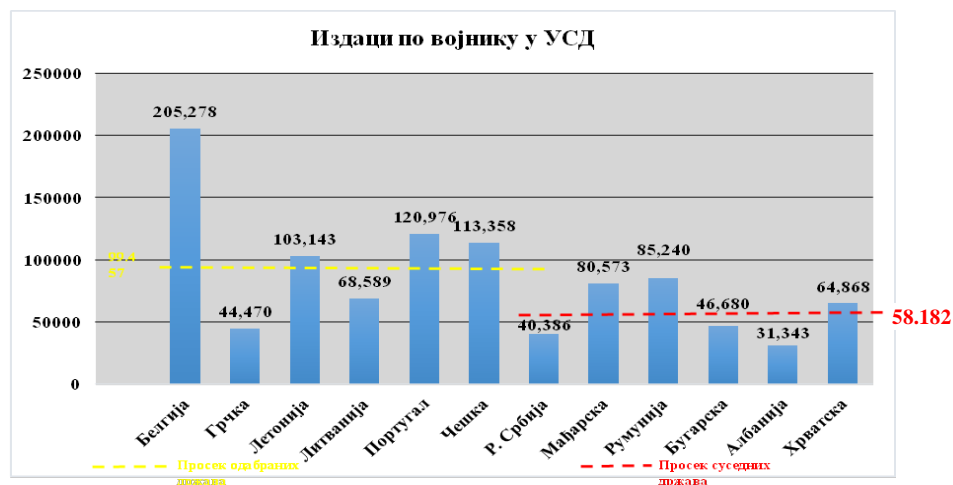

Graph 3 – The average defence costs per capita of the mentioned countries
(Source: Prepared by the author according to GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

The defence costs per soldier

Graph 4 presents the average defence costs per soldier for a selected sample of countries. Belgium has the highest defence costs per soldier - USD 205,278, and Greece has the lowest – USD 44,470. Portugal, Czechia and Latvia are at the same level of costs, while Lithuania has below average cost values.

On the example of neighbouring countries, only Greece has approximately the same costs compared to the Republic of Serbia, while other countries have rather higher defence costs per soldier. In the value of the defence costs per soldier for neighbouring countries, Romania leads with USD 85,240, immediately followed by Hungary with USD 80,573, while the average amount of costs is USD 58,182. All neighbouring countries, except Albania, have higher defence costs per soldier compared to Serbia.

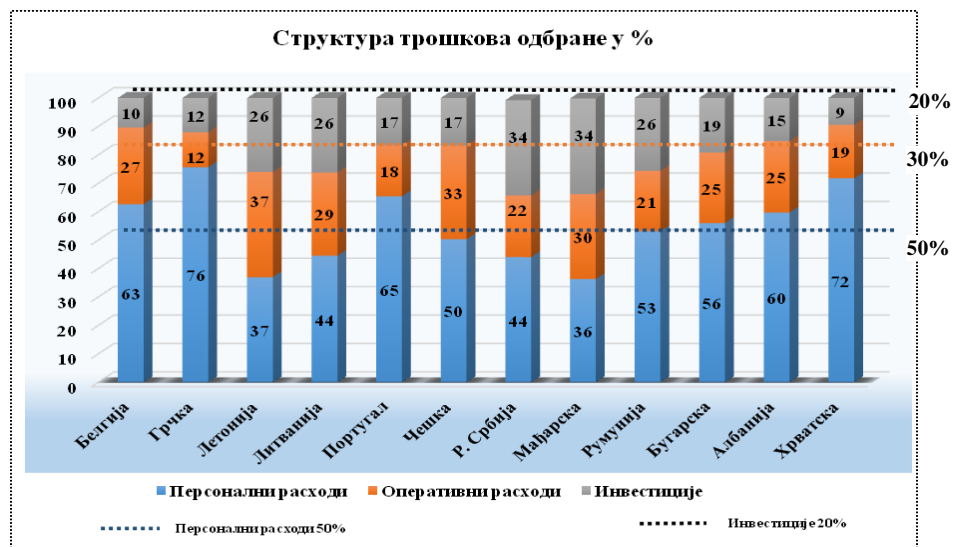
Graph 4 – The average defence costs per soldier in the mentioned countries
(Source: Prepared by the author according to GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

The defence expenditure structure

As it has already been pointed out, the defence costs in most countries are viewed through three aspects (costs for personnel, operating costs and investment), where their mutual relationship is defined through an optimal, favourable, or unfavourable structure in the total expenditure structure. The comparative analysis of the defence expenditures of the studied countries has shown that only Lithuania and Czechia have a more favourable structure of the defence expenditures compared to the defence expenditures of the Republic of Serbia (personnel costs – 44%; operating costs – 22% and investment – 34%).

As it can be noticed in Graph 5, Bulgaria has the most favourable structure of the defence costs among neighbouring countries (personnel costs – 56%; operating costs – 25% and investment – 19%), and Croatia has the least favourable (personal costs – 72%; operating costs – 19% and investment – 9%).

External factors, such as the geopolitical environment, the degree of "endangerment" of the state itself, and also the contemporary understanding and trend of the defence financing in the surrounding countries influence the level of allocation of funds for the defence financing. However, financing the defence system depends to a great extent on *internal factors* of society, i.e. the state ability to allocate funds from gross domestic product in a certain amount for defence. If it is taken into account that "competitive alternatives" to defence and the means for its financing are public sector activities, such as education, healthcare or social welfare system, with highly valued goals and requirements, the need arises to inevitably increase political pressure on the protection of such aspirations.

Graph 5 – The structure of the defence costs of the mentioned countries
 (Source: Prepared by the author according to GBS, 2023; IMFWE, 2023; NATO, 2023)

The mood of political actors in a state, as internal factors of society, is also reflected in the fact that the Law on the Budget is adopted in the parliamentary procedure, which indicates that the current relationship between political forces, as well as their "treatment and mood" towards defence, as a state function, influences its budget. Therefore, financing the defence expenditures depends on the achieved level of economic development of a country and the level of the accomplished gross domestic product, and also on the mentioned internal and external factors. On the basis of the obtained results

of the comparative analysis, it has been concluded that the percentage of allocation from GDP for defence is constantly below 2%, but that a positive growth trend is noted, which in previous years is getting closer to the target value.

Compared to other countries, the defence costs of the Republic of Serbia, expressed as a percentage of GDP, are approximately at the average level of both selected and neighbouring NATO member states. However, the average defence costs of the Republic of Serbia per capita and per number of soldiers are much lower compared to the countries relevant for comparison, as well as most of the surrounding countries. When it comes to the structure itself, typical countries have a very different structure of the defence costs. It is unfavourable in most countries and does not provide adequate development of the system. The Republic of Serbia is approximately at the level of the average of neighbouring countries, with a recorded trend of improvement in the cost structure itself, as well as the total allocation for defence, which is relatively favourable and gives the opportunity for optimal development of the defence system, and thus the military.

Conclusion

The projected defence system should be rational, efficient and capable of eliminating armed threats to security, actively contributing to the establishment and strengthening of a favourable security environment and improving partnership relations on a multilateral (NATO, OSCE, UN, etc.) and bilateral basis. In order for the system to be capable of responding to these requirements, the military has to be modernly equipped and organized, economically viable, adequate for the needs of the society it protects and the time in which it operates, and capable of successfully conducting assigned missions and tasks. In order to make the projected defence system applicable, it is necessary to rationalize costs through operational efficiency, effectiveness and economy of the defence decision-makers, encouraged by political support, and also accompanied by an appropriate strategy.

Operational efficiency, effectiveness and economy only temporarily solve a problem. Due to uncertainty and indeterminacy (inevitable followers of long-term plans and strategies), they help to overcome problems and risks that arise on the way to the execution of long-term plans and strategies. From a long-term perspective, success in the accomplishment of goals in terms of expenditure management and efficient resolution of open items can only be achieved by defining and implementing an appropriate strategy. Taking into account all the specificity of the defence financing, which arises from the mentioned characteristics of the military organization itself, the defence management, in cooperation with political representatives of the government, has the task of creating favourable conditions for defining achievable plans and adequate strategies harmonized with real financial capabilities and urgent needs.

The objective of this paper is, first of all, to emphasize the noticed shortcomings in financing the defence expenditures and to identify possibilities for its improvement, which would create a starting basis for future more complex research on this issue.

The importance of the paper is reflected in the use of the results obtained through the comparative analysis of the defence parameters of the Republic of Serbia with the parameters of characteristic countries and neighbouring NATO states, that is, to define the position of the Republic of Serbia in relation to the studied countries and to consider the current trend in the structure of expenditures and the allocation of financial resources for defence, and to consider, in some future time, the results of the undertaken measures, with, of course, the possibility of timely correction.

Literature

[1] Anđelković, M. (2010). *Budžetsko pravo*. Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš.

[2] Ando, S. (2009). The impact of defense expenditure on economic growth: Panel data analysis based on the Feder Model. *The International Journal of Economic Policy Studies*, 4 (8), 141-154.

[3] Arsić, M., Randelović, S. & Altiparmakov, N. (2009). *Mogući pravci reforme poreza na dohodak građana u Srbiji*. Kvartalni monitor br. 17., FREN, Beograd.

[4] Baas, J., Augustine, S., Marques, G. & Dorne J.L. (2018). Dynamic energy budget models in ecological risk assessment: From principles to applications. *Science of The Total Environment*, Vol. 628–629, 249-260.

[5] Dash, B., & Ansari, M. F. (2022). Self-service analytics for data-driven decision making during COVID-19 pandemic: An organization's best defense. *Academia Letters*, 2.

[6] Emad Fadoul, H., Albano, L. J., Bergman, M. E., Phillips, M. A., & Johnson, M. T. (2023). Assessing the Benefits and Costs of the Hydrogen Cyanide Antitherbivore Defense in *Trifolium repens*. *Plants*, 12(6), 1213.

[7] Fischer, S., Duffield, C., Davidson, A. J., Bolton, R., Hurst, J. L., & Stockley, P. (2023). Fitness costs of female competition linked to resource defense and relatedness of competitors. *The American Naturalist*, 201(2), 256-268.

[8] Gates, S. & Germain, C. (2015). Designing complementary budgeting and hybrid measurement systems that align with strategy. *Management Accounting Quarterly*, 16 (2), 1-9.

[9] Golubović, M., & Janković, G. (2023). Priliv stranih direktnih investicija u funkciji poboljšanja konkurentnosti privrede Republike Srbije. *Održivi razvoj*, 5(1), 19-31. <https://doi.org/10.5937/OdrRaz2301019G>

[10] GPS – Global Population Statistics. (2023). Preuzeto: 19/05/2023 sa <https://www.worldometers.info/population/countries-in-europe-by-population>.

[11] Grbić, M. & Jovanović, D. (2020). Komparativni finansijski sistemi – implikacije za ekonomski rast. *Oditor*, 6 (1), 49-65.

[12] IMFWE – International Monetary Fund World Economic. (2023). Preuzeto: 19/05/2023 sa <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>.

[13] Isaac, L., Lawal, M. & Okoli, T. (2015). A Systematic Review of Budgeting and Budgetary Control in Government Owned Organizations. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6 (6).

- [14] Ivanova, B. & Ristić, S. (2020). Akumulacija i koncentracija kapitala. *Akcionarstvo*, 26(1), 26-34
- [15] Kentor, J. & Kick, E. (2008). Bringing the military back in: Military expenditure and economic growth 1990 to 2003. *Journal of World Systems Research*, 14 (2), 142-172.
- [16] Khudaykulova, M., Yuanqiong, H., & Khudaykulov, A. (2022). Economic consequences and implications of the Ukraine-russia war. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 8(4), 44-52.
- [17] Knežević, M. (2008). Budžetiranje kao faza procesa PPBI u Ministarstvu odbrane. *Vojno delo*, 60 (4), 95-110.
- [18] Kostić, R., Knežević, M. & Lepojević, M. (2018). Struktura rashoda za finansiranje odbrane Republike Srbije. *Oditor*, 4 (1), 171-182.
- [19] Kostić, R. (2020). Revizija ostvarivanja ciljeva budžetskih programa. *Održivi razvoj*, 2(1), 41-52. <https://doi.org/10.5937/OdrRaz2001041K>
- [20] Kurniawan, W., & Soediantono, D. (2022). The Role of Digital Transformation and Leadership Style on Financial Performance of Defense Industries. *Journal of Industrial Engineering & Management Research*, 3(3), 111-119.
- [21] Lovčević, J. (1975). *Institucije javnih finansija*. Novinsko izdavačka ustanova Službeni list, SFRJ, Beograd.
- [22] Marjanović, D. & Radojević, P. (2011). Kontrola budžeta i finansiranje javnih potreba. *Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u strategijskom menadžmentu*, Ekonomski fakultet Subotica.
- [23] Miletić, M. (2009). Sistem finansiranja rashoda odbrane u Republici Srbiji. *Vojno delo*, 61 (2), 126-147.
- [24] Morgan, J. (2022). Systemic stablecoin and the defensive case for Central Bank Digital Currency: A critique of the Bank of England's framing. *Research in International Business and Finance*, 62, 101716.
- [25] NATO – North Atlantic Treaty Organization. (2023). Preuzeto: 19/05/2023 sa https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/210611-pr-2021-094-en.pdf.
- [26] Pešić, H. & Miljković, M. (2020). Održivost budžetskih načela i principa. *Održivi razvoj*, 2 (2), 15-29.
- [27] Röhl, K. H., Bardt, H., & Engels, B. (2023). *A new era for the defense industry? Security policy and defense capability after the Russian invasion of Ukraine* (No. 1/2023). IW-Policy Paper.
- [28] Rosen, S. H. & T. Gauer 2011. *Javne finansije*. CID – Ekonomski fakultet, Beograd.
- [29] Rouanet, L. (2023). Foutu maximum: The political economy of price controls and national defense in revolutionary France. *Explorations in Economic History*, 88, 101478.
- [30] Stanojević, S. & Milunović, M. (2020). Okončanje postupka državne revizije. *Akcionarstvo*, 26 (1), 35-48.
- [31] Stoilkov, V. & Ivanova, B. (2017). Finansiranje Ministarstva odbrane i Vojske Srbije sopstvenim prihodima. *Oditor*, 3 (3), 2017, 191-131.
- [32] Vladislavljević, V. & Pešić, H. (2018). Budžetska procedura u Republici Srbiji – izrada, donošenje i usvajanje završnog računa budžeta. *Oditor*, 4 (2), 93-103.

Summary

The defence financing system has been studied since the 1960s and includes research on defence problems in various economic fields. In general, defence is treated as a public good of national economy, but it has to be taken into account that the defence economy analyses the interdependence of defence and national economy in different aspects. After the Cold War, the reduction of the defence costs has also been perceived as a peace benefit, and the allocation of funds to finance the defence costs has been considered a burden on the economy. However, nowadays the world is increasingly facing unconventional conflicts, such as terrorism, which require considering defence problems from a new perspective and changing security measures.

After the global bonus, global military spending has sharply escalated, despite some decline in military personnel worldwide. The need to achieve the highest level of readiness and capability of the defence system for its engagement is conditioned by the decisions of the state leadership expressed through national interests. The accomplishment of this goal is conditioned by limitations of a financial character. The financing of the defence system of the Republic of Serbia, as a direct beneficiary of budget funds, is primarily regulated by the Law on the Budget System of the Republic of Serbia, as it is defined by the Law on the Budget of the Republic of Serbia for a given year.

This research has two objectives. The main objective is to consider the possibilities for a more efficient and effective use of the public expenditure allocated for the defence system, while a special objective is to identify the problem of budget distribution and emphasize the structuring of more favourable distribution of the defence expenditures in order to improve the current situation in the Ministry of Defence and the Serbian Armed Forces.

The structure of this paper consists of three parts. The first part describes in detail budget process and its phases, the second part focuses on the sources of financing the defence system and the classification of the defence spending according to the type of expenditure, and the third part presents the comparative analysis of the defence costs of the Republic of Serbia with the defence costs of neighbouring countries and some NATO member states.

Key words: *budget, budget system, financing, expenditures, costs*

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

CONTEMPORARY SECURITY CHALLENGES AND THEIR IMPACT ON THE INCREASE OF THE MILITARY SPENDING AND THE BUDGET FOR THE DEVELOPMENT AND PROCUREMENT OF WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

Nenad M. Miloradović*

Достављен: 08. 05. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 05. 07 и 11. 08. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 29. 08. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2303030M

The topic of this paper is contemporary security challenges and their impact on the increase of the military spending and the budget for the development and procurement of weapons and military equipment. It has been explained how the current events on the geopolitical scene, i.e. the accelerated dynamics of the confrontation of the main centres of power, which has moved from the phase of "competition" to the phase of "crisis" and "proxy wars" and is rapidly approaching the "kinetic phase", i.e. direct military conflict, dictates the need for accelerated equipping with state-of-the-art weapons and military equipment, especially the one based on the so-called "disruptive technology".

The genesis of the geopolitical image in the context of security threats and trends in the development and equipping with weapons and military equipment has been presented, characteristic threats to security, forms of conflict and dominant weapons and military equipment have been explained, and then the military spending has been discussed and the budget funds for the development and procurement of weapons and military equipment in general have been analysed.

The research focus of this paper is aimed at interpreting the state of the military spending by the key global actors and countries in the immediate vicinity of the Republic of Serbia.

Key words: security challenges, military spending, weapons development, weapons production, defence system, military-industrial complex

* Ministry of Defence, Material Resources Sector, Belgrade, Republic of Serbia, nenad.miloradovic@mod.gov.rs, <https://orcid.org/0009-0006-4123-2627>

Introduction

In the current world order, as a result of technological development and economic progress, there is the equalization of opportunities in the field of military technology of the main actors at global level, i.e. the holders of the so-called "multipolar world". Reducing and overcoming the technological gap in this field, which existed in the previous period, and in this regard the redistribution of military power to a much greater number of actors, with their foreign policy vectors, significantly changes the geopolitical and security image of the world in the 21st century. In accordance with the accelerated development of technology in the civil sector and the availability of elements and subsystems that serve as a basis for weapons of the latest technological generation, there is also a possibility that small countries can greatly improve their defence capability through their industrial production and ensure independence in the achievement of their strategic interests.

Furthermore, due to the possibility of easily obtaining components that can be turned into sophisticated weapons in improvised conditions, the danger of non-state actors (terrorist organizations), which have been a serious challenge to international security for years, is growing (Miloradović, 2019, p. 9).

Theoretical approach to the interpretation of the phenomenon of global armaments and its dynamics

As a result of globalization and information (technological) revolution nowadays, security challenges have a global character. Moreover, they can neither be considered separately, nor they are independent of the interdependence network of the world political, economic and military factors. There are various theoretical approaches to the interpretation of the phenomenon of global armaments and its dynamics^{*} (Gert Krell in the paper "*On the theory of armaments dynamics*", then Ido Oren, in the text "*A Theory of armament*" or Mark Bromley in the book "*Understanding European Arms Export Controls*") . One of the possible models to explain this phenomenon, which is key to understanding the issue of technological development as a factor affecting the security image of the world, is discussed in the work "Trade in the field of defense" by Joanna Spear and Neil Cooper (R. Neil Cooper, Joanna Spear, 2010). Furthermore, a model has been presented that includes the analysis of action-reaction factors, internal factors, technological imperative, i.e. their combination, then the level of predominance of some

^{*} A/N: Gert Krell (Peace Research Institute, Frankfurt) in the text "*On the theory of armaments dynamics*", 1982 (available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048360>), then Ido Oren (University of Minnesota) in the text "*A Theory of armament*", collection "Conflict Management and Peace Science", 1998 (available at: <https://www.jstor.org/stable/26273646>) or Mark Bromley (Stockholm University) in the book "*Understanding European Arms Export Controls*", 2022 (available at: <http://www.diva.portal.org/smash/get/diva2:1654783/FULLTEXT01.pdf>).

of these factors (Collins, 2010, p. 137). Namely, the armaments dynamics in the model of action-reaction factors implies that the arming of international relations actors is a reaction to the same behaviour of other actors, which further leads to a security dilemma (Bitzinger, 2003, p. 123). It is the situation in which a country arms itself in order to strengthen its defence capabilities, which consequently implies that other countries also join the arms race. This factor was most prevalent during the Cold War period, when state security was viewed narrowly as military security (Forca B. 2018, p. 189). The factor of internal development assumes that this dynamics is self-generating and originates from the following internal factors: bureaucratic, i.e. organizational, political, economic state and internal dynamics of the development of the military-industrial complex (Adams B.A., 2008). The third and last factor, i.e. the technological imperative, is the most important factor in the development of materiel in the 21st century and, as such, implies the character of security challenges in the modern world order.

Also, since the end of the Cold War, the attitude towards the purpose, tasks and method of preparation and engagement of the armed forces has changed (Forca B. 2014, p. 203), and today a radical change is taking place in the military-industrial complexes (MICs), which are being transformed by adopting the production technology of Industry 4.0 and which should develop and produce such weapons quickly enough and at an acceptable price, in the conditions of global transformation of the "broken" supply chains. All of this inevitably leads to a huge increase in the military spending, and for a long period (from 5 to 10 years).

The fact that technological development from the globalized civil sector (IT, communication technology, electronics, automotive technology, materials, etc.) is transferred to the military sector (and not the other way round, as it was the case in the previous era) is particularly important, thus bringing new opportunities to smaller countries without a comprehensive military-industrial base to equip their armies with sophisticated weapons of the latest generation.

The geopolitical image/situation and security threats from the point of view of the main actors

The geopolitical situation/image and its relation and interdependence with the current state of military technology, i.e. the manner in which it has influenced the scientific and technological development intended for the production of materiel and vice versa, i.e. the way in which revolutionary breakthroughs in military technology have changed it in a historical perspective, is a very interesting topic. By studying it, very important conclusions can be reached, which explain the dynamics of the development of human society in general. Finally, and judging by the existing historical materials, human history records about 70% of the history of wars and weapons, and 30% of everything else. The topic thus greatly exceeds the level of ambitions in this paper and we will deal only with its genesis, i.e. the events that have defined, in the last 50 years, the current state of military technology in the world

and directly influenced the current trends in their development, which can be divided into four main periods:

- the period of the bipolar world - the late Cold War period, 1970-1991;
- the period of the unipolar world - the post-Cold War period, 1991-2007;
- the period of the omnipolar world - the multicentric period, 2008-2022;
- the period of the confrontation between the poles ("collective West" and "collective East");
- the current period– 2022 to date.

A more detailed characterization of the mentioned periods in relation to a threat/impact on the military spending/key materiel will be the subject of separate consideration in future research, as a continuation of this text.

Characteristic threats to security, forms of conflict, predominant materiel

The dominant types of security threats, the most common or most probable forms of armed conflicts and the materiel used or dominantly developed in them are characteristic for each of the mentioned periods. The late Cold War period (1970–1991):

- thermonuclear threat;
- conventional conflict with joint actions of mechanized land, air and naval forces,
- all types of complex combat systems of the Air Force and Air Defence, the Army, the Navy and strategic nuclear forces.

The post-Cold War period (1991–2007):

- asymmetric threat;
- terrorist activities in one's own territory, as well as the territory in conflict;
- guerilla operations in urban and inaccessible terrain;
- small arms, portable anti-armour and anti-aircraft weapons, mortars and portable rocket launchers and improvised explosive devices.

The multicentric period (2008–2022):

- asymmetric threat and cyber threat;
- renewed thermonuclear threat;
- potential conventional conflicts in five operational domains (land, sea, air, space and cyberspace) with the use of new or modernized conventional combat platforms of increased lethality and combat survivability;
- rather improved command and reconnaissance capabilities (in all parts of the EM spectrum) and greatly shortened time from observation to action on (even small-scale and mobile) targets,
- the use of "*stand off*" (long-range) weapons of all services of the armed forces ("A2AD weapon system" – "Anti Access Aeria Denial").

The current period (from 2022 to date, based on experience from crisis areas and current conflicts in the world):

- cyber threat and intensive "non-kinetic actions" (*US Army Training and Doctrine Command, 2018*);

– a renewed strategic thermonuclear and tactical thermonuclear threat, whose implementation is becoming increasingly likely;

– dominance of defensive materiel and materiel of an indirect action over offensive materiel and materiel of a direct action. Air defence systems limit operational and strategic actions of aviation, and anti-armour systems and engineering terrain organisation also limit the possibility of performing classic fast offensive actions of joint armoured and mechanized forces supported by tactical aviation. Artillery, which, with greatly improved reconnaissance, increased reaction speed and the use of (increasingly) smart ammunition, prevents a greater concentration of forces at tactical depth and inflicts the greatest losses to both parties. Therefore, instead of the expected lightning fast mechanized "air-land battle", we are witnessing a "slow and bloody trench warfare similar to World War I", which is being fought mainly on fortifications on forested land and in urban areas, with infantry and artillery, and with the integration of services at a very low tactical level (platoon-company);

– massive and efficient use of unmanned aerial vehicles (military and commercial) for reconnaissance and combat tasks and very frequent use of "drone killers", mostly cheap ones, which with their mass (and not individual super performances) overcome the opponent's (otherwise very efficient) air defence, bringing results at operational level and shaping combat operations;

– the use of long-range missile systems of all services of the Russian Armed Forces (cruise and ballistic missiles) is important, but the strategic effect is missing, because these systems are relatively few and expensive and developed to carry nuclear warheads. Now, with the installed conventional warheads of relatively low mass (200–450 kg) and implemented guidance system (mostly without terminal sinkers), they do not have sufficient lethality against capital infrastructure facilities (e.g. bridges on the Dnieper River). Also, the Russian strategic observation and command-information systems (key for the use of such materiel) have obviously not provided the appropriate speed of reaction, thus the concentration of the Ukrainian personnel, equipment and logistics (dominantly transported by rail) has mostly passed through and were distributed loosely before these systems could attack;

– the massiveness of conventional land forces (especially infantry) is gaining importance again, so there will probably be a revision of the 30-year-old tendency to reduce their number (especially in Europe). The main assumption was that small professional forces, with superior training, doctrine, officer staff and technology, would defeat a massive opponent inferior in other categories, whereby this "superiority of the West" was implied. On the aforementioned battlefield, both adversaries have engaged land forces that are numerically superior than the US Army, and individually close to or greater than all other armies of Western Europe in total. In addition, they use materiel of the latest generation, as well as training and doctrine, both Eastern and Western;

– there is an increase in the importance and scope of investment in strategic reconnaissance, especially space reconnaissance and communication systems (both state and commercial, e.g. "Starlink" satellite networks), equipment for electronic

reconnaissance and jamming, and strategic and even tactical command and information systems that all together (along with the aforementioned tactical reconnaissance drones) make the battlefield unprecedentedly "transparent", and operational and strategic surprises difficult and unlikely to happen;

– there is an increase in the importance and scope of investment in "hypersonic missile technology" of all three branches of the military, as "reversal technology", and also defence systems against them. The concept of "disruptive technology" was first used by Harvard Business School Professor Clayton Christensen back in 1995, and he later elaborated it theoretically in his book "The Innovation Dilemma" in 1997. He categorized the new technology as a technology of gradual evolution of the current technology with the one that tries to maintain itself, which at the same time revolutionizes industry with the risks of untested and limited capacity at the beginning. These are technologies whose implementation increases system capabilities (groups of systems, organizations) multiple times compared to systems based on technology of the previous generation.

The military spending and the budget funds for the development and procurement of materiel

The global distribution of the defence costs during the post-Cold War period was dominated by NATO countries with a share of over two-thirds of the world military spending (2000-2007): the US between 51 and 53%; EU countries between 18 and 20%; the rest of the world between 29 and 30%. Austerity measures after the economic crisis of 2008 in Western countries have led to a great drop in military budgets, especially in the period from 2010 to 2015 (a drop in the military spending in NATO by 18.3%, i.e. a drop in the total global distribution of 65.6% to 55.1%).

Conversely, the countries of the Asia-Pacific region and Russia, and partially (due to oil price fluctuation) the countries of the Middle East and North Africa (MENA), have rather increased the military spending and changed the balance in their favour during that period. Nevertheless, the real world military spending decreased by 5.6% from 2011 to 2013 (R. Bitzinger, 2015).

As a consequence of favourable economic trends, particularly the events of 2014 and 2015 (the Ukrainian crisis, Crimea, Syria, the South China Sea) and the "renewed global competition of great powers", there was a great increase in the defence costs of NATO countries as the major global consumer, so that in 2018 alone, an increase in the world spending of 4.6% was recorded. Since 2007, global military spending has increased from 1.25 trillion to 1.42 trillion in 2010, that is, to USD 1.78 trillion in 2018, that is, it has increased by 42.2% (Miloradović, 2019, p. 14). The US military budget experienced a dramatic 7% increase (\$702 billion) in 2018 with additional 1.1% growth in 2019. The US military budget has continued to increase moderately without great increases due to the large budget deficit to date. In accordance with the adopted strategy of NATO (and the great pressure of the US on the allies in this sense) that the defence budgets in the EU countries quickly reach the level of 2% of the GDP, the military spending in the EU in 2017 and 2018 and then in 2020 and 2021 experienced

a great increase of 4% to USD 248 billion (SIPRI, 2023). In 2023, almost all countries announced at least 2% of the total state budget for the defence (NATO and EU countries). Many countries, especially those bordering Ukraine, will allocate the greatest amount of money in their history for the defence, partly due to recruitment in units after the donation of weapons to the Ukrainian party, and partly due to the already present threat of war on their borders, because the spillover of war activities in the territory of the former post-Soviet space seems very possible today.

In the following five years, further accelerated growth of the military spending is predicted, with a high probability that Europe will exceed the (NATO) set level of 2% (Figure 1), as well as that there will be a further change in the distribution among global regions, in favour of Eurasia and Asia (SIPRI, 2023).

After several decades of minimal allocation for the defence, European countries will have to "pay" a high price for protecting their security by planning "emergency" military budgets that will serve exclusively to maintain the existing capabilities (in 2023, Germany plans to spend around €100 billion for the defence, "DW Global Media Forum", 2023), while for the formation of respectable military forces that can respond to a "threat from the East" they will have to seek additional financial resources.

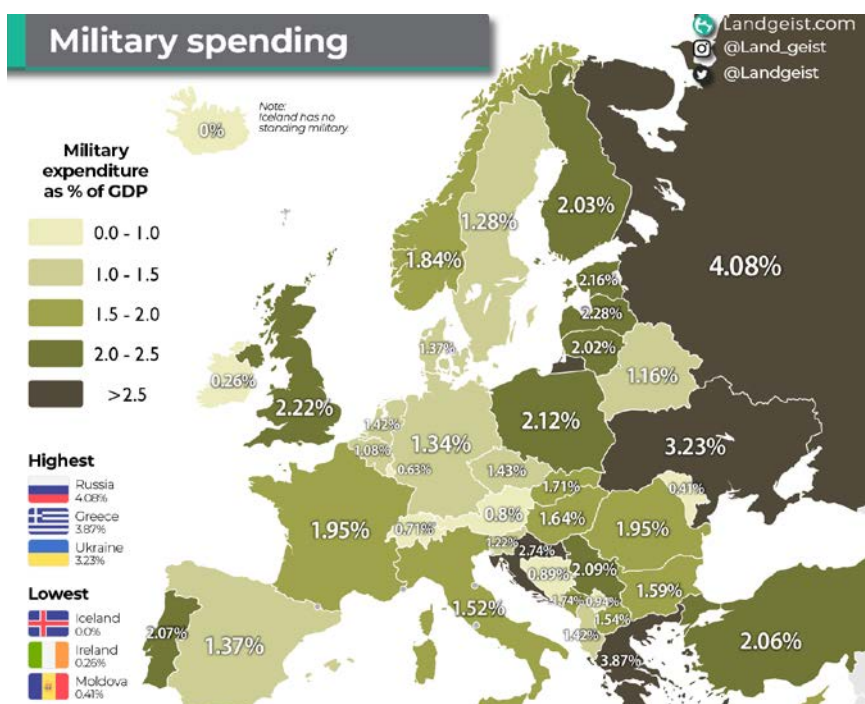

Figure 1 – Military spending in Europe in 2022 (SIPRI, 2023)

The US military administration has approved the military spending in the amount of USD 773 billion for 2023 (proposed USD 886 billion in the following year), primarily for the modernization of nuclear forces, then research and development (hypersonic missiles, space programme and artificial intelligence programmes), purchase and replacement of outdated naval ships and modernization of the Air Force (Figure 2). The request for the fiscal year, which begins on October 1, represents a nominal increase of 4.2%, or a real increase of 1.5% after accounting for inflation, compared to the final appropriation of \$742 billion for 2022 (\$30 billion more than in the previous year, US Department of Defense, Defense Budget Overview, 2022).

	FY22 Request	FY22 Enacted	FY23 Request	% Change
Army	\$173.0	\$175.0	\$178.0	1.7%
Navy	\$163.9	\$172.3	\$180.5	4.8%
Marine Corps	\$47.9	\$49.5	\$50.3	1.6%
Air Force	\$156.3	\$163.9	\$169.5	3.4%
Space Force	\$17.4	\$18.1	\$24.5	35.4%

(FY22 Enacted vs. FY23 Requested)

Figure 2 – US military budget in 2022/2023
(US Department of Defense, Defense Budget Overview, 2022)

In the countries of Central Europe, the increase is even more intense (around 9.1% in total), with a tendency to continue like this. It is estimated that in 2025 the military spending in the EU will reach USD 275 billion. Asia and the Pacific have behind them a decade and a half of the constant annual growth in the military spending (up to 5% of the GDP in some countries). Due to fiscal consolidation measures and the slowdown in economic growth, this trend is slowing down (3.9% of growth in 2020), and there is also a decrease in relation to the GDP (2.2% on average). The level of consumption reached USD 500 billion during 2021 (only China more than USD 200 billion), and USD 680 billion in 2022 (Figure 3).

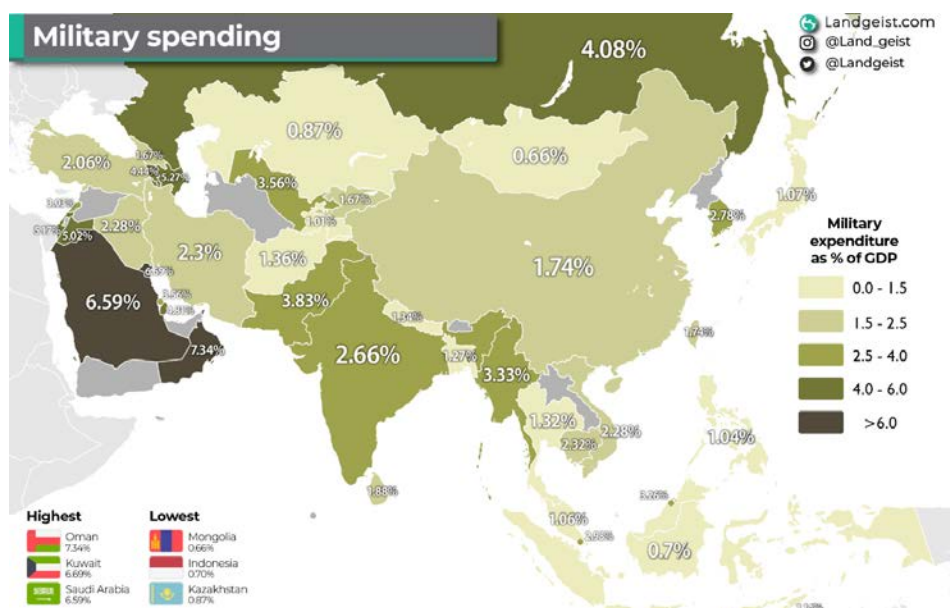

Figure 3 – Military spending in Asia in 2022 (SIPRI, 2023)

In Russia, after a period of the intense growth in the military spending, in the period from 2011 to 2015, there was a significant decrease in the period from 2016 to 2020, due to the Western sanctions and depressed energy prices in the previous few years. Despite the small growth of 1.1% during 2020, the military budget is still about 15% lower than in 2015 and amounted to USD 51.6 billion (SIPRI, 2023). During 2021, there was a further drop to about USD 48 billion (this is how much Germany spends on the defence), although it was then decided that a "special military operation" would be launched in Ukraine already the following year. Although it is clear that this trend will not continue, and that the allocations will skyrocket, the exact figures of the costs of the war in Ukraine and their implication for the overall Russian military budget will probably be known soon. Since May 2022, the Russian Government has not released much information about its defence budget. Still, the military spending from January to April totalled nearly 1.6 trillion rubles (\$26.4 billion), with about 500 billion rubles (\$8.3 billion) a month for March and April. Considering this dynamics compared to the Russian military spending in the previous years - roughly 300 billion rubles (\$5 billion) per month and the fact that the initial defence budget for 2022 was 3.85 trillion rubles (\$63.6 billion), which is the real amount for the Russian military spending in 2022, it is estimated to have reached as high as 5.5 trillion rubles (\$90.9 billion) by the end of 2022 (SIPRI, 2023). It also represents the "war budget" of Russia in relation to the military operations started in Ukraine, and also in other countries (Nagorno-Karabakh, Syria, etc.).

In the total world order of the "consumers", the US (39% of the world consumption), followed by China (13%), Russia (3.9%), India (3.6%), Saudi Arabia (3.3%) and other countries (Figure 5), and of particular interest the military spending of Ukraine, which took the 11th place with 2% of the total world spending on weapons, have been emphasized (SIPRI, 2023).

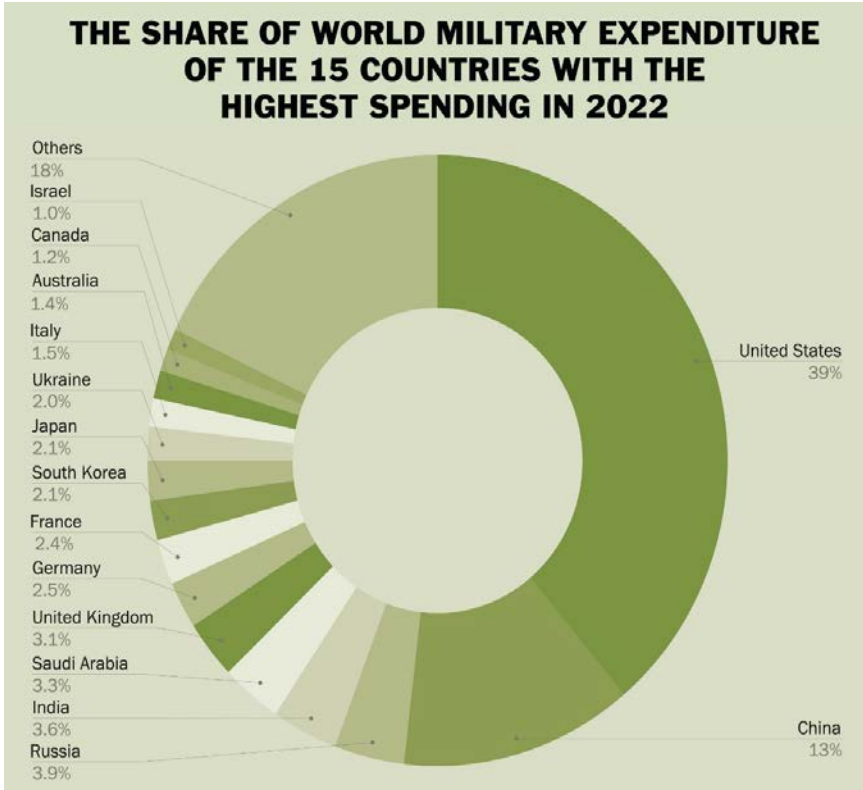

Figure 4 – Distribution of total military spending by 15 greatest consumers in 2022 (SIPRI, 2023)

The increase in the military spending, as a rule, leads to an increased demand for capital materiel of the latest technological generation, whose largest producers are also the largest exporters. Figure 5 shows the distribution of the world exports of capital materiel. The ten largest exporters are:

- US – 40% (39% in 2022);
- Russia – 16% (19% in 2022);
- France – 11% (the same as in 2022);
- People's Republic of China – 5.2% (4.6% in 2022);

- FR of Germany – 4.2% (4.5% in 2022);
- Italy – 3.8% (3.1% in 2022);
- UK – 3.2% (2.9% in 2022);
- South Korea – 2.4% (2.8% in 2022);
- Israel – 2.3% (2.4% in 2022); and
- others – 9.4% (SIPRI, 2023).

The United States remains the world top arms exporter (from 2018 to 2022), accounting for 40% of global arms sales, and the top 10 importers of the US arms from 2018 to 2022 were: Saudi Arabia (19%), Japan (8.6%), Australia (8.4%), Qatar (6.7%), South Korea (6.5%), Kuwait (4.8%), Great Britain (4.6%), UAE (4.4%), the Netherlands (4.4%) and Norway (4.2%). Russia is the second top arms exporter, accounting for 16% of global sales in the same period, but the Russian arms exports decreased by 31% from 2013 to 2017. The state-owned companies gathered in the concerns Rosoboronexport, Almaz-Antey and United Shipbuilding Corporation dominate the defence industry. The top three importers of the Russian arms are India (31%), China (23%) and Egypt (9.3%) (SIPRI, 2023).

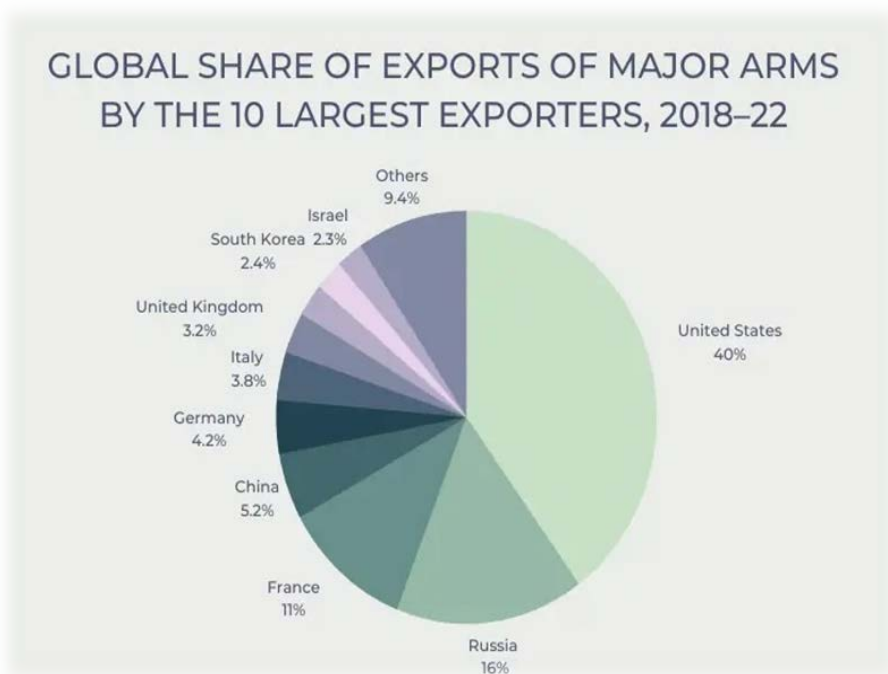

Figure 5 – *The world top arms exporters in the period from 2018 to 2022* (SIPRI, 2023)

The US has been the world top arms exporter for many years. Its exports are at the level of a half of the total world exports, and the tendency of growth will continue and increase in the following years, especially stimulated by the war in Ukraine, its donations of weapons and the donations of allied arms that have to be replaced with new ones. In this regard, the US will not allow itself to lose supremacy in the research and development of weapons, because the future brings, as never before, a technological watershed between the successful and those who are not, a kind of gap, which will no longer be able to be compensated by the blood of the soldiers of the opposite party, morale or perseverance.

The military spending of neighbouring countries

Only in the last three years, the nominal amounts of the military budgets of the countries in the region have grown significantly, as well as the percentage share of the funds for the procurement of materiel in the budget (equipment), which has created the conditions for the beginning of great procurement of capital weapons systems and military equipment.

In addition, it is planned to further improve the capabilities of the armies in the region and the immediate environment, through the US donations of materiel in the amount of USD 1.2 billion for 18 countries (the greatest number of them is in our region). Therefore, it is necessary that the Republic of Serbia, as a military neutral country that is not subject to the collective security systems of military alliances, increases allocations for the defence, especially financial resources for equipment. Further improvement of the capabilities of the Serbian Armed Forces in the materiel segment would strengthen the deterrent factor against possible threats to the territorial integrity of the Republic of Serbia. In the assessment of the threats to its security, an important element is the analysis of the increase in the capabilities of the armed forces of the countries in the region, whereby two key parameters are the amount of the military budget and the part intended for equipping key procurements of materiel. In proportion to the amount and economic potential, the total investment in materiel in the surrounding countries is many times higher than the investment of the Republic of Serbia. Due to the explained sharp increase in investment in the surroundings in 2022, this imbalance grew almost twice (to the detriment of Serbia) than in 2021, which can be seen from Table 1. We indicate that the approval of the increased military budget for 2023 at the level of 2.02% of the GDP, with a distinctly investment character (about 45%), will enable the existing trend to be mitigated and the imbalance in the current year to be less unfavourable, but still less unfavourable than in 2021. Table 1 and 2 show data on the military spending of neighbouring countries.

Table 1 – The overview of the military spending of neighbouring countries in 2022

Country	2022			
	Military budget (m EUR)	Military budget GDP (%)	Equipping (%) military budget	Equipping (m EUR)
Romania	5,231.31	1.99	25.96	1,358.05
Hungary	2,649.15	1.55	48.02	1,272.12
Bulgaria	1,244.10	1.67	22.63	281.54
Croatia	1,025.47	2.03	30.50	312.77
Albania	254.91	1.62	19.96	50.88
N. Macedonia	214.89	1.78	31.00	66.62
Montenegro	51.70	1.00	10.00	5.17
Bosnia and Herzegovina	147.00	0.78	3.00	4.41
Total for surroundings	10,818.53			3,351.56

Table 2 – The overview of the military spending of neighbouring countries in 2023

Country	2023			
	Budget (m EUR)	Budget GDP (%)	Equipping (%) budget	Equipping (m EUR)
Romania	7,524.00	2.50	30.00	2,257.20
Hungary	4,455.00	2.40	85.00	3,786.75
Bulgaria	1,305.81	1.48	20.00	261.16
Croatia	1,044.08	2.00	31.00	323.67
Albania	356.40	1.65	25.00	89.10
N. Macedonia	262.35	1.90	30.00	78.71
Montenegro	52.00	1.00	10.00	5.20
Bosnia and Herzegovina	147.00	0.73	3.00	4.41
Total for surroundings	15,146.64			6,806.19

A more detailed explanation of the military spending (amount of the military budget, nominal amount in relation to GDP, etc.) and key procurements of countries in the vicinity of the Republic of Serbia will be the subject of special research.

Discussion

The current geopolitical image with all current regional hotspots and conflicts, and also recently an open match between superpowers, with increasing tension and the probability of a global conflict, is the most unpredictable and unstable in the last 30 years. The skyrocketing increase in the military spending is obvious. As at global level, the increase in the military spending by the countries of the region is particularly worrying. The increased amount and distribution of the military spending in the world foreshadows a new arms race on a global scale. Technological development in the field of materiel leads to a huge difference in the capabilities of the armed forces of the countries that follow it and those that lag behind, so it is imperative to keep pace with global trends in this sense. This particularly refers to small and military neutral countries that should have an independent response to security challenges. The Republic of Serbia implements its strategy in this field with the aim of achieving the necessary level of technological equipment of the Armed Forces, i.e. the necessary level of their operational capabilities to accomplish the strategic goals of the country's defence, through the optimal combination of the procurement of materiel of the latest technological generation on the world market and independent development and production of materiel.

Due to the globalization of the technological base and the availability of critical components and subsystems of high technology on the world market, it is possible that the defence industry of small countries conquer the production of complex systems of materiel of the latest generation or modernize the existing ones. By organizing production according to the principle of systems integrator and cooperating with foreign partners on integration, an increase in the technological level of the national industrial base is achieved, as well as its competitiveness, economic efficiency and toughness, and its export potential is also increased. The Republic of Serbia is making great efforts to restructure and modernize its defence technology industrial base, so it can be said today that it is recording constant success in this field.

The income generated by the export of materiel on the world market flows into the potential for further development, investment in new equipment and a new cycle of modernization of military technology. Active participation and a good position in the global market of materiel affects the increase of the foreign policy capacity of the country, while at the same time it strengthens the armed forces of the country exporting materiel. By investing in our military technology and achieving the closest possible cooperation between the Armed Forces and the defence industry of the country on the development and production of materiel, great benefits are achieved in accomplishing the mission of both systems and significantly contributes to the increase of the country's security, as well as to the increase of the overall technological progress of its industry.

Conclusion

The Republic of Serbia, as a military neutral country, achieves its strategic defence goals independently. In this regard, it has to provide its Armed Forces with the necessary level of capability, and in the given very complex circumstances. In the

execution of this not at all simple task, Serbia traditionally relies more heavily on its potential in the development and production of weapons and military equipment, that is, on its defence industry. The reasons are numerous, but the most important ones are:

- procurement costs of weapons, especially the entire life cycle from national production, are lower (often multiple times) compared to procurement costs on the world market;

- for national products, logistic support is much easier to organize, especially in times of crisis, pre-war and war, which are usually accompanied by isolation of a country;

- national development enables detailed adaptation of the technique to the requirements and needs of the armed forces;

- spent (and certainly huge) financial resources have a development and investment character, because they mainly remain in the country and contribute to the further development of the national economy;

- national development and conquest of the production of sophisticated products, such as modern weapons, leads to great improvement in capabilities and a wider scientific, technological and production base, which directly reflects on the overall economic progress of a country;

- thus enabled defence industry, as a rule, becomes a significant exporter and generator of a great foreign exchange inflow, as well as profit that can be used to finance new development and technological cycle.

The strategic environment and the conditions in which the Ministry of Defence and the Serbian Armed Forces have to achieve their main mission and defend the country and its citizens from external threats are increasingly complex. In the last few years, the Republic of Serbia and the Ministry of Defence have invested enormous organizational and financial efforts and greatly increased the capability of our military and defence system, especially when it comes to weapons and military equipment. This has partly been achieved by the procurement of critical combat systems (primarily for the Air Force and Air Defence) abroad, and partly by developing and conquering the production of a wide range of new and modernized weapons systems (mainly for the Army) in its research and development capacities, both within the Ministry of Defence and the Serbian Armed Forces, as well as that of the Serbian defence industry, simultaneously strengthening its technological capabilities.

The Ministry of Defence has a plan, and the Government of the Republic of Serbia and the highest level of management will provide financial resources to reach the necessary level of the Armed Forces' capabilities in the following medium-term period, primarily by completing the project of its equipping with products from the Serbian defence industry. It is also expected that, through the implementation of this project, the defence industry, and the wider national scientific and technological base will undergo transformation that will enable it to undergo the following (revolutionary) cycle of the development of technology and weapons, and that it will come as close as possible to the position on the world market that the Socialist Federal Republic of Yugoslavia had.

Literature

- [1] Adams B.A. J. (2008), „A case study of the role of multinational corporations in sino-U.S. relations and international affairs”. A Thesis submitted to the Faculty of The School of Continuing Studies and of The graduate School of Arts and Sciences in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Liberal Studies. Georgetown University Washington, DC October 23rd, 2008. (link: <https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553274/adamsjohn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)
- [2] Bitzinger, R., (2003), „Towards a Brave New Arms Industry?”, Adelphi Paper 356, London: International Institute for Strategic Studies.
- [3] Bitzinger, R., (2015), „Emerging Critical Technologies and their Impact on Asian-Pacific Security”, Palgrave.
- [4] Collins Alan, (2010), „Suvremene sigurnosne studije”, Politička kultura nakladno-istraživački zavod, Zagreb, br. 1, 2010, str. 137-152.
- [5] Форца, Б. (2014.), „Оперативне способности војске као критеријум за прорачун цене коштања операције”, Војно дело, зима/2014. године, DOI: 10.5937/vojdelo1404203F
- [6] Форца, Б. (2018), „Стратегија реформе стратегија”, Војно дело, 3/2018. године, DOI: 10.5937/vojdelo1803176F
- [7] Милорадовић, Н. (2019), „Технолошки развој у области наоружања и војне опреме и изазови безбедности”. Фестивал квалитета 2019, ISBN 978-86-6335-059-5, 9-24
- [8] Kinetic and Non-kinetic tactics of competing powers over the coming decade, (2019, september), George Popp, NSI, Think Tank report, produced of Strategic Multilayer Assessment (SMA) office (Joint staff, J39).
- [9] Kristensen, K. (2020), „Дилема иноватора”. Издавач: iLearn d.o.o., Београд. 2020. ISBN: 978-86-6303-057-2
- [10] U.S. Army Training and Doctrine Command, (2018, December 6), „The U.S. Army in Multi-Domain Operations 2028”, TRADOC Pamphlet 525-3-1.
- [11] U.S. Department of Defense, „Defense Budget Overview”, UNITED STATES DEPARTMENT OF DEFENSE FISCAL YEAR 2023 BUDGET, 2022.
- [12] SIPRI, (2023), Military Expenditure Database, SIPRI - Stockholm International Peace Research Institute: <https://www.sipri.org/databases/milex>
- [13] Statement by Secretary of Defense Lloyd J. Austin III on the President's Fiscal Year 2023 Budget, The Department of Defense Releases the President's Fiscal Year 2023 Defense Budget, March 28, 2022, link: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2980014/the-department-of-defense-releases-the-presidents-fiscal-year-2023-defense-budg/>
- [14] SIPRI Publications, (2023.), „Trends in World Military Expenditure, 2022”, Dr Nan Tian, Dr Diego Lopes da Silva, Xiao Liang, Lorenzo Scarazzato, Dr Lucie Béraud-Sudreau and Ana Assis, <https://doi.org/10.55163/PNVP2622>, Publisher: SIPRI, Stockholm, April, 2023., link: <https://www.sipri.org/publications/2023/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2022>

[15] R. Neil Cooper, Joanna Spear, „The Defence Trade” in Alan Collins (ed), Contemporary Security Studies, (2nd edition) Oxford: OUP, 2010.

[16] „DW Global Media Forum”, 2023, Линк: <https://www.dw.com/en/what-happened-to-the-german-militarys-100-billion-fund/a-64846571>

[17] Gert Krell, (1982), „On the theory of armaments dynamics”, Peace Research Institute, Frankfurt, доступно на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048360>

[18] Ido Oren, (1998), „A Theory of armament”, University of Minnesota, зборник „Conflict Management and Peace Science”, доступно на: <https://www.jstor.org/stable/26273646>)

[19] Mark Bromley, (2022), „Understanding European Arms Export Controls”, Stockholm University, доступно на: <http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1654783/FULLTEXT01.pdf>

Summary

The modern conflict of great powers will take place according to the rules of "kinetic" and "non-kinetic" tactics in the following decade. "Non-kinetic" tactics will be carried out by information operations, political and economic influence operations, "proxy" conflicts and cyber operations.

The "kinetic" phase of modern conflict will be reflected in multi-domain operations of massive "combined" armed forces, digitally integrated and spatially dispersed, relying on precise long-range fire (from 4 domains), supported by globally integrated reconnaissance and "ultra-fast" command and information systems (with indirect fire that dominates direct fire systems). The mixed fleets of modernized inherited war equipment and next-generation systems will be used in teamed, mass-deployed unmanned/robotic platforms with artificial intelligence (in manned and unmanned systems in all services of the armed forces).

In this regard, the accelerated equipping with the most modern weapons and military equipment, especially that based on the so-called "disruptive technology" and the current technological revolution in the field of weapons and military equipment, imposes the need for a radical change in the defence system, both the combat part, i.e. basic combat units (organizations, doctrines, training, tactics...), which should optimally use this new weapons and military equipment, as well as the administrative and bureaucratic part of the national defence system, which deals with procurement and development procedures and which should follow ever faster the pace of innovation in the commercial industry sector.

The great regional war that is being waged in the territory of Europe has greatly accelerated the described dynamics and led the increase in the military spending to the historical maximum that exceeds the budgetary efforts of the conflicting blocs even during the Cold War.

Even before the outbreak of the Ukrainian conflict, which has further complicated our strategic environment, it was characterized by inherited problems from the recent

war past, as well as numerous modern challenges brought by the multipolar world with renewed geostrategic competition of global power centres, which adopted far-reaching decisions to greatly, and for a longer period, increase the military spending, especially investment budgets, which has led to intensive armament in our region with great efforts of our neighbours to rebuild/strengthen their defence industries.

The Republic of Serbia, as a military neutral country, achieves its strategic defence goals independently. In this regard, it has to provide its Armed Forces with the necessary level of capability, that is, to establish an appropriate balance in relation to the armed forces in the region, and thus enable it to effectively execute its first mission, in the given, very complex circumstances, and above all, by deterring a potential aggressor. For the accomplishment of this goal, the allocation of the appropriate defence budget of the Republic of Serbia and its efficient use is necessary.

Key words: security challenges, military spending, weapons development, weapons production, defence system, military-industrial complex

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

THE ANALYSIS OF THE CONSISTENCY OF THE USE OF THE TERMS "URBAN AREA" AND "POPULATED PLACE" IN THE STRATEGIC AND DOCTRINAL DOCUMENTS OF THE SERBIAN ARMED FORCES SINCE 2010*

Vinko Žnidaršič¹
Darko Lukić²
Nikola Krunic³

Достављен: 26. 04. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 22. 05 и 16. 08. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 10. 09. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdela2303048Z

By doctrines, the armed forces express ideas and principles in recognizing the elements of the current and future armed conflicts in which they may find themselves. Although modern armed conflicts are increasingly taking place in cities and villages, the documents of the Serbian Armed Forces lack their uniform and precise descriptions, which is a problem. That is why the research was conducted, whose subject was focused on the use of the terms related to urban areas and populated places, with the determination of their consistency in the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces. With the limited aim of the research, and without pretensions to define the terms mentioned here, it has been determined how and to what extent they are used in the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, in order to help in a clear understanding of the problem and encourage the clarification of facts and harmonization in further research.

* This scientific paper is the result of the summary of the research results in the scientific research project funded by the Ministry of Defence of the Republic of Serbia, under the number: VA-DH/1/22-24 "The management model of the development of the defence system capabilities".

¹ University of Defence in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, vinko.znidarsic@va.mod.gov.rs, <https://orcid.org/0000-0002-1449-0448>

² University of Defence in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, <https://orcid.org/0000-0002-2104-0461>

³ Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade, Republic of Serbia, <https://orcid.org/0000-0001-5117-6311>

The content analysis of documents has shown that in the 2010 Doctrine of the Serbian Armed Forces, *urban area* is separated from other areas, but it is neither defined in this, nor in any other hierarchically lower document of the Serbian Armed Forces. In the lower level doctrines, it is rarely in use or similar terms are used, which contain the adjectives urban and populated.

In relation to the term *urban areas*, in the hierarchically lower doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, most in manuals, the term *populated places* is most often used, which, like the previous one, is not defined in the Serbian Armed Forces' documents, but it is in the state regulation, that is, in the Law on the Territorial Organization of the Republic of Serbia.

On the basis of the revealed result that the term *populated places* is defined by the state regulation in relation to the term *urban areas*, which is not officially defined, it can be suggested that the term *populated places* be used in a consistent way in all doctrinal documents in the future.

Key words: urban areas, urban environments, urban space, populated places, doctrinal documents, Serbian Armed Forces, armed conflicts

Introduction

Modern armed conflicts are increasingly taking place not only near, but also within cities and villages (Höglund, et al., 2016; Elfversson & Höglund, 2021; Elfversson, 2021). In the Doctrine of the Serbian Armed Forces, which was published in 2010, the assumption was made that conflicts with the use of armed force in order to achieve limited goals can be fought between states or within the borders of a state, in the form of an armed rebellion or the fight against terrorism in *urban* and non-urban areas (Republika Srbija, 2010). Urban areas are emphatically determined by this statement as more important in relation to other non-urban areas, but in the keystone doctrinal document of the Serbian Armed Forces, they are not defined by a definition and it is not explained what is meant by this term.

Since modern armed conflicts really, and increasingly intensively and frequently take place in this kind of surroundings, it was expected that this type of area would be described in the hierarchically lower doctrines in order to create conditions for a specific and focused consideration of all aspects that urban environment manifests its influence (Hills, 2001). The most common criteria for demarcating urban and rural area are population density, a manner of using land and population activity (Dorrell et al., 2019). In order to determine the influence of urban and non-urban environment on the processes of preparation, execution, stabilization and disengagement of forces in military operations, it is necessary to know the description and characteristics of these environments.

In the Republic of Serbia, there are regulations that classify cities and villages as *populated places* (Narodna skupština, 2020), but this term is not used in the Doctrine of the Serbian Armed Forces and appears only in doctrinal documents of the lowest levels. Therefore, the lack of clearly defined terminology in doctrinal documents regarding urban areas and populated places was set as a problem of this research. So far, it has not been discussed in recent national research in the context of the course of military operations and state defence. Previous research was related to the influence of urban environment on the execution of military operations (Terzić et al., 2018; Jurišić, 2022). A similar topic was discussed in foreign research (Watsson, 2006; Danielsson, 2022). It is interesting that in the aforementioned studies the authors use different terms: "urban environment", "populated place", "urban space" and "urban area" for basically the same phenomenon.

The subject of the conducted research is aimed at the use of the terms related to urban areas and populated places, with the focus on monitoring their consistency in the Armed Forces' doctrinal documents.

Two hypotheses have been presented in the paper: 1) that the use of different terms related to urban areas and populated places is inconsistent in the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces; and 2) that the essential terms have already been harmonized and defined by the laws of the Republic of Serbia, but that different terms are used in doctrinal documents.

The objective of the research is limited to the analysis and determination of how terms related to urban areas and populated places are used in the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, then whether this use is harmonized or not, and whether there are defined terms that could be used in a harmonized manner in those documents.

As the main research method, the content analysis of the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces has been used, and later extended to the doctrinal documents and regulations out of the Serbian Armed Forces. The comparative analysis has been carried out in a limited scope, by studying the contents of the available documents of the Republic of Serbia, the Armed Forces of the member states of the North Atlantic Treaty Organization and the Collective Security Treaty Organization.

The strategic and doctrinal documents have been the main material in the research, which has been expanded by the analysis of scientific literature and regulations.

The content analysis of the documents of the Serbian Armed Forces

Using the content analysis of the documents, as the main method of the research on the material including the strategic and doctrinal documents of the Serbian Armed Forces of the first and second level of generality, it has been noticed that the term *urban area* has not been described or classified in any of the mentioned documents of the Serbian Armed Forces, not even in the one in which it is initially mentioned - the Doctrine of the Serbian Armed Forces.

During the content analysis, in the search for the definition of the term *urban areas* in the strategic and doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, it has

been noticed that other terms containing the adjective urban and similar terms such as urban space, urban environments, urbanization, urban units, urban centres, urban plans, rural area, villages, town, cities, city areas, city port, city network, construction and urban activity, populated place(s), residential area(s), population, populated, populated areas, have been mentioned.

In order to consider the problem of the use of imprecisely defined terms, the use of the noticed terms in the documents that are hierarchically above and below the keystone doctrinal document of the Serbian Armed Forces has been analysed, and the results have been classified into five groups: 1. strategic documents of the Republic of Serbia; 2. the keystone doctrine; 3. doctrines of the operational command level; 4. functional doctrines; and 5. the Serbian Armed Forces manuals.

The results of the content analysis of the mentioned groups of documents are presented by the number of references, respecting the requirement that the content of the specified documents is not published publicly.

The first group: strategic documents of the Republic of Serbia

The first group of the analysed documents presents the results of the search for terms in strategic documents of the Republic of Serbia related to the Serbian Armed Forces, which define the basics of security policy in the protection of national interests, the basics of the defence policy and the functioning of the defence system and military activities of importance for the defence of the country: the White Paper on Defence of the Republic of Serbia (USP SPO MO RS, 2010), the National Security Strategy of the Republic of Serbia (Narodna skupština, 2019a) and the Defence Strategy of the Republic of Serbia (Narodna skupština, 2019b).

In the **White Paper on Defence of the Republic of Serbia** (USP SPO MO RS, 2010), the term *urban environment* is mentioned once, on page 62, *urban plans* - once, on page 111, and *construction and urban activity* - once, on page 111 (Table 1).

In the National Security Strategy of the Republic of Serbia (Narodna skupština, 2019a), the term *urban environment* is mentioned once, on page 23; *rural environment* – once, on page 56; *cities* – once, on page 15 and *city areas* – once, on page 23 (Table 1).

Table 1 – The presentation of the number of mentioned terms in strategic documents of the Republic of Serbia

Term	White Paper on Defence of the RS	National Security Strategy of the RS	Defence Strategy of the RS
Urban environments	1	1	
Rural environments		1	
City(ies)		1	
City areas		1	

In the **Defence Strategy of the Republic of Serbia** (Narodna skupština, 2019b), these terms are not mentioned (Table 1).

The second group: the keystone doctrinal document of the Serbian Armed Forces

The second group of the analysed documents shows the results of the search for terms in the keystone doctrinal document, the Doctrine of the Serbian Armed Forces, which provides ideas and principles in planning and executing operations, establishes a framework for decision-making at all levels and a mutual understanding of all participants of operations. It is defined that the Doctrine of the Serbian Armed Forces, as the keystone doctrinal document in the hierarchy of doctrinal documents, relates the content of the Doctrine with the National Security Strategy of the Republic of Serbia and the Defence Strategy of the Republic of Serbia (Ostojić, M., et al., 2017).

In the **Doctrine of the Serbian Armed Forces** (Republika Srbija, 2010), the term *urban area* is mentioned once, on page 19, and is not determined by description (definition) (Table 2).

The third group: doctrinal documents of the Serbian Armed Forces of the operational level

The third group of the analysed documents presents the results of the search for terms in doctrines that are intended to connect the content of doctrines related to services with the Doctrine of the Serbian Armed Forces: the Army Doctrine (Komanda KoV GŠ VS, 2012) and the Air Force and Air Defence Doctrine (Komanda V i PVO GŠ VS, 2012).

In the **Army Doctrine of the Serbian Armed Forces** (Komanda KoV GŠ VS, 2012), the term *urban area* is mentioned once, on page 11, the term *urban space* once, on page 24, and the term *populated places* is mentioned three times, once on page 23 and twice on page 40. On page 40, the term *residential area* is mentioned once (Table 2).

Table 2 – The presentation of the number of mentioned terms in the Serbian Armed Forces' keystone doctrine and doctrinal documents of the operational command level

Term	Keystone doctrinal document	Doctrines at SAF operational command level	
	SAF Doctrine	Army Doctrine of SAF	AF&AD Doctrine of SAF
Urban area	1	1	-
Urban space	-	1	-
Populated places	-	3	-
Residential areas	-	1	-

In the **Air Force and Air Defence Doctrine of the Serbian Armed Forces** (Komanda ViPVO GŠ VS, 2012) not one of the required terms is mentioned (Table 2).

The fourth group: functional doctrines of the Serbian Armed Forces

The fourth group of the analysed documents shows the results of the search for certain terms in doctrines developed for some activities, i.e. functions (J-7 GŠ VS, 2013): the Human Resources Doctrine in the Serbian Armed Forces (J-1 GŠ VS, 2012), the Intelligence Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-2 GŠ VS, 2012), the Planning Doctrine in the Serbian Armed Forces (J-5 GŠ VS, 2012), the Operations Doctrine (ZOK GŠ VS, 2012), the Logistics Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-4 GŠ VS, 2012), the Telecommunications and IT Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-6 GŠ VS, 2012), the Training Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-7 GŠ VS, 2012), the Civil-Military Cooperation Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-9 GŠ VS, 2012) and the Command Doctrine in the Serbian Armed Forces (ZOK GŠ VS, 2012).

In the Operations Doctrine of the Serbian Armed Forces (ZOK GŠ VS, 2012), the term *urban environments* is mentioned twice, on pages 16 and 24, in the description of phenomena, where in the hierarchically higher documents, the Doctrine of the Serbian Armed Forces and the Army Doctrine, the term *urban areas* was used (Table 3).

In the Logistics Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-4 GŠ VS, 2012), the *urbanization* of area is indicated once by being presented in Figure 6, when illustrating the development and spatial planning of infrastructure, as the first logistic function of the infrastructure in the Serbian Armed Forces (Table 3).

In the Telecommunications and IT Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-6 GŠ VS, 2012), the term *urban plans* is mentioned once, on page 68. This shows that the telecommunications and IT in the Serbian Armed Forces has an influence on the development of spatial and urban plans in the domain of planning telecommunications facilities and systems (Table 3).

Table 3 – The presentation of the number of mentioned terms in functional doctrines of the Serbian Armed Forces

Term	Human Resources Doctrine in SAF	Intelligence Doctrine of SAF	Operations Doctrine	Logistics Doctrine of SAF	Planning Doctrine in SAF	Telecommunications and IT Doctrine of SAF	Training Doctrine of SAF	CIMIC Doctrine of SAF	Command Doctrine in SAF
Urban area									
Urban environments			2						
Urbanization				1					
Urban plans						1			

The content analysis of functional doctrines has concluded that the required terms are not mentioned in the following documents:

- the Human Resources Doctrine in the Serbian Armed Forces (J-1 GŠ VS, 2012);
- the Intelligence Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-2 GŠ VS, 2012);
- the Planning Doctrine in the Serbian Armed Forces (J-5 GŠ VS, 2012);
- the Training Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-7 GŠ VS, 2012);
- the Civil-Military Cooperation Doctrine of the Serbian Armed Forces (J-9 GŠ VS, 2012);
- the Command Doctrine in the Serbian Armed Forces (ZOK GŠ VS, 2016); and
- the Glossary of the functional and service doctrines of the Serbian Armed Forces (GŠ VS, 2012).

The fifth group: manuals

The fifth group of the analysed documents shows the results of the search for the required terms in the most characteristic main manuals on the engagement of the Serbian Armed Forces, that is, military units, branches and services (J-7 GŠ VS, 2013): the Mobilization Manual of the Serbian Armed Forces (MO RS, 2010), the Provisional Field Artillery Manual (Komanda KoV GŠ VS, 2013a), the Warship Service Manual (GŠ VS, 2010), the Army Brigades Manual (Komanda KoV GŠ VS, 2014a), the Provisional Special Brigade Manual (Komanda KoV GŠ VS, 2014b), the Provisional Artillery Brigade Manual (Komanda KoV GŠ VS, 2013b), the Provisional Territorial Brigade Manual (KzO KoV GŠ VS 2014), the Provisional CBRN Battalion Manual (Komanda KoV GŠ VS, 2014c), the Provisional River Flotilla Manual (Komanda KoV GŠ VS, 2014d), the Infantry Company-Platoon Manual (KzO KoV GŠ VS, 2016b), the Self-Propelled Anti-Armour Battery-Platoon Manual (KzO KoV GŠ VS, 2016d), the Engineer Company-Platoon Manual (KzO KoV GŠ VS, 2016a), the NEVA M1T Missile Battery for Air Defence Operations Manual (Komanda VIPVO GŠ VS, 2013), the Missile Battery for Short-Range Air Defence Operations Manual (KzO KoV GŠ VS, 2016c), the Infantry Soldier-Squad Manual (KzO KoV GŠ VS, 2016e) and the Manual for operational planning and work of the Serbian Armed Forces commands (J-5 GŠ VS, 2017).

In the **Mobilization Manual of the Serbian Armed Forces** (MO RS, 2010), the term *residential areas* is mentioned twice, in points 133 and 135. The term *populated places* is mentioned once on page 96. The term *cities* is mentioned three times, on page 96 and in point 115 - 2 references. The term *city* is mentioned once, in point 104 (Table 4).

In the **Provisional Field Artillery Manual** (Komanda KoV GŠ VS, 2013a) the term *populated place* is mentioned 26 times, in points 92, 297, 320 - 4 times, 322, 394, 395 - 2 times, 396 - 3, 397 - 2, 428, 434 - 2, 435, 437 - 2, 448, including references in the content - 2 times and in the headings before points 394 and 434 (Table 4).

In the **Warship Service Manual** (GŠ VS, 2010), the term *populated place* is mentioned twice, in points 28 and 58, and the term *city port* once, in point 216 (Table 4).

In the **Army Brigades Manual** (Komanda KoV GŠ VS, 2014a), the term *urban environments* is mentioned twice, in points 456 and 480, *urban units* once, in point 464 and *urban centres* once, in point 450. The term *populated places* is mentioned 80 times, in points: 79, 179 – 2 references; 195, 235, 298 – 10 references; 299 – 3 references; 300 – 3 references; 301, 302 – 2 references; 303, 318 – 2 references; 319, 393, 412 – 5 references; 413 – 6 references; 414 – 4 references; 415 – 7 references; 416 – 2 references; 418 – 2 references; 419 – 4 references; 421 – 3 references; 422, 423 – 4 references; 432, 419 – 4 references; 421 – 3 references; 422, 423 – 4 references; 432, 452, 457, 460 – 2 references; 462, 482, 452, 457, 460 – 2 references; 462, 482, 486 – 2 references; 513, 522, 528 – 2 references. It is mentioned 2 times in the chapters (before points 298 and 412), in the table of contents 2 times and in the description of the 1st picture in point 298. The term *residential areas* is mentioned once, in point 432 (Table 4).

Summarized in the **Army Brigades Manual** (Komanda KoV GŠ VS, 2014a), the term *populated places* is used 87 times (including 6 references in the titles, the table of contents and description of image); *urban environments* is mentioned twice, *urban units* once and *urban centres* once.

In the **Provisional Special Brigade Manual** (Komanda KoV GŠ VS, 2014b), the term *populated places* is mentioned once, in point 119, the term *populated* once, in point 121, the term *population* once, in point 189, the term *residential areas* once, on page 92, and the term *village* once, on page 92 (Table 4).

In the **Provisional Artillery Brigade Manual** (Komanda KoV GŠ VS, 2013b), the term *populated places* is mentioned 44 times in points 213, 237 - 3 references, 294, 298 - 4 references, 299 - 2 references, 303, 343, 256 - 2 references, 357 – 10 references, 358, 359 – 8 references, 373, 374, 375, 376, and on pages 145 and 146, including references in the table of contents – 2 references, and headings before points 298 and 256 (Table 4).

In the **Provisional Territorial Brigade Manual** (KzO KoV GŠ VS 2014), the term *populated places* is mentioned 70 times in points 30, 167, 484 – 2 references, 485 – 4 references, 486 – 3 references, 487, 488 – 2 references, 489, 490 – 4 references, 491 – 2 references, 492, 520, 526, 627, 649 – 2 references, 650 – 4 references, 651 – 4 references, 652 – 7 references, 653 – 3 references, 654 – 4 references, 655 – 2 references, 656 – 2 references, 657 – 2 references, 658, 659 – 3 references, 660 – 2 references, 661, 662 – 2 references, 664 – 2 references, 665 – 2 references, 685, 820. The term *residential areas* is mentioned 8 times, in points 484, 694, including references in the table of contents – 2 references, and headings before points 484 and 649, as well as in the headings of schemes 17 and 24. The term *city* is mentioned 5 times, in points 145, 650, 653, including a reference in the table of contents, and the title before point 649 (Table 4).

In the **Provisional CBRN Battalion Manual** (Komanda KoV GŠ VS, 2014c), the term *urban space* is mentioned once, in point 8, while the term *populated place* is mentioned once, in point 7 (Table 4).

Table 4 – The presentation of the number of mentioned terms in brigade (flotilla) – battalion (division) manuals

Term	SAF Mobilization Manual (2010)	Provisional Field Artillery Manual (2013)	Warship Service Manual (2010)	Provisional Army Brigades Manual (2014)	Provisional Special Brigade Manual (2014)	Provisional Artillery Brigade Manual (2013)	Provisional Territorial Brigade Manual (2013)	Provisional River Flotilla Manual (2014)	Provisional CBRN Battalion Manual (2014)	NEVA M1T Missile Battery for Air Defence Operations Manual (2013)	Missile Battery for Short-Range Air Defence Operations Manual (2016)
Urban area											
Urban space									1		
Urban environments				2							
Urban units				1							
Urban centres				1							
Villages					1					2	
City(ies)	4						5				1
City port			1								
City network										4	
Populated place(s)	1	22	2	87	1	44	70		1	6	7
Residential area(s)	2	2		1	1		8				
Population (populated)					2						

In the **Provisional River Flotilla Manual** (Komanda KoV GŠ VS, 2014d), the terms related to the discussed areas are not mentioned (Table 4).

In the **Infantry Company-Platoon Manual** (KzO KoV GŠ VS, 2016b), the term *urban space* is mentioned once, in point 48. The term *residential areas* is mentioned twice, in points 390 and 393, while *populated places* is the term that is mentioned 54 times (including 5 references in titles – 2 times (before points 239 and 373), the table of contents – 2 times and image description – 1 time). *Populated places* is listed in points: 66, 153, 239 – 3 references, 240, 241, 242, 243, 245 – 4 references, 246, 247, 248, 373 – 4 references, 374 – 2 references, 375 – 4 references, 377, 378 – 2 references, 379, 381 – 2 references, 383 – 2 references, 383, 385, 386 – 2 references, 387, 406, 409, 493, 494, 517 (Table 5).

In the **Self-Propelled Anti-Armour Battery-Platoon Manual** (KzO KoV GŠ VS, 2016d), the term *urban environments* is mentioned once, on page 95. The term *populated*

places is mentioned 30 times in points 7, 11, 145, 148, 149 – 4 times, 151, 161, 170, 190, 191, 192, 193, 264 – 3 times, 265, also on pages 95 and 96, including references in the table of contents – 2 times, in the title 2 times, before points 149 and 191, as well as in the schemes – 4 references in the title of scheme 7, 7a, 11, 11a (Table 5).

In the **Engineer Company-Platoon Manual** (KzO KoV GŠ VS, 2016a), the term *populated places* is mentioned 6 times in points 6, 58, 158, 160, 248, as well as on page 86 (Table 5).

In the **NEVA M1T Missile Battery for Air Defence Operations Manual** (Komanda ViPVO GŠ VS, 2013) the term *populated places* is mentioned 6 times in points 25 – 2 references, 234 – 2 references and 262. The term *city network* is mentioned 4 times in points 74, and pages 174 – 2 references, 175. The term *village* is mentioned 2 times on pages 179 and 153 (Table 5).

In the **Missile Battery for Short-Range Air Defence Operations Manual** (KzO KoV GŠ VS, 2016c), the term *populated place* is mentioned 7 times in points 73 – 4 references and 115, including the reference in the table of contents and the title before point 73. The term *cities* is mentioned once, in point 115 (Table 5).

In the **Infantry Soldier-Squad Manual** (KzO KoV GŠ VS, 2016e), the term *urban area* is not used, while the term *populated places* is mentioned 13 times in points: 52, 75, 130, 179, 182, 206 – 3 references, 207, 266, 279, 311, 330 (Table 5).

In the **Manual for operational planning and work of the Serbian Armed Forces commands** (J-5 GŠ VS, 2017), the term *urbanization* is mentioned once, the term *populated place* 3 times and the term *operations in urban space* once (Table 5).

Table 5 – The presentation of the number of mentioned terms in company (battery)-platoon-squad manuals

Term	Infantry Company-Platoon Manual (2016)	Self-Propelled Anti-Armour Battery-Platoon Manual (2016)	Engineer Company-Platoon Manual (2016)	Infantry Soldier-Squad Manual (2016)	Manual for operational planning and work of commands - headquarters(2017)
Urban area					
Urban environments		1			
Urbanization					1
Urban space	1				1
Populated place(s)	54	30		13	3
Residential area(s)	2				

Performing an overall analysis of the findings, it has been noticed that the term *urban area* was mentioned only in the keystone doctrine of the Serbian Armed Forces (second group) and the Army Doctrine (third group), while in the hierarchically lower functional doctrines (fourth group) it was replaced by the terms *urban environments*, *urbanization* and *urban plans*. The fifth group includes the terms *urban space*, *urban environments*, *urbanization*, *urban units*, *urban centres*, as well as terms such as *villages*, *cities*, *city port* and *city network*. In the fifth group, in relation to the terms *urban*, *city* or *rural*, the terms *populated places*, *residential areas*, *population*, *populated areas* are mentioned much more often.

In short, a trend has been noticed, through the number of references, that the number of terms containing the adjective "urban" decreases (and disappears), instead of increasing, in documents that are hierarchically lower from the keystone doctrine of the Serbian Armed Forces. With the departure from the keystone doctrinal document, the number of references to *populated*, and even more frequently *populated places*, increases, which is why a precise definition has been sought.

The definition of the terms "urban areas" and "populated places"

In addition to the term *urban areas*, mentioned in the Doctrine of the Serbian Armed Forces, and *populated places*, which, more often than others, appears in most doctrinal documents of the Serbian Armed Forces (especially of the lowest levels), there is also the term *urban environment*, which is more comprehensive than the term *urban area*. The term *environment*, in most general sense, represents the surroundings or conditions that have an impact on human work and activity (Cambridge University Press, 2003). In the geographical sense, the term *environment* is most often used in the context of the influence of natural and artificial factors on humans, and also vice versa (Galea et al., 2007).

Such a finding has required that the scope of the research be expanded beyond the strategic and doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, thus the content analysis has been expanded to the available doctrinal documents of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) (Ness & Cope, 2021; Hagen, 2022) and the Collective Security Treaty Organization (Russian: *Организация Договора о коллективной безопасности*, CSTO) (Довгань & Розанов, 2010).

In the document of the North Atlantic Treaty Organization, the definition of the term that would refer to *urban areas* is determined in the Allied Joint Publication: Urban Tactics of the North Atlantic Treaty Organization ("ATP-99 Urban Tactics NATO") (NATO Standardization Office [NSO], 2020), where it is stated that the term *urban areas* refers to cities with suburban areas, buildings and other infrastructure and systems that enable urban area to function (electricity, water, transport, waste, food, etc.), together with the population that lives and works in those areas (Jurišić, 2022). A definition with the same elements is also stated in the Publication of the US

Armed Forces "Joint Urban Operations" from 2013 (JP 3-06) (Department of the Army, Department of the Navy, 2013), where urban environment, that is, *urban area*, is defined as an urban trinity composed of a complex physical terrain made by man (facilities); population of great number and density and different socio-cultural groups (residents) and infrastructure (Konaev, 2019).

In the doctrinal documents of the armed forces of the member states of the Collective Security Treaty Organization, it has been noticed that the term *populated place* (Russian: населенный пункт) is widely used (Kotov, & Afonin, 2023). A clear definition is stated in the Land Code of the Russian Federation, where it is defined that land used by people and intended for the establishment and development of residential areas is recognized as the territory of residential area (Земельный кодекс Российской Федерации, 2023: 83). The most cited definition can be found in the Great Soviet Encyclopedia, which states that *populated place is the main unit of human settlement, where the material forms of their residence – facilities – are concentrated. The essential feature of residential areas is the constant use of it as a habitat, either permanently or seasonally from year to year* (Vladimirov & Parhomenko, 2012).

In the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, *populated places* are not defined, although they are frequently used in the documents of the fifth group (Table 4), but in the "Law on the Territorial Organization of the Republic of Serbia" (Narodna skupština, 2020) it is stated that *populated places are defined as "a part of the territory of the municipality that has built-up facilities for housing and business; the main communal infrastructure and other facilities to meet the needs of residents who live there permanently"* (Table 6).

The definition of *populated places* specified in the "Law on the Territorial Organization of the Republic of Serbia" (Narodna skupština, 2020) essentially coincides with the definition of populated places used in the documents of the armed forces of the member states of the Collective Security Treaty Organization and the definition of *urban areas* used by the armed forces of the North Atlantic Treaty Organization. By separating the definitions of *urban area* and *populated place* into parts and performing their comparative analysis, their similarities in the definition in three essential units have been clearly noticed (Table 6).

Table 6 – *The comparative analysis of the definition of the term urban environment and populated place*

	Urban area includes	Populated place is a part of the territory of the municipality that has	Populated place (рус. населенный пункт)
1)	cities with suburbs, buildings	built-up facilities for housing and business	... and the material forms of their residence – facilities.

	Urban area includes	Populated place is a part of the territory of the municipality that has	Populated place (рус. населенный пункт)
2)	and other infrastructure and systems that enable urban area to function	the main communal infrastructure and other facilities to meet the needs	The essential feature of residential areas is the constant use of it as a habitat, either permanently or seasonally from year to year.
3)	together with the population that lives and works in those areas	of residents who live there permanently	Populated place is the main unit of human settlement, where they are concentrated...
	Sources:		
	Urban Tactics NATO (ATP-99, 2020)	Law on the Territorial Organization of the Republic of Serbia („Official Gazette of the RS”, no. 129/2007, 18/2016, 47/2018 and 9/2020 – other law), Article 5)	Большая советская энциклопедия (2012)

By comparison in Table 6, it can be noticed that the term *urban area* is essentially equivalent to the term *populated place*, which is defined in the regulations of the Republic of Serbia and was actively used until the publication of the Doctrine of the Serbian Armed Forces in 2010. Unlike the term *urban area*, which was not developed in the hierarchically lower doctrines, the term *populated place* remained in use in the same context in the doctrinal documents of the lowest levels of the Serbian Armed Forces.

Conclusion

The research, which has been carried out by analysing the contents of the strategic and doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, has shown that a single, standardized term is not used for the geographical entity that includes facilities, population and infrastructure.

In the Doctrine of the Serbian Armed Forces, the beginning of mentioning the term *urban area*, due to the lack of definition of its meaning, leads to the phenomenon that in the hierarchically lower doctrinal document - the Doctrine of the Army (2012), in addition to the term *urban area*, the terms *urban space*, *populated place* and *residential area* have started to be mentioned for the same phenomenon. In six out of nine functional doctrines, these terms from higher level documents are not mentioned, but new terms are used, such as urban plans, urbanization and urban environments.

A trend has been noticed that by going down the hierarchy of doctrinal documents, the number of cited terms that contain the adjectives "urban", "city", and even "village" and "rural" decreases, and they are replaced by a greater number of terms that refer to *populated place*, such as "residential area", "population" and "populated areas".

In the research of the definitions of the most important and most frequently used terms, it has been discovered that the term *populated places*, in contrast to the term *urban areas*, is defined by the "Law on the Territorial Organization of the Republic of Serbia". This greatly facilitates the use of the term and the understanding of these geographical entities in the Republic of Serbia from the basis that the Serbian Armed Forces need to study and improve the success of its missions and tasks.

All the mentioned terms have their meanings in the wider or narrower scientific and professional literature, but their use is confusing, because the definitions of the terms are not specified in those documents, and their meaning is assumed. It would be much simpler for the users if the terms in the doctrinal documents were uniquely defined by the standard and harmonized at all levels. The use of the terms defined by the laws of the Republic of Serbia would certainly facilitate the interpretation and there would be no confusion between the traditional and legally defined term *populated place*, with terms used in scientific and popular literature, such as *urban area*, *urban environment*, *urban space*, etc. For all these terms, there is no single position that would be accepted as a standard, even in the scientific literature.

Literature

[1] Cambridge University Press (2003) *Cambridge Advanced Learners Dictionary*, UK: Cambridge.

[2] Department of the Army, Department of the Navy (2013) Joint Urban Operations (JP 3-06). https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_06.pdf.

[3] Dorrell, David; Henderson, Joseph; Lindley, Todd; and Connor, Georgeta, „Introduction to Human Geography (2nd Edition)” (2019). Geological Sciences and Geography Open Textbooks. 2. <https://oer.galileo.usg.edu/geo-textbooks/2>

[4] Генералштаб Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ГШ ВС] (2010), Правило бродске службе. Дирекција за издавачку и библиотечко-информациону делатност. Војноиздавачки завод. Београд. Војна штампарија. 160.

[5] Генералштаб Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ГШ ВС] (2012), Појмовник функционалних доктрина и доктрина видова Војске Србије. Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 61.

[6] Elfversson, E., & Höglund, K. (2021a). Are armed conflicts becoming more urban?. *Cities*, 119, 103356.

[7] Elfversson, E. (2021b). Cities and armed conflict: A systematic urban-rural coding of UCDP conflict events data. *Data in brief*, 39, 107554.

[8] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2012), Доктрина Копнене војске (Л-0). Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. 126.

[9] Команда Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КоВ ГШ САС] (2013а), Борбена владавина артиљерије – привремена (КоВ-4, Л-1-0). 108.

[10] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2013б), Правило артиљеријске бригаде – привремено (КоВ-6, Л-0-2). Београд. 173.

[11] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2014а), Правило бригада Копнене војске привремено (КоВ-05), Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. 232.

[12] Команда Војске Генералштаба Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КОВ ГШ ВС] (2014б), Влада специјална бригада - привремена (КоВ-07, Л-0-3). Београд. 105.

[13] Команда Копнене војске Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда КоВ ГШ ВС] (2014с), Правило батаљон атомско-биолошко-хемијске одбране – привремено (КоВ-9, Л-0-5). Београд. 62.

[14] Команда Војске Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [КоВ ГШ САС] (2014д), Владавина речне флотиле – привремено (КоВ-08, Л-0-4). Београд. 99.

[15] Команда за обуку Генералштаба Оружаних снага Србије Министарства одбране Републике Србије [ЦЦО КоВ ГШ ВС] (2014), Територијална бригада – привремена владавина (КЗО-01, Т-0-1). 213.

[16] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016а), Правило чета-вод инжењерије (КЗО-39/2, Л-0-1.3.1), Београд. 103.

[17] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016б) Правило пешадијска чета – вод (КЗО-40/2, Л 0-1.1.1), Београд. 165.

[18] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016с), Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства малог домета (КЗО-41/2, Л-0-6.1), Београд. 61.

[19] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016д), Правило самоходна противоклопна батерија – вод (КЗО-42, Т 0-1.1). 111.

[20] Команда за обуку Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [КЗО КоВ ГШ ВС] (2016е), Правило војник-одељење пешадије (КЗО – 43, Л 0–1.5), Београд

[21] Команда ваздухопловства и противваздухопловне одбране Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда ВиПВО ГШ ВС] (2012) Доктрина Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране Војске Србије (А-0), Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 102.

[22] Команда ваздухопловства и противваздухопловне одбране Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Команда ВиПВО ГШ ВС] (2013), Правило ракетна батерија за противваздухопловна дејства „НЕВА М1Т” (ВиПВО-8, А-0-2.3), Београд. Медија центар „Одбрана”. 200.

[23] Konaev, M. (2019). *The future of urban warfare in the age of megacities*. Institut français des relations internationales. Paris.

[24] Galea, S., Ompad, D. C., Galea, S., & Vlahov, D. (2007). Urbanicity, urbanization, and the urban environment. *Macrosocial determinants of population health*, 53-69.

[25] Hills, A. (2001) Can we fight in cities?. *The RUSI Journal* 146(5), 6-10.

[26] Höglund, K., Melander, E., Sollenberg, M., & Sundberg, R. (2016). Armed conflict and space: exploring urban-rural patterns of violence. In *Spatializing Peace and Conflict: Mapping the Production of Places, Sites and Scales of Violence* (pp. 60-76). London: Palgrave Macmillan UK.

[27] Jurišić, D. (2022). The challenges of military operations in urban areas. *Vojno delo*, 74(2), 75-94. DOI broj: 10.5937/vojdela2202075J, .177.1

[28] Министарство одбране Републике Србије [МО РС] (2010) Правило о мобилизацији Војске Србије. Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 128.

[29] NATO Standardization Office [NSO] (2020) Urban Tactics NATO (ATP-99). Allied Tactical Publication. Edition B. Version 1.

[30] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина]. (2019a). Стратегија националне безбедности Републике Србије [Strategy of National Security of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>).

[31] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина] (2019b). Стратегија одбране Републике Србије [Strategy of Defence of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/1>).

[32] Народна скупштина Републике Србије [Народна скупштина] (2020). Закон о територијалној организацији Републике Србије [Law on Territorial Organization of the Republic of Serbia]. (Службени гласник Републике Србије, бр. 129/2007, 18/(2016) 47/2018 и 9/2020 – др. закон. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2007/129/1/reg>).

[33] Ness, I., & Cope, Z. (Eds.). (2021). *The Palgrave encyclopedia of imperialism and anti-imperialism*. Cham: Springer International Publishing. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/70552/1/93.pdf.pdf>

[34] Одељење за цивилно-војну сарадњу (Ј-9) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-9 ГШ ВС] (2012), Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије (Ј-9-0) -9, Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 42.

[35] Ostojić, M. M., Karavidić, Z. M., & Projović, D. M. (2017). The impact of doctrine and concepts on the development of the Serbian Armed Forces capabilities. *Vojno delo*, 69(8), 321-340.

[36] Perinić, L. (2010). Urbani prostor i kognitivizam. *Ostalo: Journal of Cultural Studies*, (1st), 103-109.

[37] Република Србија (2010) Доктрина Војске Србије. Медија центар „Одбрана”. Београд. Војна штампарија. Београд. 120.

[38] Терзић Р. М., Добрић Д., Булатовић Н. (2018) „Обавештајна припрема бојишта и моделовање употребе снага за операције у урбаним срединама”, Војно дело, Београд, бр. 6.

[39] Управа за људске ресурсе (Ј-1) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-1 ГШ ВС] (2012), Доктрина управљања људским ресурсима Војске Србије (Ј-1-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 68.

[40] Управа за логистику (Ј-4) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-4 ГШ ВС] (2012), Доктрина логистике Војске Србије (Ј-4-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 87.

[41] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2012), Доктрина обуке Војске Србије (Ј-7-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 78.

[42] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) ГШ ВС Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2013), Упутство за израду доктринарних докумената у Војсци Србије (УОИД-3), Медија центар „Одбрана”, Војна штампарија, Београд. (Измењено и допуњено у складу са: Управа за обуку и доктрину (Ј-7) ГШ ВС Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије (2015), Упутство о изменама и допунама упутства за израду доктринарних докумената у Војсци Србије (УОИД -3 /1 -1), 84).

[43] Управа за обуку и доктрину (Ј-7) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-7 ГШ ВС] (2014) „Развој концепата у Војсци Србије”. Београд. 11.

[44] Управа за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије [УОЈ ГШ ВС] (2012), Упутство за израду и коришћење војне литературе (У-ОЈ-1). Библиотека „Војна књига”. Београд. 105.

[45] Управа за планирање и развој (Ј-5) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-5 ГШ ВС] (2012), Доктрина планирања у Војсци Србије (Ј-5-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 116.

[46] Управа за планирање и развој (Ј-5) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [Ј-5 ГШ ВС] (2017), Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије – привремено (У-ПиР-7/2, Ј-5-1).

[47] Управа за стратегијско планирање Сектора за политику одбране Министарства одбране Републике Србије [УСП СПО МО РС] (2010), Бела књига одбране Републике Србије. Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 172.

[48] Управа за телекомуникације и информатику (J-6) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [J-6 ГШ ВС] (2012), Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (J-6-0), Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 78.

[49] Управа за обавештајно-извиђачке послове (J-2) Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [J-2 ГШ ВС] (2012), Обавештајна доктрина Војске Србије (J-2-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 72.

[50] Здружена оперативна команда Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ЗОК ГШ ВС] (2012) Доктрина операција Војске Србије (J-3-0). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 88.

[51] Здружена оперативна команда Генералштаба Војске Србије Министарства одбране Републике Србије [ЗОК ГШ ВС] (2016), Доктрина командовања у Војсци Србије – привремена (J-3.1). Медија центар „Одбрана”. Војна штампарија. Београд. 66.

[53] Владимирова, О. А., & Пархоменко, А. А. (2012). Большая советская энциклопедия. *Научное издательство Большая Российская энциклопедия*, (30).

[53] Довгань, Е. Ф., & Розанов, А. А. (2010). *Организация Договора о коллективной безопасности (2002-2009 гг.)*. Ковчег

[54] Hagen, A. J. (2022). *The North Atlantic Treaty Organization and cross-cultural competence: A wolf in sheep's clothing? Cross-cultural competence in NATO and its missions*. Universitätsverlag Potsdam.

[55] Котов, О. А., & Афонин, С. В. (2023). Особенности организации противовоздушной обороны населенных пунктов. *Военная мысль*, (6), 80-83.

[56] „Земельный кодекс Российской Федерации” от 25.10.2001 N 136-ФЗ (ред. от 04.08.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 15.08.2023), 25 октября 2001 года N 136-ФЗ, ст. 83.

Summary

The armed forces, through doctrines, express ideas and principles in recognizing the elements of the current and future armed conflicts. Despite the fact that modern armed conflicts are increasingly taking place in cities and villages, the problem in the documents of the Serbian Armed Forces is the lack of their uniform and precise descriptions. Therefore, the research was conducted, which aimed to study the use of the terms related to urban areas and populated places, with the determination of their consistency in the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces. With the limited goal of the research and without claiming to define these terms here, it has been determined how and to what extent they are used in the doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, in order to assist in a clear understanding of the problem and to stimulate clarification of facts and harmonization in further research.

The content analysis of the documents has revealed that in the Doctrine of the Serbian Armed Forces from 2010, the term "urban area" was distinguished in relation to other areas, but it is not defined in that or any other lower document of the

Serbian Armed Forces. In lower-level doctrines, the term "populated place" is rarely used or similar terms with the prefix "urban" are employed.

In relation to the concept of urban areas, in the hierarchically lower doctrinal documents of the Serbian Armed Forces, the term "populated place" is most often in use, which, like the previous one, is not defined in the documents of the Serbian Armed Forces, but is defined in the state regulation, specifically in the Law on the Territorial Organization of the Republic of Serbia.

Key words: urban areas, urban environments, urban space, populated places, doctrinal documents, Serbian Armed Forces, armed conflicts

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

THE SOCIAL ASPECTS OF VIOLENCE AND THE MEDIA ROLE – BETWEEN CONDEMNATION AND APOLOGY

Milovan Subotić*
Miloš Milenković**

Достављен: 29. 06. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 17. 07, 23. 08 и 15. 09. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 26. 09. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2303067S

The mass murders at the "Vladislav Ribnikar" Elementary School in Belgrade and in the vicinity of Smederevo and Mladenovac, in addition to general condemnation and anxiety of people, have also opened up many questions about dimensions of violence in society, everyday life and public space. And, as it usually happens after an event with such adverse consequences, the response to serious crimes is, above all, in the repressive sphere - in the increased presence of the state repressive apparatus, proposing stricter legal provisions and rhetoric in public space that is "coloured" by emotional responses to the issue. This period is followed by a review and analysis of various social processes and phenomena that, in a different manner, have contributed to the occurrence of such events. Therefore, on the pages of this paper, starting from the already postulated social experiences with violence in public space, in various times, in different localities and from different subjects, the attention is primarily focused on the social aspects of violence in reality. Although it cannot be said that the media are directly responsible for the recent massacres that have upset the Serbian society, the media narratives after these tragedies point to the presence of violence in the media that exceeds the limits of what is acceptable. The response of institutions and society, directed towards the incrimination of such media behaviour and public action, is imposed as one of the most important challenges faced by our society and state.

Key words: *violence, society, media, youth, condemnation, apology, tolerance, relativization*

"If you live in a fictional world, then the fictional world becomes your reality"

Emanuel Tanay

* Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade, Republic of Serbia, milovan.subotic@mod.gov.rs, <https://orcid.org/0000-0001-8729-5742>

** University of Defence in Belgrade, Strategic Research Institute, Belgrade, Republic of Serbia, <https://orcid.org/0000-0003-1155-3797>

Introduction

Although violence in the media in the wider social discourse is directly related to violence in real life, one should be careful in scientifically concluding that this is the case *a priori*. The relationship between the media and violence, i.e. the degree of their causality, has changed from an academic point of view in the last few decades. In the paper "Violence on television - analysis of potential criminogenic effects", previously known ideas and scientific operationalization have been put in place, with the final message that a clear parallel cannot be drawn between the increase in aggressiveness on television with the increase in aggressiveness and committed violence in society. In particular, it is stated that "no empirical evidence can be given for an increase in aggressiveness that would be caused by showing violence in entertainment shows on television" (Kunzick, 1975:692), i.e. that "violent contents shown on television have no effect on the readiness of the information recipients to exhibit aggressive behaviour on their own" (Kunzick, gen. quote).

It is obvious that in the books written in the 1970s, there were no studies that would scientifically prove the connection between the media violence and violence committed in real life. Even then, what existed at the level of science and spectacle, were risky quasi-interpretations of facts. Many studies were implemented in such a way that they had to lead to the desired result – whether it was an increase in aggression through the media violence, its reduction or "just" ineffectiveness (Kunzick, 1998). If we take into account this kind of atmosphere in which the relations between violence in the media and the real one - which surrounds us, and also the lower level of violence and murders with elements of spectacle then, the thesis of ineffectiveness between the analysed categories, which was advocated and extended by Kunzick, seems as a completely correct academic view, adapted to the time in which it was established.

Even today, the research on the connection between the media and social violence has certain contradictions and shortcomings. Thus, for example, many studies still examine the same thematic aspects with the same methods, with only minor modifications, although the course of events in the "never faster century" demands an equally rapid scientific response. Therefore, the progress towards a more unambiguous understanding of this relationship is relatively weak. More recent studies, precisely due to the difficulty of providing a broader picture, have turned to insisting on specially posed questions and their analysis using simpler research methods, so that these "pieces of truth" would later fit into a more complex and broader picture of the problem.

The authors' interest in the phenomenon of violence in the media dates back to the 1930s, and the first analyses of the impact of violence in television programmes on the audience appeared in the US in the 1950s, with the findings that it is impossible to make a direct connection between violence on TV screens and violence in real life (Schupak, 2015). Nevertheless, from this time distance, it can be asserted without hesitation that knowledge about the circumstances under which violence in the media can have, first of all, an impact on children and young people (which is the primary and generational

determination of this analysis), has rapidly progressed in the meantime. Therefore, today the thesis about the ineffectiveness of the media violence is unsustainable and it is hardly possible for anyone to seriously consider this phenomenon.¹

Violence in the media and youth violence – some aspects of causality in theory and practice

Contemporary psychological theories of violence, which do not refer to the theory of evolution, mainly rely on learning models and the influence of modern life on violence, such as violence in the media, on film, in video games (Boxer et al., 2015: 671-673). Although the aforementioned factors from the media corpus have a potential role in the development of aggressive behaviour, they certainly cannot explain the long history of violence that is known on the basis of archaeological and paleontological findings, long before the development of the media and modern weapons, as well as the prevalence of aggressive behaviour patterns among modern traditional societies that are still not influenced by the media contents (Pejković, 2022: 104).

What further casts doubt on the validity of academic discussions about violence in the media is the fact that many researchers cannot agree on the assessment of what could be classified as violent contents in the media, that is, which contents should be unambiguously characterized in this manner. A great number of different definitions consequently leads to different research results, which makes it impossible to monitor the actual situation regarding the increase, that is, the decrease of violent contents in the media, as well as the possibility of comparing the results of numerous studies in this area. Precisely because of this, the results that are not the product of the research on the same definitions of violence can neither be compared, nor conclusions can be drawn on the basis of such research about changes in the presentation of violence in the media (Potter, 1999: 79-80).

The starting postulates in the study of violence emphasize the existence of three key elements according to which the definitions of this term are modelled using supremacy. The first of them is definitely *intention*. This element is marked by the question whether for a violent act there has to be an intention to commit violence or whether accidents and natural disasters can also be considered violent acts? The other key difference in definitions is *damage* caused by a particular violent act. In other words, is only pain inflicted directly on people, or other living beings, i.e. animals, plants, considered violence? Are acts committed against material goods also considered violence? The third difference between definitions is the verification element concerning the type of violence, that is, is only *physical violence* or also *verbal violence* considered violence (Kanižaj, Ciboci, 2011:15)?

¹ To tell the truth, among the authors who have continued to emphasize the absence of an increase in violence in society with the increase in violence in the media, we should mention the work of Jib Fowles (Fowles, 1999), in which he limits himself to television as a medium, while in later discussions, which are related to the connection between electronic media and violence, he often emphasized the possibility of their correlation.

Furthermore, as it is usually the case with the range that covers the definitional framework of some term, the broader the definition of violence is, that is, the more elements it includes, the more violent contents will be registered. On the contrary, a definition with fewer included elements will result in less violence recorded on such a calculated "violence detector". Therefore, violence has to be viewed in a broader context, freed from the cumulative nature of its elements, i.e. in the criteria framework that allows by the fulfillment of any of the elements of violence to characterize certain act as violence. Thus, for example, in the definition offered by the World Health Organization (WHO, 2002: 5), the element of denial - deprivation is added to the elements that mostly refer to the commission of violence, which greatly changes (expands) the criteria framework for defining some behaviour as violent.

Transferring the measurability of violence to the level of public space and the media, due to the particular sensitivity of the media and a potential impact on the audience, the definition of violence in the media is most often resorted to, which would include as wide a range of constituting elements of violence as possible. Nevertheless, one of the "newer" definitions, which has been most used recently, is exactly Potter's (Potter, 1999: 69) definition of the media violence, according to which violence is "an injury to one's physical and emotional well-being", which, in a simple, and also sufficiently precise manner, summarizes all the elements mentioned so far.

We are witnessing the increasingly pronounced influence of modern media on society and individuals with violent topics and descriptions. The availability of violence that showers us from the media makes many people prone to consuming such contents, they do not have a problem watching it, they even share it by electronic platforms and talk about it. "A great number of viewers, who watch the scenes of beheading and other horrific acts, do not move a muscle. It means that they have reached a point where their feelings are numb" (Dosari, 2015). The bad news is that tolerance of violence has a price. According to many studies in the field of psychology, sociology and criminal behaviour, the exposure to this type of violence on various media channels leaves long-term and/or short-term consequences on those who watch it.

On the basis of various research on the relationship between violence, the broadcast in the media, and the influence on the later behaviour of the audience, it can be claimed without any hesitation that violent contents have a greater impact on younger population. This is mainly explained by some simplification with which young people follow the contents, primarily due to insufficiently developed cognitive capabilities of a young person. Therefore, their attention is most attracted by fast scenes - those in which something happens, and the scenes of violence are precisely the content presented in such a way.

In recent years, children and teenagers have been using the media much more, partly due to the expansive increase in the use of mobile phones. More than 80 percent of teenagers today have smartphones, and more than a half says they are "often" online and "addicted" to their devices in some way (BBC NEWS, 2022). 41 studies on "the problematic use of the so-called smartphones" involving 42,000 young people have been analysed in the research published in the international

journal *BMC Psychiatry*. The findings are devastating: 23 percent of the respondents behaved like real addicts (Davis, 2019). An intense form of anxiety was also recorded during the period when their phone was out of reach. This type of addiction is related to other problems, according to the authors of the study, such as stress, depressed mood, the lack of sleep and reduced achievement in school (Davis, gen. quote).

Moreover, an increasing number of research analyses shows that explicit scenes of violence in the media, such as television, social networks, films, music and video games, represent a serious threat to the mental health of young people. The findings suggest that experts have reached a consensus about the reality of the impact of the violent media on children. Experimental studies have convincingly shown that in the short term, the exposure of children and adults to the media violence increases the possibility of aggressive behaviour, reduces prosocial behaviour and causes violent desensitization. Furthermore, longitudinal experimental studies provide convincing evidence of this causality and show that children's exposure to violence in electronic media will lead to a long-term increase in the risk of exhibiting aggressive and violent behaviour (Guo, 2022). The results of these studies refer to stimulus theory, which tries to explain the connection between the depiction of violence and violent behaviour. "According to this theory, a certain (violent) stimulus (priming) is needed in order to encourage some (aggressive) behaviour" (Glomazić, Pavičević, 2016: 74).

The 2002 report by the US Secret Service and the US Department of Education, which studied 37 incidents of targeted school shootings and attacks on schools from 1974 to 2000, found out that "more than a half of the attackers had shown an interest in violence through films, video games, books and other media" (Vossekuil et. al., 2002). In the "2009 Media Violence Policy Statement", the American Academy of Pediatrics noted that "extensive research evidence indicates that the media violence may contribute to aggressive behaviour, desensitization to violence, nightmares, and a fear of harm" (Council on Communications and Media, 2009). This is also indicated by the theory of habituation, which states that constant exposure to television violence increases the threshold of tolerance for violence, so that, in the end, it becomes normal and considered a common behaviour (Kunczik and Zipfel, 2007).

The Media Violence Commission of the International Society for Research on Aggression (ISRA), in its report on the media violence, pointed out that "over the past 50 years, a great number of studies conducted around the world has shown that viewing violent contents on television and playing violent video games increase the likelihood of aggressive behaviour" (Media Violence Commission, 2012). One of the comprehensive meta-analysis of the effects of violent video games indicates that "evidence strongly suggests that the exposure to violent video games is a causal risk factor for increased aggressive behaviour, aggressive cognition and aggressive affects, as well as decreased empathy and prosocial behaviour" (Anderson et al., 2010).

Despite the majority of the research that insists on the connections between the media violence and aggression, it is important to point out that the media violence is only one of many risk factors for later aggressive and violent behaviour. Moreover, extreme violent behaviour never occurs when only one risk factor is present. Thus, "a healthy, well-adjusted person with few risk factors will not become a school shooter just because they start playing a lot of violent video games or watching many violent films" (Gentile, Bushman, 2012).

Knowing students' risk of aggression can help school staff determine which students are more likely to argue or perhaps bully other students. Gentile, who manages the Media Research Lab at Iowa State University, points out that one can predict with "over 80% accuracy" which child is at risk of bullying other children if three things are known: "whether it is a boy or a girl, whether they have fought over the past year and whether they consume a lot of the media violence" (Gentile, Bushman, gen. quote). The same authors emphasize that "the best individual predictor of future aggression in a sample of elementary school students was the previous aggression, followed by violent media exposure, and followed by being a victim of aggression". They added that their approach to risk factors can "cool down" the heated debate about the effects of the media violence, because "the exposure to violent media is not the only risk factor for aggression" (Gentile, Bushman, gen. quote).

Violence in the media and audience satisfaction – a step towards an apology

Nowadays, it is said that the relativization of crime is more dangerous than the crime itself. It is the same with all forms of violence in modern societies. The relativization of violence comes from the refusal to take responsibility. We usually blame society for all phenomena, which is legitimate, but the fact is that the contribution can also be individual. As individuals, we can act when we recognize different types of violence and try to prevent them, not relativize them. The mass media that make a sensation out of violence and publish horrible footage, and which should inform about an event and the threatened punishment for the perpetrators, are often subjected to relativization.

The other effect of the media violence impact on children is desensitization to violence as a cause of pain inflicted on others (Gentile, 2003). This results in increasing the tendency to retaliate and increases the perception of violence towards others who behave violently towards them. Violence in the media serves as a justification for violence committed by children and increases their violent tendencies due to the lack of fear of consequences. It also results in children's lack of empathy for the pain of other people, which increases their tendency to be violent towards them (Freedman, 2002).

The viewing rate of violent television contents has been increasing since the beginning of the new millennium and is a source of concern for society, due to the increase in cases of violence around the world. According to the American Psychological Association, a child or teenager in the US watches about 10,000 murders, rapes and aggravated assaults on television alone every year (Scarborough, 2022). This can be partly related to the fact that viewers enjoy such contents. Many researchers in this field point out that one of many reasons people enjoy violent entertainment is to satisfy their need for excitement. Violent images can trigger strong emotions in young people and make them more likely to act violently or fearfully. One of the reasons is that "violence for youth represents a type of rebellion, through which catharsis is experienced" (Đorić, 2009:36). Otherwise, catharsis theory believes that violence in the media reduces violence in reality, because through violent media contents the viewer/reader experiences catharsis.

Moreover, discrimination and hate speech in the media do not only hurt the feelings of individuals or communities they target. They can also contribute to crimes committed against them and fuel a flame of an armed conflict, and encourage or justify the commission of crime against ethnic or national groups, as well as incite violence against certain demographic groups such as women, children, refugees, minorities or political opposition figures. Hate speech, generated through the mass media, incites violence, especially those who are prone to violence, "by raising the level of their aggressiveness and directing them towards a targeted culprit" (Subotić, 2010:311).

The study entitled "Social media mechanisms for right-wing political violence in the 21st century", based on the research conducted in Sweden in 2020, showed a correlation between tweets and Facebook posts about refugees and the number of attacks on this population in a given period. According to the study, the more tweets and posts with the word "refugee" (*flykting*), the more attacks on refugee camps in this country by extremists (Khamaiseh, 2021). The study explained that social media algorithms help produce "echo chambers", meaning that individuals are more exposed to content that matches their personal preferences than any other.

In other words, these algorithms provide increased opportunities for individuals with racist tendencies to view media content that presents immigrants and refugees as a danger to society, creating an apologetic framework for the violence perpetrated against them (Khamaiseh, gen. quote). In short, for those who have predispositions towards extremism, means of communication contribute to the development of a pattern according to which "resorting to violence is justified, sometimes even fatal" (Subotić, Dimitrijević, 2022:124).

The opportunities in the social and public space of Serbia

The mass murders from the beginning of May 2023, in only two days, have upset Serbia. Firstly, in the crime that Serbia has not faced so far, in the morning hours of May 3, a thirteen-year-old student of the "Vladislav Ribnikar" Elementary School in

Belgrade shot and killed nine students and a security guard, and seriously wounded five more students and a teacher. While the public was in shock due to the event that was naively believed to be impossible in this area, just a day later, in the vicinity of Belgrade, in the villages near Smederevo and Mladenovac, a new mass crime took place - eight were killed and fourteen young people, aged 15 to 25, wounded.

These events have opened up many issues related to violence in public space, which have plagued society for decades, and also raised some new ones, such as causes, responsibility, and also the general mental state of the nation, primarily young people. Moreover, it seems, like never before, that public questioning of attitudes towards violence has been expressed. Is it time for relativizing and apologizing of violence to give way to unequivocal condemnation of all its social varieties? Is it time for violence to stop changing only by person, as with possessive pronouns, so "mine" and "our" are allowed, but "your" and "their" are not? To what extent is violence in the media responsible for embodied violence in real life and what do the citizens of Serbia think about it? There are many questions.

Since young people are recognized in the above-mentioned research as the easiest target for mental manipulation, followed by potential violence, it is important to find out what the research shows on the topic of the mental state of young people in Serbia and the countries of the region. In the "Alternative report on the position and needs of youth", which was published in 2021, young people rated their mental health relatively worse than their physical health. It is the age of late adolescence that points to the problem, as young people between 15 and 19 rate their mental health the worst compared to the age groups of 20 to 29, while in a gender context, the research shows that young women rate their mental health lower than the equivalent age group of men. According to the research "Young people's opinion and attitudes about anxiety and mental health" (Dragić, et al., 2022), which was conducted by the creative collective *Pneuma films*, in cooperation with the Critical platform, and whose respondents were young people from Serbia, Croatia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina, as many as 92.4% of the respondents state that they have once felt anxious (Stjepić, Subotić, 2022:59). Furthermore, the results have shown that the family often lacks an understanding for the feelings of other members, and mental health problems are not taken seriously or are ridiculed (Stjepić, Subotić, gen. quote).

The results of the research related to the representation of young people in the media indicate the fact that the youth in Serbia is increasingly being reported as the protagonists of the crime columns, where they are often related to violence. The violence that is discussed in the media, and whose actors are young people, can be viewed in two ways. On the one hand, we are talking about young people who are victims of violence, and on the other hand, attention is focused on young people as the perpetrators of violent acts. "The youth in the media mirror 2022" is one of the more recent studies that sheds light on the ungrateful position of young people in the national media and indicates that the "profit-oriented media report on young people when they find themselves at the centre of a scandal or gossip and do not see the need to write about problems or needs of this generation, while in the *main stream*

media young people mostly appear in the crime columns" (Đorđević, 2023). According to the same research, as many as 40 percent of the media reports show young people in a negative context, while the percentage of the media reports with an affirmative narrative about young people accounts for only about 20 percent of the total media reports (Stjepić, Subotić, gen. quote).

Two conclusions can be drawn from these examples. One is that there are indeed troublesome data on violence, whose perpetrators or victims are young people. The second, viewed in a long-term context, is perhaps more worrying because it shows that positive reporting is less and less becoming news, and the number of views in the media related to violence testifies to the toxic relationship between consumers of media contents and those who produce news.

When we talk about the identification of certain contents in the Serbian media, which to a greater or lesser extent influence the increase in violence in society, the survey conducted by the "Centre for Local Self-Government" in May 2023, on a sample of 5120 citizens of Serbia, is indicative. According to the results of the survey, tabloid journalism is most to blame for the increase in violence in society, followed by reality shows (CLS, 2023).

33.9 percent of the survey respondents believe that tabloid reporting on crime and violence is a "trigger" for further violence, and 32.1 percent believe that it is reality shows. Citizens recognize violent contents on social networks as the following media category that promotes violence in society, while, in their opinion, films, series and music have the least influence on violence in society (CLS, 2023).

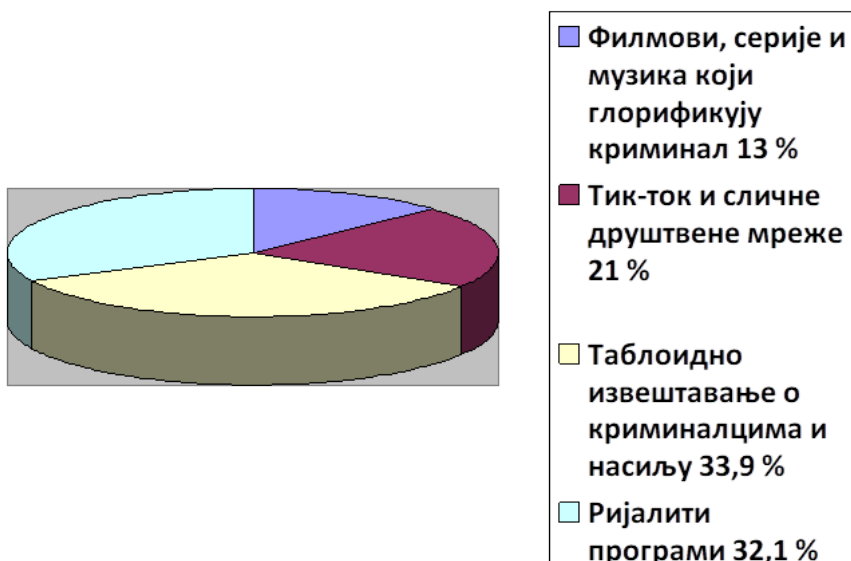

Figure 1 – The citizens of Serbia on the causes of the increase in violence in society (graphic processing by the authors)

It has already been pointed out that there are numerous studies on the relationship between viewing violent content and creating tolerance, some would say resistance, towards violence itself. It can be said that the media in Serbia is increasingly reaching for sensationalism and that it abounds in contents with various forms of violence. The style of communication with elements of open aggressiveness is becoming rather noticeable, which can be seen from reality programmes, through *talk shows*, and all the way to broadcasting the National Assembly sessions. The covers of circulation tabloids increasingly spread extremist narratives, call for lynching some groups and individuals and/or are a "noticeboard" for headlines and photos with elements of violence and general intolerance. By analysing the covers of daily newspapers, mainly tabloids, in the period from the mass murder in the "Vladislav Ribnikar" School on May 3, until July 11 of this year, it can be unequivocally concluded that the media reporting of violent events further disturbs the public and legitimizes violence as ubiquitous.

In support of this thesis, we list only some of the headline news in the analysed period, arranged in chronological order: "Boy monster: I don't regret it, they deserved it" (Srpski Telegraf, May 4); "Nazi-psycho killed eight young people" (Informer, May 6-7); "Monsters practiced killing in the same shooting range" (Informer, May 9); "They had little blood, they search for more" (Alo, May 10); "Shot at children, then killed them" (Srpski Telegraf, May 11); "Kosta's ancestor killed and set fire to 7 people" (Srpski Telegraf, May 12); "A boy smashed a woman's head with an ax, then stabbed her son" (Alo, May 15); "Threats of killing and raping children" (Informer, May 18); "The opposition is stepping over dead children" (Alo, May 23); "How to kill among ourselves" (Srpski Telegraf, May 26); "I killed them, so that my mother would suffer" (Srpski Telegraf, June 7); "A Russian slaughtered his wife, strangled his son, then hanged himself" (Alo, June 7); "The hunt for people in the streets has begun" (Srpski Telegraf, June 12); "Costa is pure evil" (Informer, June 19); "Slaughtered his wife, then threw her body into the bathtub" (Alo, June 19); "Slaughtered his wife and a dog, then walked naked down the street" (Alo, June 20); "The prosecutor's son broke the skull of a beer bar guest" (Kurir, July 3); "The uncle tried to rape the actor" (Alo, July 4); "He strangled Noa, then he cut her with a cleaver and put her in acid" (Informer, July 8); "Tore a TikTok girl to pieces, then invited a friend for beer" (Alo, July 9); "He destroyed Noa's body, but saved a part of her thigh" (Srpski Telegraf, July 11).

This kind of atmosphere is the most destructive for children, but according to the principle of "merged judgements", it also negatively affects adults. Therefore, it can be said that, from television to publishing, our culture is limited to "populist patterns that uncritically and deliberately allow for contents of political extremism, intolerance, pornography and the relativization of crime" (Subotić, 2013:177).

Does the atmosphere in the Serbian society, articulated after the tragic events at the beginning of May this year, represent a new opportunity to ask the question: can we, and how much, protect children from such contents or whether, and if so, to what extent and why have we become indifferent, tolerant or, even worse, apologetic about such contents in the media, and then in real life situations? What is impossible

to expect in the corporate media management, where "violence sells products", is to "cleanse" them of violence, but we can certainly restore the culture of general social dialogue. In this regard, frameworks and mechanisms should be found to stimulate and provide means for recording and broadcasting programmes with content that would have a positive impact on children and young people, as well as adults.

Instead of conclusion

"The one who educates you has the greatest power to make you a genius, and also a madman", is a paraphrased old Indian proverb. Although it was believed that the beginning of the 21st century would be marked by a great increase in the number of educated and enlightened people, unfortunately that did not happen. The role of the one who decides what to turn the consumer of media contents into, especially in the population of people with low education, has largely been taken over by the mass media. The affirmative influence of the media in modern society is highly significant and cannot be questioned. However, the way in which they report on negative social phenomena, above all, violence, is also important, because they have a great influence on the development of individual value judgements.

Analysing the impact of violence in the media on the expressed violence in real life, despite differences among researchers, what can be unequivocally highlighted is that, based on the findings in science so far, an important consensus has been established that in some circumstances the connection between the consumption of the media violence and real aggressive behaviour of certain people and groups can be noticed. Bringing attitudes closer has been done on the basis of the generally accepted thesis that the media violence in certain (marginal) circumstances increases the aggressiveness of a person. The thesis is based on the assumption that many, otherwise very weak connections (correlations), which are interpreted as indicators for the absence of some relationship, nevertheless indicate the existence of some relationship in conditions when integrating factors are present. Moreover, a connection that is on average weak or relatively weak for all respondents of a sample, for some respondents, that is, for certain parts of the population, can have great intensity.

Drawing a parallel between this thesis and the current situation in the Serbian society, we are more inclined to understand the fact that terrible events that are capable of being caused by violent individuals or groups can happen without "epidemic" proportions for the wider community, or at least for all parts of the population, at the moment of the commission of the crime. However, with each act of violence and its media coverage, accompanied by messages that are also violent, the chances for an adequate social and institutional response are greatly reduced. Finding solutions aimed at affirming dialogue and general de-extremism of narratives in public space is one of the most important challenges faced by our society and state. The role of the media in this endeavour, which is persistently absent, and which we wish for, is one of the key ones.

Literature

[1] Anderson CA, Shibuya A, Ihori N, et al. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in eastern and western countries: a meta-analytic review. *Psychol Bull.* 151-173.

[2] Analiza naslovnih strana dnevnih listova: „Informer“, „Srpski telegraf“, „Alo“ i „Kurir“, u periodu od 4. maja do 11. jula 2023. godine.

[3] BBC NEWS na srpskom (2022). Deca i tehnologija: Kada detetu dozvoliti mobilni telefon. 5 decembar 2022.

[4] Boxer, P., Groves C., Docherty M. (2015). Video games do indeed influence children and adolescents' aggression, prosocial behavior, and academic performance: A clearer reading of ferguson. *Perspectives on Psychological Science* 10: (5), 671-673.

[5] CLS (2023). Građani krive tabloide i rijaliti programe. <https://lokalnasamouprava.org/gradani-krive-tabloide-i-rijaliti-programe/>. Preuzeto 21. juna 2023.

[6] Council on Communications and Media (2009). From the American Academy of Pediatrics: Policy statement-Media violence. *Pediatrics.* 1495-1503.

[7] Davis, N. (2019). One in four children have problematic smartphone use. *The Guardian.* November 29. 2019.

[8] Dosari, S. (2016). Violence, media and our brains. *Arab News,* April 04.

[9] Dragić, S., Veljković, N., Jovanov, J. i Maslovarić, D. (2022). Mišljenje i stavovi mladih o anksioznosti i mentalnom zdravlju. *Pneuma Films.*

[10] Đorđević, K. (2023). Mladi u medijima uglavnom prikazani kao žrtve ili počinioci nasilja. *Politika,* 30. mart 2023.

[11] Đorić M. (2009). Desni ekstremizam na Balkanu posle Hladnog rata i mlada populacija. *Vojno delo* 1/2009. 33-42.

[12] Fowles, J. (1999). *The case for television violence.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

[13] Freedman, J. (2002). *Media Violence and Its Effect on Aggression: Assessing the Scientific Evidence,* Ontario: University of Toronto Press.

[14] Gentile DA, Bushman BJ. (2012). Reassessing media violence effects using a risk and resilience approach to understanding aggression. *Psychology of Popular Media Culture.* 1:138-151.

[15] Gentile, D. (2003). *Media Violence and Children: A Complete Guide for Parents and Professionals,* London: Greenwood Publishing Group.

[16] Glomazić H., Pavićević O. (2016) Mediji i nasilje: nasilje u medijima ili nasilni mediji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.* Vol. 35: 3, 71-83.

[17] Guo, X. (2022). Research on the Influence of Media Violence on Youth. *Proceedings of the 2021 International Conference on Social Development and Media Communication (SDMC 2021).* Atlantis Press.

[18] Kanižaj, I, Ciboci, L. (2011) Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove. u: *Utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade,* Zagreb: Matica hrvatska, 2011. str. 15. 11-34.

- [19] Khamaiseh, M. (2021). The problem with hate speech: How the media has fuelled its rise. *Al Jazeera Journalism Review*. September 12, 2021.
- [20] Kunczik, M. i Zipfel, A. (2007). Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti. *Medianali*. 1 (1).1-26.
- [21] Kunczik, M. (1975). *Gewalt im Fernsehen. Eine Analyse der potentiell kriminogenen Effekte*. Köln/Wien.
- [22] Kunczik, M. (1998). *Gewalt und Medien*. Köln – Weimar –Wien.
- [23] Media Violence Commission (2012). International Society for Research on Aggression (ISRA). Report of the media violence commission. *Aggress Behav*. 335-341
- [24] Pejković, K. (2022). *Evoluciona teorija nasilja: ka konsilijentnom objašnjenju*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.
- [25] Potter, W. J. (1999) *On media violence*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications. 79-80.
- [26] Scarborough, S. (2022). Critical Review of Violence Theories on Media and Violence, *Journal of Mass Communication & Journalism*, Mini Review - Vol. 12:474.
- [27] Stjepić, D., Subotić, I. (2022). *Mladi u medijskom ogledalu*. Krovna organizacija mladih Srbije.
- [28] Subotić M. (2010). *Određenje savremenog ekstremizma*. *Vojno delo*. Jesen. 297-313.
- [29] Subotić, M.(2013). *Ekstremističke tendencije kao prepreka u (pre)oblikovanju političkog identiteta Srbije*. *Kultura polisa* Vol 10:21. 163-181.
- [30] Subotić, M., Dimitrijević, I. (2022). *Identities as Abused Category in Balkan Conflicts*. In: *Security Challenges of Modern Society: Dilemmas and Implications*. Belgrade: University „Union – Nikola Tesla”, Niš: Faculty of Law. 115-130.
- [31] Schupak, A. (2015). *50 years of research on TV violence and little progress*. CBS News, January, 5.
- [32] Vossekuil B, Fein RA, Reddy M, et al. (2002). *The Final Report and Findings of the Safe School Initiative: Implications for the Prevention of School Attacks in the United States*. Washington, US Dept of Education.
- [33] WHO. (2002). *World report on violence and health*. Chapter 1. Violence - a global public health problem.

Summary

Since the study of violence in the media, especially relating it to violence in real life, is a particularly delicate problem, a special caution is necessary when drawing conclusions and generalization in relation to this issue. An attempt to simplify in relation to the media - violence transmission and conclusions based on emotions, bad intentions or, simply, insufficient knowledge, would indirectly contribute to the conditions for further polarization in society. Although the authors dealing with this relationship do not agree on the degree of causality of the media and violence, based on previous, especially recent research, it can certainly be

concluded that the expansive and uncontrolled broadcasting of violence by media providers represents a serious social problem, as well as that great exposure to violent contents in the media can lead to unwanted consequences for the consumers of these contents. The consequences are different, and vary from adopting socially unacceptable norms and values, distorting the image of objective reality, creating a feeling of indifference and resistance to violence, all the way to apologising for violence, which is only a step away from the state in which the viewer actually becomes the bully.

According to relevant studies, the degree of influence on consumers first of all refers to the state in which the consumers of the media violence find themselves even before broadcasting violent contents, as well as the time during which they are exposed to the media violence. Due to the unequivocal influence of modern media, especially on the younger audience, which is also the most vulnerable group that follows them, it is necessary to understand the importance of control and supervision of the media today that report on violence, because they have a great (decisive for certain categories of the audience) influence on the development of their value judgements.

It cannot be said that the media are directly responsible for the recent massacres that have upset the Serbian society. However, what can be unequivocally concluded is that the level of violence in the national media has long been beyond the acceptable limit and that, unless systemic measures are undertaken to regulate this issue, the uncontrolled contamination with violence will continue, probably intensify, as well.

Raising awareness of the scale of danger in the Serbian society that the media violence carries with it can only initially contribute to finding a balance between the right to information and obeying other human rights, i.e. between a man's need to be informed and respect for basic human dignity. The social condemnation of violence after the aforementioned unfortunate events gives room for hope. We would like to believe that the institutions of the system will also follow these messages.

Key words: violence, society, media, youth, condemnation, apology, tolerance, relativization

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Преводилац на енглески језик
Борјанка Поповић Простран, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Дигитализација, веб администрација
Милан Бабић

ВОЈНО ДЕЛО је интердисциплинарни научни часопис Института за стратегијска истраживања Универзитета одбране у Београду. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промишљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текста.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355/359

ВОЈНО дело : интердисциплинарни научни часопис / главни уредник Станислав Стојановић ; одговорни уредник Владимир Ристић. - Год. 1, бр. 1 (1949)- . - Београд : Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, 1949- (Београд : Војна штампарија). - 24 cm

Доступно и на: <http://vojnodelo.mod.gov.rs>. - Тромесечно.
Друго издање на другом медијуму: Војно дело (Online) = ISSN 2683-5703
ISSN 0042-8426 = Војно дело
COBISS.SR-ID 5186818

Тираж 65 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 406